

Sámedikki organisatuvrralaš hástalusat. Árvvoštallan

Per Selle, Bergene Universitehta ja Norut Alta - Áltá¹

1. Duogáš ja vuohki

Jagi 2010 álgogeasi ožžon jearaldaga Sámedikkis evalueret Sámedikki hálddahusa doaibmačoavdima. Mun miedihin čadahit dán gelddolaš barggu danne go dat heive nu bures mu dutkanprofiiili, ja go dat lea erenoamáš relevánta dan oahppogirjeprojektii maid lean álggahan Sámedikki birra. Vaikke lean ge čuvvon Sámedikki ja sámepolitihka oalle dárkilit dan mañemus 10 jagi, mii vulggii mu barggus Fápmo- ja demokratijačielggademiin (1998 – 2003), de lea dán proseassas ilbman hui ollu mii lea ođas ja relevánta. Dát bargu lea leamaš sihke movttiidahti ja lean oahppan ollu.

Mandáhtta bivdá mu čuvgehit movt Sámedikki hálddahus gieđahallá daid sierra rollaid hálddašanorgánan, politihkalaš čállingoddin ja parlameantačállingoddin, ja oaidná áinnas ahte mun evttohivččen molssaektosaš vugiid organiseret doaimmaid čoavdima, vai buorebut nákkejit gulahallat ja fállat bálvalusaid sámi servodahkii. Mu leat maddái bivdán čuvget makkár ovdamunit ja hehttehusat livčče jus rátkkášii hálddašandoaimmaid sierra ovttadahkii Sámedikki vuollái, man oktavuodas maddái hálddahaslaš ja ekonomalaš váikkuhusaid evttohusat galget árvvoštallojuvvot.

Olles 2010 čavčča lean mun čohkken dieđuid ja lohkan almmolaš ja unnit almmolaš dokumeanttaid Sámedikki barggu birra. Mun lean jearahallan ja ságastallan ollu Sámedikki bargiiguin dan áigodagas, ja háliidan giitit din buohkaid. Jus ehpet livčče nu millosat juohkán muinna dieđuid de livččii veadjemeahtun čállit dán raportta. Proseassa čadahettiin vásihin

¹ Jus áiggut oktavuoda čállin, de geavat per.selle@isp.uib.no.

ahte organisašuvnnas lea stuora dárbu ovddidit čoahkkananbáikkiid gos olbmot dávjá besset ságastallat dakkár diliid birra maid mii deattuhit dás.

Mun lean ožžon diehtit hui ollu organisašuvnna birra (ja organisašuvnna olbmuid birra) daid jearahallamiid bokte, jearahallamat mat dávjá rivde hávskes ja buvttadeaddji ságastallamin. Jearahallamat ledje álgoálggus jurddašuvvon veahá summal jearahallamin gos mun diedusge áigon guoskkahit váldofáttáid, muhto goitge ledje rahpasat vaikke makkár lahknanvugiide ja jurdagiidda main čájehuvvui leat mearkašupmi. Borgemánu rájes gitta juovlamánnui lean mátkkoštan miehtá Sámedikki iešguđege kántorbáikkiin ja ságastallan bargiiguin iešguđege ossodagain. Mun lean maiddái jearahallan jođiheddjiid/jođiheaddjijoavkku. Olles bargobeavvi geavahin jearahallamiidda Unjárggas, Romssas – gos maiddái bargit Olmmáivákkis (ja Evenášis) ledje mielde, ja Snoasas ja Divttasvuonas, gos maiddái deiven Evenáši bargiid. Guovdageainnus jearahallen golbma bargobeavvi, ja Kárášjogas vihtta. Kárášjogas oassálasten lávdegoddečoahkkimiin 2010 skábmamánu, ja de bessen maiddái jearahallat politihkalaš dási, sihke sámediggeráđi, posišuvnna ja opposišuvnna jođiheddjiid dievasčoahkkimis, iešguđege joavkojođiheddjiid, dievasčoahkkinjođihangotti, lávdegoddejođiheddjiid, ja ovttá Bearráigeahččanlávdegotti áirasa. Maiddái politihkalaš birrasis ledje hui mielas muinna ságastallat ja mis ledje hui buorit ságastallamat sihke politihkalaš ja hálldahuslaš organiserema ja ovdáneami birra. Mañemus jearahallamiid ja ságastallamiid čadahin bargiidseminára oktavuodas Girkonjárggas juovlamánu, gos vel jearahallen bargiid geain lea kántorbáiki Áltás. Lassin lea mus leamaš ollu oktavuoha singuin geaid lean jearahallan E-boastta bokte.

Lassin dálá bargiide ja politihkkáriidda sámediggevuogádagas, leat mus maiddái leamaš guhkes ságastallamat Heidi Salmiin, Sven-Roald Nystøin ja Steinar Pedersenin.

Raportaevttohus lea ovddiduvvon Sámedikki jođiheddjiide guovvamánu, ja jođiheddjiide ja politihkalaš dássái njukčamánu. Mañjel dan mañemus čoahkkima háliidedje maiddái fágasearvvit buktit eanet formála cealkámušaid, ja dan sii besse. Cealkámušat dán čoahkkimiin ja fágaservviid čálalaš kommentárat leat diehttelasat váikkuhan loahpalaš veršuvnna. Resursaolbmot organisašuvnnas leat maiddái lohkan čađa evttohusa ja veahkkin sihkkon eret vejolaš čielga boastoipmárdusaid ja boasttuvuođaid. Muhto lea deatalaš deattuhit ahte dá lea mu bargu ja dat ii leat guđege ládje čállojuvvon earáid stivrema vuodul.

Mátkkit, orrumat ja earenoamážit jearahallamat diehttelasat eai livčče šaddan nu buvttadeaddjit jus in livčče ožžon nu dárkilis veahki barggu heiveheapmái. Olles dán áigodagas lea mus leamaš lagas oktavuoha Anne Britt Hættain gii lea munnje ordnen dan maid lean bivdán. Son lea heivehan prográmma ja ohcan dokumeanttaid maid oaivvildii ávkkálažžan munnje, dahje maid ieš lean jearahan. Son lea oppalohká bargan stuora barggu. Loahppaáigodagas lea maiddá Berit Karen Paulsen leamaš hui buorre veahkin munnje. Giittán dudno goappašagaid. Seammás háliidan maiddá giitit Sámedikki bajimus hoavddaid. Eai leat nu ollu ásausat geat luitet earáid nu lahka iežaset go dii lehpel dahkan.

Dáid viiddis jearahallamiid ja stuora dokumeanttaid bokte oktii buot lean ožžon buori gova organisašuvnna ovddidansárgosiin ja movt bargiid mielas organisašuvnna dilli lea. Nu go galgat oaidnit dás, de lea sáhka organisašuvnna mas lea stuora rievddadanmunni ja mas leat hui ollu návccalaš, movttegis ja hutkás bargit. Vaikke organisašuvnna sáhtá leat ollu mainna ii leat nu duhtavaš, de orrot eanaš bargit loaktimin sihke barguin ja bargosajis. Muhto leat goitge muhtumat geat deattuhit ahte dat boares ángirvuoha sámi politihkalaš prošehtii ii soaitte šat nu go lávii ja ahte das soitet leat váikkuhusat organiserenvuohká. Mun árvvoštalan maiddá ahte daid boahhtevaš jagiid leat Sámedikkis stuorra hástalusat maidda gáibiduvvo hutkáivuoha. Raporttas áiggun geahččalit guovdilastit áššiid ja hástalusaid mat mu mielas leat stuorrát ja maidda gusket mávssolaš válljemat. Muhto áiggun dieđusge maiddá kommenteret unnit beliid maid lean fuobmán ja maid vejolaččat sáhtá buoridit almma stuorrát doaimmaid haga.

Ferten muittuhit ahte buot vuđolaš hálldahuslaš ja hálldašeaddji hástalusat eai dušše guoskka organisatuvrralaš válljemiide, muhto dain leat maiddá politihkalaš bealit. Namalassii lea das eanet mearkkašupmi go ahte geahččalit oččodit beaktileabbo ja buorebut doaibmi organisašuvnna, ja dat lea čavga čadnojuvvon dasa mii sáme politihka lea oaivvilduvvon leat.

Ferten maiddá deattuhit ahte ollu mu árvvoštallamiin ja rievdadanevttohusain leat sierralágan meroštallamat ja muhtumin daid soitet maiddá báidnit mu iežan oainnut movt mun háliidivččen ahte sáme politihka galggašii ovdánahttit. Mun lean goitge geahččalan bissut nu objektiivvalažžan go vejolaš, ja boahhtevaš nanu Sámedikki sihkarastin lea leamaš barggu guovddáš.

Sámediggi lea dál moalkás organisašuvdna mas leat stuorra hástalusat. Ii ge leat álki gávdat čovdosa boahpteáigái dakkáraš moalkás dilálašvuodaide mat Sámedikki bargosurggiin leat. Danne lea dávjá váttis mearridit mii livččii buoremus čoavddus boahpteáigái. Danne čálán ge iežan evttohusaid ja árvoštallamiid golmma láhkai, a) konkrehta evttohussan mii berre dahkkot ja manne, b) mun geasán ovdan daid maid mun árvoštalan leat dat iešguđege molssaeavttut, muhto lean eahpesihkar mii livččii buoremus Sámediggái, ja c) oasit maiguin lean vel eahpesihkkareabbo, muhto jáhkán hui sihkkarit ahte Sámediggi ferte vuđolaččat digaštallat daid fáttáid birra jođánepmosit.

Sávan ahte mun raporttas lean gávdnan daid guovddáš hástalusaid mat sámediggevuogádagas leat ja ahte mus seammás lea juoga dadjamuš daid birra mii lea deatalaš. Lean geahččalan čállit rapporta gehppes gielain ja jurdda lei ahte dat ii galgan šaddat nu guhkki ahte ii báljo oktage gille lohkat. Dat diedusge mearkkaša ahte ollu deatalaš áššit eai leat čieknuduvvon eaige dárkilit guorahallojuvvon, muhto sávvamis lean dan muttus dárkilit čállán goit ahte sisdoallu boahdá čielgasit ovdan.

Lea veara muittuhit ahte ii oktage organisašuvdna leat álo seamma beaktiil ja álo buoremus. Jus mii galgat birget organisašuvnnas, ja jus dat organisašuvdna galgá birget, de ferte muhtumin leat veahá “loážža” vuogádat. Jus beare haga deattuha beaktiilvuoda, de dávjá šaddá boadus áibbas eará. Nugo mii beassat dás oaidnit, de sáhtta maiddá sámediggevuogádat rahčat struktuvrralaš hástalusaiiguin mat hábmejit organisašuvnna, muhto main lea váttis dahje veadjemeahttun organiseret áibbas eret. Ii buot sáhte čoavdit organiserema bokte. Muhto ollu sáhtta, ja organiserenvuohki sáhtta mearridit hui ollu makkár bargguid sámediggevuogádat sáhtta bargat ja movt čoavdit bargguid. Organiserenvuohki váikkuha seammás movt olmmoš árvoštallá iežas rolla servodagas. Dainna stuora ja deatalaš rollain mii Sámedikkis galgá leat servodagas, ja gáržžiduvvon bušeahttarámmaiguin mat Sámedikkis leat, ii leat Sámedikkis guhká árta doaibmat eahpebeaktiilit ja čielga mihttomeari haga. Danne gáibiduvvo ahte organiserema ja resurssaid beaktiilis ávkkástallan garrasit deattuhuvvo, muhto ii dan dihte ábut gal šaddat nu ahte dat lea “visot” mas berošta.

Raportta álggus lea ollislaš geahčastat Sámedikki organisatuvrralaš ovdáneamis, ja deattuha *dan joatkevaš ođđasis organiserema (2.oassi)*. Das ozan earenoamážit organisatuvrralaš váikkuhusaid dain iešguđege čadáhuvvon organiseremiin, namalassii ođđasis organiserema deatalaš dimenšuvnnaid mat hábmejit deatalaš rámmaid digaštallamiidda mañjelis. Dasto

čiekŋudan digaštallamii mii guoskkaha dan ahte makkár organisašuvdna Sámediggi lea ja maid dat mearkkaša organiserenvuohkái (3. oassi). *Das deattuhan erenoamážit Sámedikki dakkár ásašussan mii lea sihke stáhtalaš gulaskuddan- ja mearridanorgána ja sámii álbmotválljen orgána.* Go de lean geargan organisatuvrralaš ovdánemiin ja Sámedikki mihtilmasvuodain, de áiggun eanet konkrehta čujuhit daid mat mu mielas leat organisatuvrralaš hástalusat Sámedikkis (4. oassi). Dás árvvoštalan hástalusaid otná modeallain, namalassii maid berre dahkat duohtatkeahhtá vuodđoorganiserenhámi. Das digaštalan geográfalaš juohkima, gos maiddá árvvoštalan gaskavuodá Kárášjoga ja Guovdageainnu gaskka, mun geahčadan lea go čumpe-organiseren ja jodihanstruktuvra ulbmillaš, ja dasto digaštalan leat go vuoigatvuodá-, giella ja oahpahasáššit nu guovddážiis go berrejit dakkár organisašuvnnas go Sámediggi. Loahpas dán oasis digaštalan ahte váldojit go deatalaš čuoimmat bealátkeahtesvuodá ektui doarvái duodalaččat organisašuvnnas. Boahte oassi (5. oassi) lea 2010 čavčča organiserema birra ja čoavdá go dat makkárgu guovddáš hástalusaid maiguin mun oaivvildan organisašuvdna rahčá. Ja danne go konklusuvdna das lea negatiiva, de mun čiekŋudan viidábut digaštallamii dan birra ahte movt Sámediggi sáhtta čoavdit váttis oktavuodaid gaskal politihkaovddideami ja hálddašeami (6. oassi). Mun čuvgehan muhtun muddui stuorát váttisvuodaid dálá modeallas ja digaštallat movtt dakkár hástalusaid lea vejolaš čoavdit dán seamma váldomodealla siskkobealde, vai ferte go rievdadit maidege vuđolaččat. Mañemus váldooasis (7. oassi) digaštalan dárbbu áibbas odđasis válljet ja dainna lágiin hábmet áibbas odđá organisašuvdnamodealla. Galgá go Sámediggi rátkit hálddašanoasi sierra olggobeale etáhtan (áinnas olggobealde Kárášjoga), vai galgá go áibbas nuppi guvlui bargat ja unnidit hálddašanoasi ja baicca vuoruhit politihkaovddidanbarggu? Dasto loahpas (8. oassi) lea oanehis čoahkkáigesson digaštallan ja konkrehta evttohusat ja váldoárvvoštallamat Sámedikki hástalusaid ektui.

Ovdal go álgit lohkat de leat muhtun deatalaš bealit maid háliidan namuhit. Dát lea dakkár bargu gos mun lean geahččalan “buohtastahttit Sámedikki iežainis”. Váldá go Sámediggi rivttes organisatuvrralaš válljemiid ja ávkkástallá go iežas resurssaiguin nu bures– sihke olmmošlaš ja ekonomalaš – go berrešii? Muhtun oasis dás sáhttet orrut hui kritihkalaččat. Muhto de ferte muitit ahte dát ii leat Sámedikki ja earalágan ásašusaid buohtastahttin, nugo suohkaniid ja fylkasuohkaniid. Dakkár oktavuodas soahtášii Sámediggi birget hui bures, ja eahpitkeahhtá lea ollu mii doaibmá bures sámediggevuogádagas. Muhto dat ii eastat ahte Sámedikkis, nugo mii beassat oaidnit, leat stuora hástalusat maiddáii organisatuvrralaš dásis.

2. Sámedikki organisatuvrralaš ovdáneapmi. Joatkevaš odđasis organiseren

Buot dávgasis ja dynámalaš organisašuvnnat rievdadastet organisašuvnna go orru dárbu, namalassii go siskkáldas dárbbut dahje rievdadusat ja odđa gáibádusat birrasis dahket ahte ferte rievdadit. Dieđusge lea deatalaš ahte Sámedikkis bissu dakkár dynamihkka ja dávggasvuohta, muhto seammás lea ráđji das man ollu organiseren ja organiserendigaštallamat leat ávkkálaččat organisašuvdnii.

Dan rájes go Sámediggi várrogasat álggi unnán bargiiguin 1989:s, de lea leamaš áibmadas ovdáneapmi, ja lea dál organisašuvdna mas leat ollu badjel 130 bargi. Sámediggi lea maiddái ožžon odđa válldi ja odđa bargguid lánkahálldašeami, doarjjahálldašeami ja ásahushálldašeami bokte.

Vuosttaš áigodagas (1989 – 1993) ledje Sámedikki hálldahusas sullii 20 bargi organiserjuvvon ovttá politihkalaš ja ovttá hálldahuslaš ossodahkii, ja kontorbáiki lei Kárášjohka. 1994:s juo lea vuđolaš odđasis organiseren ja sentraliseren, go ollu eará sámi ásašusat mat ledje ihtán ovdal dahje oktanaga Sámedikkiin, sirdojuvvojedje sámediggevuogádahkii. Dat ledje Sámi ealáhusfoanda, Sámi kulturfoanda ja Sámi kulturmuitohálldašeapmi, seammás go Sámi giellaráđđi ja Sámi ealáhusráđđi maiddái ásahuvvojedje. Buot dát ásašusat definerejuvvojedje, mii lea miellagiddevaš, vuollásaš ráđđin Sámedikkis, sierra jođiheddjiiguin ja hálldahusaiguin, ja gos juohke foanddas dahje rádis lei sierra stivra mii hálldašii ruđa ja lánkahálldašanbargguid. Dat maid mii dás oaidnit lea dat vuosttaš deatalaš viggamuš čohkket nu ollu go vejolaš das mii lei ihtán ja mii hálldašii sámegeiela, sámi kultuvrra ja ealáhusa, oassin Sámediggái. Dalle juo ledje Sámedikki bargit geográfalaččat bieđgguid.

Seammás mii oaidnit ahte lea sáhka dakkár organisašuvnamodeallas gos dat seamma foanddat/rádit bisuhit stuora oasi ásašautonomiijas; namalassii ahte odđa Sámediggi ii leat doarvái fámoláš dahje eai leat doarvái beroštumit ja dáhttu duođas váldit badjelassas daid. Deatalaš váikkuhus das lea ahte politihkka ja hálldašeapmi eai leat nu bures ovttaiduhtton.

Sáhttá vuoiga dadjat ahte dán struktuvrras leat oasis olggut etáhta jurddašeamis maid máŋggas sámediggevuogádagas dál sávašedje, nugo mii oaidnit dás vuollelis (geahča 7. oasi).

Boahhte stuora ođđasis organiseren lei 2000:s. Stuora ja deatalaš ásahus *Sámi oahpahusráđđi* (su. 30 bargi) ja *Sámi sierrabibliotehka* sirdojuvvojedje Sámediggái. Sierrabibliotehka čadno váldohálddahussii Kárášjohkii, muhto oahpahusráđđi šaddá sierra ossodahkan Guovdageainnus namain *Oahpahusossodat*. Dan sivas go dát lei stuora ja deatalaš ásahus, de lei ja lea dán sirdimis stuora mearkkašupmi Sámedikki viidásit ovdáneapmái. Okta dain suorámus ja deháleamos ásahusain Sámedikkis lea olggobealde Kárášjoga, ja mas lea gelbbolašvuohta ja oainnut dan ektui ahte movt áššit berrešedje leat.

Dás lea sáhka fágaossodagas mii vissásii dovddai iežas oalle guhkkin eret ja mas lei unnán beroštupmi stuora oassái sámediggevuogádaga politihkalaš digaštallamis, iige lean beroštupmi stivrejuvvot dan politihkalaš dásis mas guovddáš lei Kárášjogas.² *Dás mii eat oainne dušše geográfalaš vuostálasvuođa, muhto maiddái vuostálasvuođa gaskal fága ja politihka mii lea bisson sámediggevuogádagas dan rájes.* Dát deatalaš sirdin sámediggevuogádahkii – maid gal máŋggas várra oaivvildedje lei áibbas lunddolaš danne go odđáiigásaš sámi almmolašvuohta ovdánii ja Sámediggi lei guovddázis, ii goitge báljo čielggaduvvon váikkuhusaid ektui. Lea eambo go eahpečielggas guđe muddui dat iešgudege ossodagat gehččojuvvojedje oktan, ja makkár jurdagat ledje movt oktavuoha gaskal politihka ja hálddašeami galggai leat. Maŋit áiggis lea dat váikkuhan Sámedikki bargui ja organiseremii. Ášši lea guovddáš hástalus hálddašeami ja politihka oktavuođa birra, ja mii lea áibbas guovddázis dán čielggadeamis. Man vuogas ja riekta lea ahte politihkalaš dássi stivre juoidá maid máŋggas oaivvildit čielga hálddašanbargun dahje fágalaš hástalussan ja mii dávjá lea mearriduvvon (ja dárkkistuvvo) lágain áibbas eará olbmuid bokte go Sámedikki politihkkariin.³ Dasa lassin čielggada dat mii geavai 2000:s ahte lea vuđolaš vuostálasvuohta

² Dás ferte dattetge mearkkašit ahte departemeanta stivrii Sámi oahpahusráđđi (politihkalaččat). Sis ii lean lánkaásahusváldi mearridit oahppoplánaid, dahje konsultašuvdnarolla oahppoplánaid várás main lea sámi sisdoallu nugo Sámediggi oaččui go odđa oahpahusláhka doaimbagođii 1999:s. Ii lean sáhka dušše bargguid sirdimis, muhto maiddái odđa bargguid ja áibbas odđa rolla birra. Ja dát ii buhtaduvvon ekonomalaččat, ii dat ge ahte Sámediggi galggai bargat politihkalaččat dán suorggi bargguiguin.

³ Dát govvideapmi ii soaitte ollislaččat gokčat oahpahusa ja giela hálddašanbargguid danne go Sámedikkis dán suorggis lea lánkaásahus- ja mearridanváldi. Kulturmuitosuorggis gal dáidá govvideapmi leat unnit eanet nu go bajábealde čállon. Ii ábut dan ge badjelgeahččat ahte go guoská lágaid ja lánkaásahusaide de lea Sámedikkis buorre váikkuhanvejolašvuohta

dan ektui ahte man stuora oassi sámediggevuogádagas berre leat Kárášjogas. Dasa máhccat 4. oasis.

Dattetge leat dat sierra foanddat ja ráđit ain autonoma ovttadagat sámediggevuogádagas. 2001:s juo boahťa ođasteapmi mas doaivumis lea leamaš *eanemus mearkkašupmi* ja mii lei dat vuđoleamos ođđasis organiseren maid Sámediggi lea čađahan. Buot vuollásaš ráđit heaittihuvvojedje ja mearkkašahtti ođđasis organiseren biddjojuvvui johtui. Sámediggi ásahii čieža ossodaga, mat šadde Sámedikki hálldahusa oassin. Muhto oassi dáin váldokantuvrrain bissot olggobealde Kárášjoga ja, mii lea hui miellagiddevaš, olggobealde Guovdageainnu (Vuonnabađas, Ájluovttas). Dáinna ođđasis organiseremiin Sámediggi rievdata buot mii ovdal lea leamaš oalle autonoma, ovttaiduhtton oassin sámediggevuogádahkii. Dás rájes ii lean šat eahpečielggas ahte Sámedikkis lea bajimus ovddasvástádus politihkkahábmemis ja hálldašeamis/bušeahas.⁴ Dat sierra stivrrat jávke. Dál oaidnit maidđái čielgasit juoidá mii maŋŋá dušše šattai vel čielgaseabbon, namalassii ahte hálldahuslaš struktuvra lea hui biedgguid, nu ahte seamma ossodaga bargiin lea kontorbáiki sierra geográfalaš guovlluin.

Dát čieža ossodaga leat sturrodaga dáfus sierraláganat, muhto šaddet goitge ollu jodiheaddjit. Dan ektui bohte ge jodánit garra moaitámušat.⁵ Dasa lassin dagaha dakkáraš geográfalaš háddjejuvvon ja differensierejuvvon struktuvra váttisin čielggadit politihkkaovddideami ja hálldahusa oktavuoda. Sámedikki bargguid stuora variašuvdna gáibida ollu ossodagaid, dahje stuora ossodagaid main leat formaliserejuvvon vuolleossodagat, juste fal dan dihte vai lea nanu fágalaš jodiheapmi mii sáhtta ovttaidahttit politihka ja hálldašeami.

Dattetge oaidnit dál ahte muhtun fágabirrasiid mávssolašvuolta ja deattuheapmi stuorru dan ektui ahte politihkalaš dássi dat galgá mearridit, vaikke lea gal veahá vuosteháhku dasa, dahje goit juobe unnán áŋgirvuolta dan ektui. Muhto ii leat eará go jurddašišgoahtit eanet dan

konsultašuvdnaortnegiid bokte dain surggiin mat leat deatálaččat sámi servodagas. Stáhta bealis ii leat dušše duolbmut Sámedikki dáin áššiin.

⁴ Dát ii leat formálalaččat áibbas riehta dan sivas go ovdamearkka dihte Kulturमितosuođjalus ain lea Riikaantikvára vuolde direktoráhttan.

⁵ Dát kritihkka lea rievtti mielde oalle eahpevuoiggalaš. Duohta lea ahte šadde veahá unnit ossodatdirektevrrat, muhto jodiheaddjit eai geahppánan. Ja maŋemus organisašuvdnarievdadeamis 2010 čavčča leat seamma ollu ossodatdirektevrrat go 2001-05 ledje. Dás ferte maidđái namuhit ahte lea áibbas dábálaš ahte leat ná ollu direktivevrrat bargiid ektui almmolaš hálldahusa jodiheamis, vai galgá sáhttit doaibmat konsekveanta ja ovttalágaš fágalaš jodiheamiin.

guvlui, eará ášši lea oažžut sadjái dakkár organisatuvrralaš struktuvrra man bokte dan sáhtta čađahit geavadis. Politihkkariid fámu mearkkašupmi ja rájit vuogádagas lea dimenšuvdna ja riidosuorgi mii ii leat jávkan áiggi mielde. Seammás oaidnit ahte dál leat sámediggevuogádagas oanehis áigodagas váldoossodagat olggobealde Sis-Finnmárkku. Nu go mii oaidnit de ii fámoheva Guovdageainnu posišuvdna mañit organisašuvdnarievdademiin, muhto eará kantuvrrat gal masset formála válldi ja posišuvnna.

Ođđa modealla ii beassan doaibmat go njeallje jagi, ja dán áigodagas ledje joatkevaš digaštallamat viidásit plánaid birra; namalassii ođđa vejolaš organisašuvdnarievdadusaid birra. Dasa leat dieđusge mánga siva. Okta sивva lei ahte lei váttis koordineret hálldahusa go ledje nu ollu ossodagat, ja go mángga ossodagas lei váldokantuvra olggobealde guovddášhálldahusa Kárášjogas. Das ferte maddái jurddašit ahte man stuora organisašuvdnarievdan dát duođai lei, go jurddaša ahte dat dáhpáhuvai dakkár vuogádagas gos oktavohta gaskal politihka ja hálldahusa ain lei dan muttus seađas ja muhtun muddui oalle eahpečielggas.

Juoga mii goitge lea čielggaduvvon dás, ja mii lea deatalaš dimenšuvdna juo 1994 organiserema rájes, lea dakkár jurdda ahte *Sámedikkis galgá leat váldoovddasvástádus ja áinnas maddái hálldašit nu ollu go vejolaš dan mii gullá sámi servodatovdáneapmái*. Dađistaga ihtá maddái politihkalaš dimenšuvdna čielgaseabbo dakkár áššiin mat ovdal leat álgoálggus leamaš hálldašanáššit, ja main vuodus lea leamaš fágalaš jodiheapmi ja árvošteapmi. Vaikke 2001-organiseren ii beassan doaibmat nu guhká, de lei dát ođđasis organiseren dat stuora lávki, go “buot Sámedikki olggobealde” šattai Sámedikki barggu vuollái ja mas politihkka galggai leat njunnošis. Dán dáhpáhusas leat leamaš stuora váikkuhusat viidásit ovdáneapmái, ja dan mii beassat das mañnelis oaidnit.

Ovdal dan boahpte stuora nuppástuhttima 2005:s čađahuvvui vuđolaš čielggadanbargu mas maddái *Statskonsult* lei mielde. Ođđa organisašuvdnamodealla álgoevttohus lea hui miellagiddevaš dokumeanta mas hálldašeami ja politihka vuostálasvuodát digaštallojuvvojedje gelddolaš vuogi mielde.⁶ Dán dokumeantas lea ollu mii ain addá deatalaš rámmaid dálá digaštallamii. Evttohuvvo ahte ásahuvvojit guokte stuora ossodaga, okta *Politiikka- ja hálldašanosodat* ja okta *Bálvalusossodaga*. Gávnnavuvvo ahte áigi ii leat

⁶ *Sámedikki hálldahusa ođđasis organiseren, 1.3. 2005.*

dievvan, dahje ahte sámediggevuogádat ii leat doarvái stuoris dahje gelbbolašvuohta ráddjet politihka ja hálddašeami sierra ossodagaide. Raporttas ákkastallo ahte *direktoráhttamodealla* (olggut etáhtat) ii heive ja ahte leat buoret čohkket politihkkaovddideami ja hálddašeami ovttastuora ossodahkii, gos ii ráddje politihka ja hálddašeami sierra vuolleossodagaide.

Válđoággan dása lea dárbu synergijai gaskal politihka ja hálddašeami. Das daddjo maiddáii ahte Sámedikkis eai leat doarvái resurssat ii ge dárbu sierra dievasčoahkkinhálldahussii.

Raporttas rahppo goitge vejolašvuohta áiggi mielde viidásit ovddideapmái mii áinnas maiddáii mielddisbuktá čielgaseabbo rájiid gaskal politihka ja hálddašeami siskkáldasat dan stuora ossodagas. Nubbi ossodat mii evttohuvvo, *Bálvalusossodat*, lea juste nie, ossodat mii doaimmaha bargguid nugo bargiidáššiid ja ekonomijja, DBS, rehketoalu, IT ja doaimmaheami, teknikka, bassama, bálvalusguovddáža jna., namalassii barggut mat dál eanaš gullet *Hálldahusossodahkii*. Lassin evttohuvvojit guokte unni bargoveaga, *Ráđi ja direktvrra bargoveahka ja Dievasčoahkkinbargoveahka*.

Dán evttohusa áigumuššan ii lean geahnohuhttit báikkálaš kantuvrraid. Jus nu livččii dohkkehuvvon, de das livččii hui deatalaš konsekveansa, danne go de livččii goappašiid válđoossodagaid váldokantuvra leamaš Kárášjogas. Dat livččii mearkkašan ahte Kárášjohka nanusmahttojuvvošii odđa sámedipolitiikka guovddážin. Dán čielggadeami mielde boahdá maiddáii čumpe-organiserema evttohus. Dattetge lea deatalaš mearkkašit ahte dušše politihkka- ja hálddašanossodagas háliidit čumpe-organiserema, ja doppe dušše sii geat aivve barget čielga politihkkaovddidemiin. Oaivvildit ahte dakkár organiseren ii heive dohko gos barget čielga hálddašanbargguiguin. Muhto áibbas čielggas lea ahte *Bálvalusossodagas* galgá leat dábálaš linjaorganiseren.

Nugo namuhuvvon de lea dát evttohus miellagiddevaš ja ain hui relevánta, danne go dás leat deatalaš oainnut čumpe-organiserema rájiid ektui ja oktavuoda birra gaskal hálddašeami ja politihka. Dás ákkastallo čielgasit ahte sámediggevuogádat ii leat dakkár posišuvnnas ahte sáhtášii doaimmat bures jus hálddašeami ja politihka gaskkas livččii nanu ráđji. Ákkastallo vel ahte ráđji dan guovtti gaskkas sáhtta leat veahá eahpečielggas, muhto olbmot eai oainne dan nu stuora váttisvuohtan. Árvvoštallo ahte politihkkaovddideapmi ja hálddašeapmi leat sorjaveahka nubbi nuppis. Raporttas čuožžu viidásit ahte vaikke vel šattašedje ge čielgasit rájít gaskal hálddašeami ja politihka áiggiid mielde, de eai leat goitge doarvái barggut, olbmot ja gelbbolašvuohta rátkit hálddašanoasi sierra olggut etáhtan. Dasto oaivvildit ahte sáhtta dohkálaš dássái sirret politihkkaovddideami ja hálddašeami dakko gokko lea dárbbášlaš,

erenoamáš politihkkaovddidan-čumppiid áсахemiid bokte. Stuora gažaldat lea ahte dolle go dát árvoštallamat deaivása dalle, ja jus dan dahke, leat go de maŋnel leamaš dan muttus ollu dáhpáhusat ahte leat boahtán sisa ođđa ákkat dan ektui ahte hukset ođđa olggut etáhta (geahča 7. oasi).

2005 ođđasis organiseren ii čadahuvvon áibbas dán evttohusa mielde maid mii dás roavvát leat govahallan. Evttohusa šiehtadallamiin bođii ovdan ahte fágasearvvit (ja earát) eai háliidan guokte dakkár stuora ossodaga – mat fas livčče šaddan organiseret sierra vuollásašossodagaid. Boađus šattai ahte ásahuvvojedje baicca golbma ossodaga. *Politiikka- ja hálddahuossosat* njulgestaga juhkkui guovtti oassái ja boađus šattai *Hálddahuossodat* (Bálvalusossodat) mas váldokantuvra lea Kárášjogas, *Vuoigatvuodá-, ealáhus- ja birasossodat* man váldokantuvra lea Kárášjogas ja *Oahpahus-, giella- ja kulturossodat* man váldokantuvra lea Guovdageainnus. Mun in eahpit ahte šiehtadallamiin ledje joavkkut main lei čiegus árta (eambo go gažaldat sturrodaga birra), mas mihttomearri lei sihkkarastit ja nannet Guovdageainnu formála posišuvnna sámediggevuogádagas. Ja vaikke movt dál leaččai árta, nu šattai goit boađus.

Vaikke golbma lea dušše okta eambo go guokte, de mun árvoštalan ahte dát rievdadus rihkui álgoevttohusa mihá vuđoleabbo go vuosttaš geahčastagas orru. Okta stuora ossodat vejolaš vuollásaš ovttadagaiguin, guovtti ossodaga ektui mas eai leat vuolleossodagat, gos dan ovttá ossodaga váldokantuvra lea Guovdageainnus ja gos galget bargat áibbas guovddáš barggaid – muhtumat dajašedje maiddái eanemus guovddáš barggut giella-, kultur- ja oahpahussurggiin, rahpá áibbas eará ovdáneami Sámediggái go maid álgoevttohus dagašii.

Šiehtadallanproseassas geavvá maiddái eará miellagiddevaš rievdadus mii maiddái lea mearkkašan ollu Sámedikki viidásit ovdáneapmái. Čumpe-organiseren šaddá alfa ja omega, ja galgá geavahuvvot miehtá organisašuvnna, maiddái hálddahuossodagas gos barget čielga hálddašanbarggaid. Dát lea oalle imašlaš mearráduš. In leat goasse vásihan ahte oktage fágalaččat ákkastallá ahte čumpe-organiseren lea heivehuvvon čielga hálddašanbargguide. Áiggun maŋnelis ákkastallat ahte leat leamaš heajos váikkuhusat dainna lágiin geavahit čumpe-organiserema.

Muhto ođđasis organiseren ii noga dása. Čájehuvvo fargga ahte ođđa modeallas leat gáržžádusat. *Direktevrra bargoveahka* heaittihuvvo juo 2009:s, ja ásahuvvo ođđa

Gulahallanossodat, mii vel báljo ii leat gávdnan iežas loahpalaš hámi, ja dát lea ossodat man ektui mun goit in leat vihkon makkár vuostehágu organisašuvnnas. Dássázi lea dát unna ossodagaš mas lea válđoovddasvástádus strategiijaovddideamis, media- ja servodatoktavuodas ja gulahallanbarggus Sámedikkis. Dán ođđa ossodaga ásaheami sáhtta geahččat lunddolaš ovdáneapmin organisašuvnnas, dan dihte vai buorebut nákcet doaimmahit gulahallama ja heiveheami, sihke siskkáldasat ja olggos guvlui. Dat han lea deatalaš buot dynámalaš organisašuvnnain. Mun árvoštalan ahte *Gulahallanossodat* álgoálggus lea dálá válđomodealla heiveheapmi ja boadus siskkáldas, ja muhtun muddui olggut gáibádusain ja dárbbuin buoridit gulahallama birra. Áigumuš lei ahte ossodat galggai buoridit organisašuvnna gulahallanrávnnji sihke siskkáldasat ja olggos guvlui, muhto dat ii duodáš makkárge vuđolaš ođđahutkama organisašuvnnas, iige leat boadus hálddašeami ja politihkkaovddideami vuđolaš rievđadeamis. Mun árvoštalan ahte dán berre vuosttažettiin oaidnit dego geahččaleapmin buoridit diehtjuohkin- ja gulahallanbarggu, ja dat ii čujut makkárge duodalaš rihkkuma 2005 organisašuvdnahámis. Sámediggi oažžu dál njeallje ossodaga dan ovdii go golbma, ja ovtta bargoveaga (*Dievasčoahkkinbargoveahka*).

Buot ođđasis organiseren válđá áiggi ja resurssaid, ja olmmoš galggašii jáhkkit ahte ammahal dál lea ráfi oanehaš. Muhto seammás go mun oáččun bargun evalueret Sámedikki organisašuvdnahámi, de čájehuvvo fargga ahte ođđa stuorát ođđasis organiseren lea juo álggahuvvon. Boadus lea ahte 2010 golggotmánu rájes leat Sámedikkis guokte ođđa ossodaga. Sámediggi lea dál, guđain ossodagain, measta ruovttoluotta dan ossodatlogus (čieža) maid guđii 2005:s beavttálmahttin dihte barggu. Dál lea fas measta vuolggasajis, muhto ođđa struktuvra lea goitge eará lágan, dan mii beassat oaidnit mañnelis.

Hálldahusossodat ja ođđa *Gulahallanossodat* eai báljo rievdda, muhto bohtet ođđa ossodagat *Giella-* ja *dearvvašvuodaossodat*, *Máhtto-* ja *bearašossodat*, *Vuoigatvuohta-*, *ealáhus* ja *kulturmuitosuodjalus* ja *Kultur-*, *biras-* ja *bušeahttaossodat*. Vaikke dát ođđasis organiseren ii boađe duššis ja leat leamaš proseassat jođus ođđa organisašuvnamodealla ektui 2009 giđa rájes, de bohtá goitge dát ođđaorganiseren oalle fáhkka mángasiidda.

Ođđasis organiserema dárbu vulggii muhtun muddui das go organisašuvnnas ja ossodagain ii orron buot doaimmamin seamma bures mañná 2005 ođđasis organiserema, muhto nugo mii galgat oaidnit mañnelis, de dát ii eisege lean válđoágga, muhto baicce Sámediggeráđi dárbu ja gáibádus álkiduhttit gulahallama politihkalaš dási ja hálddašeami gaskka. Ođđasis organiseren čađahuvvui almmá lasitkeahtá direktivraid logu eanet go ovttain, ja buot ossodagain dál ii

lea sihke ossodatdirektevra ja guokte vuoltdirektevrra, muhto okta direktvevra ja okta vuoltdirektevra. Unnimus ossodagas, *Giella ja dearvvašvuohta*, lea dušše okta direktvevra. Dát lea maiddáai dat ođđa direktvevra virgi. Guđa ossodaga direktvevrrain čohkkájit dál golmmas Guovdageainnus. Vaikke ovddeš stuorra ossodat man váldobáiki lei Guovdageaidnu, (oahpahus-, giella- ja kulturossodat) dál lea juhkkovuvvon, de ođđasis organiseren ii nappo nu ollu čuoza Guovdageainnu geográfalaš posišuvdnii sámediggevuogádagas.

Dás lea sáhka viehka stuorra ođđasis organiseremis, muhto čumpe-organiserema geažil eai vealtameahttumit šatta buot bargiide nu stuorra rievdadusat beaivválaš barggus. Eanaš sirdovuvvojit olles čumppet ossodagaid gaskka. Ollugat organisašuvnnas leat hui kritihkalaččat ođđasis organiserema ieš prosessii ja ákkastallet ahte bargiin ii leat leamaš olus dadjamuš. Ollugat čuoččuhit ahte lea leamaš menddo unnán diehtovuohkin vaikke fágasearvvit leat leamaš mielde oppa áiggi. Sii geat ovddastit sin, čuoččuhit dalle maiddáai ahte proseassa eanaš lea leamaš buorre.

Ollugat leat hui garrasit cuiggodan ođđa ossodagaid sisdoalu ja čoahkkádusa. Mun áiggun máhccat dása ruovttoluotta (5. oasis), muhto doarjjun dan oainnu ahte ollu ossodagat eai oro čohkkejuvvon ulbmillaš vuogi mielde. Ja dán ii berrešii váldit šlumpa, go dat lea deatalaš organisašuvnna viidáseappot ovddideapmái dan ektui makkár joavkkut leat ovttas ossodagain, čumpe-organiseren vai ii. Mun in sáhte oaidnit dokumeanttain mat leat vuodđun ođđa organiseremii, ahte dat livččii leamaš erenoamáš deatalaš ja vuđolaččat jurddašuvvon.

Váldosivva dasa manne ossodatstruktuvra lea šaddan nugo lea, lea maiddáai dat go ráđđelahtut leat ožžon dáhtuset čađa; *sii háliidit čohkket ovddasvástádussurggiideaset sierra ossodagaide*. Sáhtta oaidnit ahte ođđa ossodatstruktuvra lea oassi proseassas mii guoská politihkalaš ja hálddahaslaš rájiid čielggasmahttimii mas politihkalaš fápmu galgá sihkkarastovuvvot. Váttisvuodaid dáinna galget mii digaštallat dievasleappot viđát oasis, muhto mun lean kritihkalaš dasa go hálddahaslaš jodiheadjit ná ollu go dás leat heivehan iežaset ráđđelahtuid gáibádusaid ektui, vaikke mun čielgasit ádden ahte ledje eanet go buorit ákkat dasa ahte ráđđelahtuid ovddasvástádussurggit rivde.⁷ Dat go *Sámediggeráđi* lahtut áiggis áigái sáhttet rievdadaddat ossodatstruktuvrra, ii eisege leat organisašuvdnajurddašeapmi. Dás lea dattetge

⁷ Ovdal jagi 2010 ođđasis organiserema lei ráđđelahtuin ovddasvástádus hui juogaduvvon ja várra ii nu erenoamáš beaktilit organiserjuvvon. Buohkain lei ovddasvástádus sierra ealáhusosiin, giella lei juhkkovuvvon sierra gielaid mielde, jna.

prinsihpalaččat deatalaš dat ahte politihkalaš dássi ja politihkkariid gáibádusat (ráđđi) ožžot mearrideaddji deatalaš mearkašumi Sámedikki hálddahušlaš struktuvrii. Dán lágan váikkuhanfápmu galgá sis maiddá leat (dihto rájiid siskkobealde), muhto ii dieinna lágiin movt dás leat oaidnán. Politihkalaš dásis lea dieđusge maiddá stuorra ovddasvástádus das ahte Sámedikkis áiggis áigái lea bures doaibmi hálddahušlaš struktuvra mii manná guhkkeli ovttaskas politihkkara beroštussuorggi.

Nuppiiguin sániiguin daddjojuvvon de leat deatalaš ođđa struktuvrrat bohtán ja mat dadjet midjiide juoga juoidá dan birra mii lea deatalaš politihka ja hálddahušlaš/ hálddašeami gaskasaš oktavuoda rievvdadusain sámediggevuogádagas. Gulahallanlinját sáhttet orrut eanet čielggasmuvvan ja šaddan rávdnjelinjái hápmásažžan, muhto dás lea okta deatalaš gažaldat, ahte lea go politihkalaš dássi menddo ollu ožžon dadjamuša dákkár vuogádagas go Sámediggi lea (gč. 5. oasi).

Dán oasis leat mii oaidnán ahte Sámediggi lea ásahus mii measta oppa áiggi lea ođđasis organiserejuvvomin, nappo dakkár organisašuvdna mii ii leat gávndan institušuvnnalaš dássedeattu. Buot stuorámuš rievvdadus bođii dattetge 2001:s. Dalle go vuollásaš ráđit heaittihuvvojede, oažžugodii Sámediggi ođđaáigásaš hámi. Muhto seammás mearkašii dat dan ahte sieiva hálddašandoaimmat bohte njuolga organisašuvnna sisa almmá ahte vejolaš váikkuhusat livčče vuđolaččat árvoštallojuvvon. Boađus dás lea politihka ja hálddašeami viehka eahpečielga “seaguhus” mii dagaha dan ahte ollugiid mielas sámediggevuogádat lea hui politiserejuvvon, gos fágabealli ja profešuvnna rolla lea, nu go mii mañjelis galgat oaidnit, šaddan hui eahpečielggas. “Buot” lea šaddan politihkkan, muhto geavahas han lea hui ollu mii duodai dahkkojuvvo ja masa ruđat geavahuvvojit, njuolggadusaiguin stivrejuvvon hálddašandoaimmat, man oktavuodas politihkalaš dássi lea viehka jávkosis beaivválaččat.

Dasto čielggasmahtá mañimuš ođđasis organiseren dan ahte lea jurddašuvvon menddo unnán makkár váikkuhusat sierra ossodatstruktuvrrain leat organisašuvnna bargui ja ovdáneapmái. Sáhtá orrut ahte čumpe-organiseren livčče sihkkarastán muhtun lágan dávggasvuoda mii lea caggan jurddašeamis makkár vejolaš eahpeiddolaš váikkuhusat *Sámediggeráđi* organiserengáibádusas leat.

Sámedikki organisatuvrralaš ovdáneami geahčadeapmi lea oainnusmahtán ollu guovddáš dimenšuvnnaid nugo geografálaš struktuvra, hálddahušlaš juohkima, hálddašeami politihka,

čumpe-organiserema, jodiheaddjistruktuvrra, jna. ektui. Dát lea eanet vuoddo dimenšuvnnaht mas mii galgat váldit vuolggasaji go viidáset digaštallat Sámedikki organiserema ja vejolaš ođđasis organiserema birra. Muhto ovdalگو mii sáhttit eanet konkrehta dahkat maidege, de dárbbášit mii eanet go máhtolašvuoda organisatuvrralaš ovdáneami birra, mii dárbbášit maiddái áddet Sámedikki doaimma guovddáš rámmaid. Man lágan ásahus Sámediggi lea, go dat doaimmá stáhtalaš váldeorgána ja sámi álbmotválljen orgána gaskasaš gealdagasas.

3. Makkár ásahus lea Sámediggi?

3.1 Sámediggi stáhta váldeorgánan sámi áššiin

Sámediggi lea erenoamáš ásahus. Dát lea vissa váldosivvan dasa go váilu organisatuvrralaš dássedeaddu ja go čadat lea ođđasis organiseren. Vaikke Sámedikkis organisatuvrralaččat ja muđui lea hui guhkás organisatuvrralaš autonomiija (nuppi láhkái go Sámedikkis Ruota bealde), de lea Sámedikki deatalaš dovdomearka dat ahte dan sáhtta áddet stáhtalaš gulaskuddanorgánan ja dađistaga maiddái hálddašanorgánan viehka stuorra autonomiijain. Sámediggi hálddaša dađistaga eanet norgalaš sámedipolitiikka. Vaikke leage dađistaga biddjojuvvon eanet deaddu sámi iešmearrideapmái, mii mearkkaša dan ahte Sámediggi ieš eanet njuolga lea hábmemin politiikka maid čadaha, de lea Sámediggi čadnojuvvon nannosit nationála lágaide ja buori hálddašanpolitiikka njuolggadusaide, ja lea áibbas sorjavaš dain bušeahhtarámmain mat addojuvvojit geavahussii. Geavahusas leat hui ollu dain ruđain čadnojuvvon nu ahte ii leat olus vejolaš dahkat friija mearrádusaid.

Almmolaš eiseválddiid ektui lea dát vissa dat stuorámuš hástalus odne, vaikke maiddái dat gažaldat lea deatalaš ahte berrešii go Sámediggi šaddat *iešheanalis riektesubjektan* sihkkarastin dihte eanet formálalaš autonomiija. Beaivválaš barggu ektui sámediggevuogádagas lagamus jagiin lea dattetge gažaldat bušeahta sturrodaga birra eanemus duodalaš ja dan friijavuoda birra maid dat addá. Jos váldit vuhtii dan maid oppalaš bálkálassáneamit váldet, de ii leat leamaš sáhka makkárgе ođđa áŋgiruššamiin maŋimus jagiin. Muhto hástalusaid oktavuodas lea várra seamma ollu sáhka das *movt bušeahtta ráhkaduvvo go bušeahta sturrodagas*. Maŋimus jagiid gáržžes bušeahat ja dat gažaldat movt bušeahtta ráhkaduvvo, lea buvttihan árvalusaid sihke hálddahusa ja politiikkalaš dási bealis main ákkastallojuvvo ahte Sámedikki gieđat ja juolggit leat nu čavga čadnojuvvon ahte dat measta lea áibbas ovddasvástádusa haga dan ektui mii dáhpáhuvá.

Go oaidnit maid Sámediggi lea olahan mañimuš 10 jagis, erenoamážit *Finnmárkkulága* oktavuodas, de jáhkán mun ahte ferte leat várrugas dákkár ákkastallamiin. Buot hástalusaid oktavuodas maid birra lea sáhka, ii leat sáhka dušše bušeahtas ja ruđain, ja Sámediggi lea ožžon eanet váikkuhanfámu ollu surggiin almmá ahte dan vealtameahttumit livččii bušeahta sturrodas mearridan. Dán lágan lossa ákkastallan, vaikke dat ii livčče ge almmá dihto duohtavuoda haga, sáhtá leat mielde fuonideamen luohtámuša ja jáhku Sámediggái sin beales geaid dat galggašii bálvalit (ja earáid beales). Fámu ja fámohisvuoda gealdagasas lea dás váttis doalahit dássedeattu, maid ii galgga vajálduhttit. Dás ferte maiddái fuomášuhttit dan ahte dát politihkalaš olaheapmi ii oro leamen lávga čadnojuvvon Sámedikki hálddašangeavahussii (gč. 7. oasi).

Nuppi beales lea hui váttis áddet manne Sámedikkis galgá leat nu fuones rolla bušeahttaáššiin go stáhta muđui lea rahpan konsultašuvdnavejolašvuoda eanaš eará surggiin. Dát buktá dieđusge váttisvuodaid Sámediggái – sihke hálldahuslaščat ja politihkalaččat – go eai dieđe mii bohtá ovdal mañeš čavčča ja dat fargga galgá mearriduvvot. Geavahas mearkkaša dát dávjá dan ahte bušeahtta lassána oppalaččat hui unnán. Dát ii atte stuorra vejolašvuodaid hálddašeamis ja váikkuha várra bisuheapmin. Vaikke Sámedikkis várra ii leat ge nu unnán váikkuhanfápmu bušehttii go orru leamen, go dat sáhtá evttohit sidjiide geat ráhkadit bušeahtaid masa ruhta dárbbášuvvo, de mu mielas lea *eahpeiddolaš dat bušeahttamalle* mii dál lea. Muđui lea deatalaš muitit ahte Sámedikkis eai leat dakkár organisašuvnnat go Gieldmaid Lihttu mat gozihivčče Sámedikki beroštumiid. Nuppiiguin sániiguin daddjojuvvon de lea Sámediggi hui rašis vuogádat mii lea áibbas sorjavaš “earáin”, mii mearkkaša dan ahte lea rašši almmolaš hálddašeami ja politihkalaš rievdadusaid oktavuodas oppalaččat. Dát bidjá Sámedikki erenoamáš dillái norgalaš hálddašeamis.

Dan hálddašanárbevierus mii lea dán riikkas, ahte lea nana ministtarovddasvástádus ja ovttaskas departemeanttas stuorra autonomiija, ii leat álki oážžut buori departemeanttaid rastásaš ovtasdoaimbama. Hui ollu dutkan lea čájehan juste dán. Nie ožžotge departemeanttat mat šaddet nu gohčoduvvon “ovddasvástideaddji” departemeantan, muhtun suorggis váttisvuodaid gozihit ollislaš politihka. Dál lea *Ođasmahttin-, bargo- ja girkodepartemeanttas* ovddasvástádus ollislaš sáme politihka goziheamis. Go Sámedikki barggut leat viidát, de lea dat seammás sorjavaš stuorra ja unna juolludusain earáin go dušše “ollislašdepartemeanttas”. Dasa lassin leat Sámedikkis deatalaš láhka- ja hálddašanbarggut eará departemeanttaid beales. Duohta dilli lea nu ahte juolludusat sámi ulbmiliidda leat stuorát *Máhtodepartemeanttas* go

dán “ollislašdepartemeanttas”, vaikke dát “ollislašdepartemeanta” lea ieš Sámedikki čielgasit stuorámus ruhtagáldu.

Guovddážis dás lea dat ahte historjjálaš árbevierru departemeantastruktuvrra ja gulahallama ektui rastá departemeantarájáid fárrolaga odđa stivrenteknihkaiguin almmolašvuodas (New Public Management variánttat) deattuhettiin árrjijalašvuodá ja bearráigeahču, leat várra hui unnán heivehuvvon Sámedikki dárbbuide viiddis orgánan. Áiggi mielde mielddisbuktet struktuvrralaš ja oalle dávjá maiddá háliitkeahces sivat dan ahte Sámediggi vuoittahallá, man oktavuodas “ollislašdepartemeanttas” ii leat doarvá deaddu ja váldi eará departemeanttaid ektui oainnusmahttit ja oažžut čađa erenoamáš sámi dárbbuid. Dasa lassin sáhttet diedusge leat politihkalaš ákkat (gč. vuolábealde) dasa ahte bušeahat eai lassán eanet, muhto mun jáhkán ahte ii galgga badjelgeahččat dákkár struktuvrralaš beliid. Jos Sámediggi galggaš sáhttit doaibmat válddalaš orgánan, de dat ferte *beassat eret dan erenoamáš struktuvrras man siskkobealde dál lea*.

Maŋŋa stuorra rievdadusaid Finnmárkkulága oktavuodas 2005:s, de lea boahtán eanet várrugasvuohta sámi diliid ektui guovddáš dásis, gos orru dego “jaskkodahttin” go guoská sámi riekteviiddideapmái ja iešmearrideapmái. Eaŋkalis ja beaktilis vuohki dan dahkat lea juste dat ahte hehttet bušeahatid stuorrumis. Muhto mun in jáhke ahte galgá badjelgeahččat struktuvrralaš hástalus maid mii leat čujuhan bajábealde ja mii eahpečielggasmahtta guovddáš sámpolitihka eanet go galggašii. Go Sámediggi lea eahpedábalaš ásaš, de berrejit maiddá bušeahatproseassat sáhttit leat eahpedábalaččat. Mun evttohan ahte Sámediggi dás garre eanet almmolaš stivrejeddjiid dan bokte ahte *nammada bissovaš jurddajoavkku mii bargá guhkes áiggi badjel ja evttoha buoret bušeahatproseassa*, mas maiddá árvvoštallojuvvo movt sáhtášii bargat eanet njuolga Storradiikki ja riikkaidgaskasaš orgánaid ektui.⁸ Deatalaš lea leat garas ja bisuhit oidnosis dán eahpegovttolašvuodá.

Dat go sámediggevuogádat dovda duššástuvvama bušeahatidili ektui, lea sihke áddehahti ja duohta. Muhto dás lea seammás erenoamáš hástalus mii čatnasa Sámediggái ja sámpolitihkkii – gávdnojit measta geahčemeahatun suorggit maidda sáhtášii geavahit

⁸ Ođasmahttin-, hálddahus- ja girkodepartemeantta, Justiisadepartemeantta ja Sámedikki gaskasaš bargajoavku lea árvalan čovdosa. Dán ii leat ráđdehus háliidan čuovvolit. Sámediggi lea evttohan eanet rabas digaštallanforuma departemeanttain, muhto dát lea maiddá hilgojuvvon.

ruđaid/bidjat ruđaid. Measta ii gávdno makkárge servodatsuorgi mii ii livčče mávssolaš sámepolitiikalaččat. Dát buktá noađi mii sáhtta vuolggahit duššástuvvama ja man oktavuodas šaddá (menddo) álki sivahallat almmolaš eiseválddiid das mii ii doaimma. Dát maiddá dego čilge manne vuogádagas váilu dásseaddu ja lea čilgehus muhtun muddui daid ollu ođđasis organiseremiidda. Dát buktá eahpesihkarvuoda sihke dan ektui maid galggašii dahkat ja movt galggašii dahkat; dát buktá dan maid mii sáhttit gohčodit *oktilis strategiijarievdadussan*.

Jearahallamat maid mun lean čađahan buktet albmosii dan ahte sámédiggevuogádaga jodiheaddjit ákkastallet viehka ovttajienalaččat ahte lea menddo unnán áigi strategiijabargui – ahte strategiijabargu belohahkii váilu. Dát lea duodalaš ja oppalaš hástalus Sámediggái. Strategiijabarggu ferte vuogádatlaččat nannet ja ferte álggahit doaibmabijuid. Dás lea dieđusge olles jodiheaddji-oavkkus iige dušše *Sámedikki direktivrras* stuorra ovddasvástádus dán barggu lámčimis. Humoristtalaččat álggus, muhto čielga jurddan ahte dat sáhtta doaibmat reaidun, lean mun čoahkkimiin sihke jodiheaddjiiguin ja earáiguin organisašuvnnas ovddidan jurdaga ásahit sierra *Ii-ossodaga*, masa mun lean ožžon buori doarjaga ja mii manná Sámedikki strategalaš hástalusaid váibmosii. Jos dán organisatuvrralaččat galggaš váldit duodas – ja áiggi mielde lea juste nu dáhpáhuvván – hállat mii *strategiija- ja servodatoktavuođaossodaga* birra maid lea váttis heivehit dábálaš ossodatstruktuvrii. Dan oktavuodas šaddá de sáhka ođđa “bajimuš ossodaga” birra direktivrra (ja presideantta) kantuvrra oktavuhtii. Dás šaddáge sáhka dan birra ahte movt de galgat vuoruhit dakkár vuogádagas mas leat measta geahčemeahtun mávssolaš barggut. Dasa máhcan mun ruovttoluotta digaštallamis hálddašeami ja politiikka ovddideami gaskasaš gealdagasaid birra (6. ja 7. oasit).

Dás lea muđui okta bealli maid lea veara bidjat merkii. Eanet sieiva parlamentarismma oktavuodas, go ráđđelahtuin vejolaččat galgá leat ovddasvástádus sin beroštussurggiin, *lea váttis gávdnat direktivrra rolla*. Mañimuš ođđasis organiseremis lea dat maid ferte ja/dahje sáhtta bidjat direktivrra bargun veaháš moivvas (gč. maiddá 5. oasi). Dat go direktivrra rolla galgá čielggasmahttojuvvot dán lágan “bajimuš ossodaga” jodiheamiin, lea dalle maiddá okta dain deataleamos mu rievdadusevttohusain (gč. 8. oasi).

3.2 Sámediggi álbmotválljen orgánan

Váilevaš dásseaddu boahká maiddá das go sámédiggevuogádat galgá gozihit áibbas eará rolla go leat “stáhtalaš orgána”, namalassii gozihit dan deatalaš rolla sámi politiikalaš

orgánan. Dat lea guhkkín eret čielggas goas lea stáhtalaš hálldašanorgána ja goas fas sámi álbmotválljen orgána. Dán duppálvuoda oktavuodas, goas gáibádusat ja fuomášupmi eai dárbbas mannat seamma guvlui, galgat mii váldit ovdan ollu hástalusaid mat vulget dáid áibbas sierra diliid vuodul mat dagahit dan ahte sámediggevuogádagas lea hui moalkás organisašuvdnastruktuvra, mealgat váddáset sturrodaga ektui iešalddis. Dalle eat vealtameahttumit hála moalkásvuoda birra organisatuvrralaš dásis, muhto čiekŋaleabbo dásis goas lea sáhka dain hástalusain mat Sámedikkis leat go galgá doaimmat dán duppálvuoda siskkobealde. Masa mii máhccat ruovttoluotta maŋnelis, go lea čájehan ahte ii leat áibbas álki doallat oktavuoda stáhtii ja sámi siviila servodahkii oktanaga. Ollugat oaivvildit ahte lea šaddan menddo ollu stáhta ja menddo unnán siviila servodat guhkes áiggi badjel.

Dat go Sámediggi lea álbmotválljen orgána mearkkaša dieđusge dan ahte álbmotválljen olbmot hui ollu galget dahkat mearrádusaid sin ovddas geaid ovddastit. Dalle lea maiddá eanet ja eanet šaddan nie danne go hálldašeapmi ja sierra sámi ráđit leat heivehuvvon sámediggevuogádahkii. Seammás leat ollu dain bargguin mat dahkkojuvvojit lágaiguin geatnegahttojuvvon doaimmat ja sieiva hálldašandoaimmat man oktavuodas oanehis áiggi badjel politihkalaš dássi unnán sáhtá dahkat maidege. Seammás lea boadusin ovddit organisašuvdnarievdadusain šaddan eahpečielga oktavuodha politihka ja hálldahusa gaskka man geažil sámediggevuogádagas lea šaddan hui politihkalaš “kultuvra”, ain juo go geahččá olggobealde. Hui ollu digaštallan manná politihkalaččat ja politihkalaš giellahámis. Hálldašanbealli ja lágaiguin geatnegahttojuvvon doaimmat ovdan bohtet áinnas maiddá dego politihkkan almmá ahte dárbbasa leat nu, man oktavuodas lea hui sierralágan áddejupmi mii politihkka lea. Vaikke muhtumat sáhttet oaidnit ávkki dán lágan lagadeamis, de lea dat eanemusat eahpeiddolaš Sámediggái, ain juo go geahččá olggobealde.

Sámedikkis lea hálldašanovddasvástádus ollu deatalaš surggiin maidda politihkalaš dásis lea unnán duohta váikkuhanfápmu beaivválaš barggus. Sáhtá leat nu ahte lea dađistaga organiserejuvvon nu dego livččii eanet váldi go maid rievtti mielde lea.⁹ Seammás go oppa

⁹ Sáhtá leat nu ahte mun válddán veaháš garrasit dás ja deattuhan menddo ollu ieš dili nugo dat dál lea ja attán unnán diehttevassii maid Sámediggi formálalaččat sáhtá dahkat jos duođai áigu. Kulturmuithálldašeami ektui doallá válddahus deaivása. Danne lea maiddá Sámediggi guovtti mearrádusas dadjan ahte dál árvoštallá ahte ii áiggo váldit ovddasvástádusa jos dat ii fápmuduvvoš lága bokte, ja Sámediggi ii šattaš ovttaskas mearrádusaid váiddaorgánan. Muhto oahpahusa, giela ja doarjagiid oktavuodas lea Sámedikkis viehka stuorra politihkalaš doaimmamunni. Muhtun muddui lea dás maiddá sáhka movt dát doaimmamunni geavahuvvo.

áiggi lea leamaš nana analogiija jurddašeapmi sámediggevuogádagas, gos geahččat nationála politihkalaš dássái. Áinnas buohtastahttit Stuorradikkiin, ráđđehusain, direktoráhtain dahje mainna de galggaš. Mun lean kritihkalaš dán muttos stuorra analogiija jurddašeapmái, danne go Sámediggi ja guovddáš politihkalaš vuogádagat leat guokte sierra vuogádaga. Analogiija jurddašeami bokte geahččalit addit dakkár gova válddis mii Sámedikkis ii leat ja vánet sáhttá oažžut. Olles vuogádagas lea dán geažil juoga čoavddekeahhtá, muhtun lágan váilivuohtha geahččalit gávnnaht makkár ásašus dat rievtti mielde lea. Muhto seammás lea duohtavuohtha ahte ollu Sámedikki politihka čađaheamis manná stáhta eiseválddiid bokte, mii dagaha ahte lea deatalaš “sulastahttit” dán vuogádaga dahje ”dávistit” dasa dihto muddui. Jurddašuvvo ja organiserejuvvo dego livččii lean stuorradikkáš, ráđđehusaš, departemeanttaš ja áinnas direktoráhtaš. Go lea sáhka politihkalaš eallima organiseremis ja ođđasis organiseremis, de áinnas geahčastit movt dilli lea oaivegávpogis (gč. nu gohčoduvvon parlamentarismma ásaheami).

Politiikalaš erohusat NSR ja Bargiidbellodaga váldosurggiid gaskka leat unnon maŋŋá go sámedikki bargiidbellodaga joavku lea lahknonan dan vuoigatvuoda dili mii NSR:s lei ovdal. Mu árvvoštallama mielde leat dán proseassas dat stuorra jurdagat (ideologalaš fápmu) sámedipolitiikka boahteáigái eanet eahpečielggasmuvvan dahje juobe unnon, vaikke dás ain leat deatalaš prinsihpalaš bealit mat čatnasit báikkálaš guollehálddašeapmái, elrávnŋi huksemii ja minerálaide jna., mat buktet hástalusaid maiddái maŋŋá maŋimuš stuorra olahusa 2005:s mii guoská Finnmárkkuláhkii. Soaitá ahte dát muhtun muddui lea dán ovdáneami boadus mii dagaha dan ahte politihkalaš biras dál orru fámojuvvan. Oaidnit siskkáldas nákkuid posišuvnnaid alde ja daid smávva áššiid das mii livččii galgan leat stuorra ja deatalaš politihkalaš prošeakta. Okta dain stuorámuš áššiin mii hirpmástuhtii mu jearahallanbarggus lea leamaš dat čielggasmahttin man čiekŋalit dát manná. Okta várra ii áibbas vuoiggalaš ja deaivilis válddahus dilis lea ahte go eai oainne stuorra ovdáneami sámedipolitiikka (mii lea juoga eanet go gažaldat bušeahta sturrodaga birra), dan geažil go sámi prošeakta lea ideologalaččat geahnohuvvan ja go politihkalaš gaskkat leat unnon, de šaddá álki sivahallat earáid. Dás sáhttá sivahallat eará politihkkariid, ahte stáhta ii leat doarvái šiega ja utnolaš, jna. Go dilli lea ná, de bohtet persovnnalaš ákkat čielgaseappot oidnosii, gičču bokte posišuvnnaid alde. Mu árvvoštallama mielde ain juo lea dilli measta dadjat dal hui duodalaš politihkalaš dássái ja ahte dát váikkuha olles sámediggevuogádahkii.

Sámediggi lea viehka unna organisašuvnnaš, mii lea áibbas sorjavaš dain politihkalaš ásahusain mat leat oaivegávvgogis ja das ii leat láhkaaddinriekti, vearroriekti iige beasa mearridit iežas bušeahta.¹⁰ Manjimuš jagiin lea politihkalaš eallin rievdan mealgat siskkáldasat. Sámediggeráđdi lea mannan eret Dievasčoahkkimis ja geahččaluvvo hukset nannoset ja eanet sorjjasmeahtun Dievasčoahkkinjođihangotti, *vaikke mun in sáhte oaidnit ahte Sámedikkis dál livčče resurssat hukset áibbas sorjjasmeahtun dievasčoahkkinhálddahusa*. Danne go Sámediggi ásahussan nugo dilli dál lea, ii sáhte čadahit parlamentarismma sáni rivttes áddejumis, de ii leat sihkar ahte dát lea nu deatalaš váttisvuohta. *Bearráigeahččanlávdegoddi* oažžugoahtá – ja mun jáhkán ahte dat lea hui deatalaš – deataleappo posišuvnna ja dat lea deatalaš erenoamážit danne go Sámediggeráđdi dál ii leat oassi Dievasčoahkkimis, muhto lea eanet iešheanalis ráđdi mii danne muhtun muddui bargá maiddá eanet sorjjasmeahtumit go ovdal. Álgit nugo leat oaidnán oažžut maiddá eanet buhtes linnjáiid maiddá hálddahusa ja hálddašeami ektui, man oktavuodas juohke ráđđelahtus lea erenoamáš ovddasvástádus bargguin ovttaskas ossodaga siskkobealde. Ollesáiggepolitihkkariid lohku lea lassánan nugo maiddá bálkáhuvvon politihkalaš ráđdeaddiid lohku. Seammás oaidnit mii dađistaga ovdamearkkaid das maid sáhtta gohčodit politihkalaš “heastagávppašeamin” ihtimin posišuvnnaid alde gičču geažil. Dát ovdáneapmi lea eanet go miellagiddevaš. Seammás cuiggoduvvo váilevaš bušeahta ja dat go barggut eai leat doarvái viidát ahte sáhtášii deaivvadit nu dávjá go ovdal, de ođđasis organiserejuvvo Sámedikki politihkalaš eallin. 2011 čavčča rájes galgá *Dievasčoahkkin* deaivvadit viđa gearddi jagis, ja Dievasčoahkkin ja lávdegoddečoahkkimat čadahuvvojit seamma vahkus, dan sadjái go njelljii sierra vahkuin nugo dál leat. Áššiid váilun ja gáibáduš eanet beavttálmahttimis leat leamaš ággan dása. Go dát dáhpáhuvvá oktanaga politihkalaš eallima eanet profešonaliseremiin organisašuvdna rievdadusaid bokte eanet parlamentarismma guvlui – mearkkaša go dat eanetlohkostivrra ja ahte *Sámediggeráđdi* dál ii čohkká *Dievasčoahkkimis* – ja go šaddet dađistaga eanet ollesáiggepolitihkkarat, de lea dákká mii nu mii ii leat riekta ja man ektui berre bisánit ja jurddašit dárkilit mii dat lea. Orru dego ii áddejuvvošii ahte Sámediggi oažžu bušeahta guovddáš eiseválddiin ja ahte das ii leat láhkaaddin- ja vearroriekti. Mun evttohan ahte *Sámediggi nammada unna doarespolitihkalaš lávdegotti* mas lea hui čielga mandáhta geahčadit dárkileappot movt politihkalaš eallin

¹⁰ Nu lea *vaikke* diedusge ii galgga badjelgeahččat šiehtadallanrievtti/konsultašuvdnarievtti, mii duodai addá deatalaš váikkuhanfámu ja várra maiddá váikkuhanfámu eanet go eará politihkalaččat fápmuduvvon ásahusat dán riikkas ožžot. Sámedikkis lea muđui gáržžes láhkaásahus- ja mearrádusváldi.

sámediggevuogádagas doaibmá, man ulbmilin lea buoridit politihkalaš kultuvrra ja *ovttasbargodábiid* Sámedikkis. Namalassii ii leat eisege álki politihkalaš dássái bisuhit dássedeattu siskkáldas gilvvus ja sihkkarastit sámi beliid norgalaš almmolašvuodas buori vuogi mielde.

Sáhtta maiddá lea nu ahte dihto lágan eanetlohkovuogádagas mii Sámedikkis lea leamaš álgu rájes juo, leat leamaš dihto eahpeiddolaš váikkuhusat politihkalaš eallimii ja nie maiddá sámepolitihka čadahanfápmui. Dát lávdegoddi berre geahčadit maiddá dán lagabui. Mun in áiggo vikkahit dás ahte fertešii heaittihit eanetlohkostivrra ja váldit geavahussii juoga juoidá mii sulastahtta ovdagoddemálla, muhto mun oaivvildan ahte das leat deatalaš bealit maid Sámedikki politihkalaš dássi dál bures sáhtášii dárkileappot geahčadit.¹¹ Mun jáhkán ahte dáikko leat muhtun “heajos” bealit main berrešii ollu geahččalit beassat eret, ja das ii galgga vajálduhttit dan ahte Sámediggi lea viehka unna vuogádagaš gos buot hui lávga váikkuha nubbi nubái. Sámedikkis lávejit ovdal leat fásta joavkojođiheaddji čoahkkimat sámediggeráđi ja joavkojođiheddjiid gaska. Dát ii leat doaibman mañimuš jagiid nu ollu. Soaittášii ahte dát livččii buorre álgun ovddidit dán foruma viidáseappot.

Mu árvoštallama mielde dát eahpeiddolaš ovdáneapmi lea leamaš erenoamáš čielggas mañná 2005 válgga, go dalle lei sáhka unnitlohkostivrra birra dahje rašis eanetlohko- oktavuodaid birra (vaikke rašis konstellašuvnnat leat ge leamaš maiddá ovdal). Seammás lea politihkkariid bálkádássi šaddan digaštallanfáddán. Go čatná bálkkáid fásta proseantan Stuorradikki bálkádásis, de lea dat várra ahte sii šaddet eanet dego *bálkésehtun* sin ektui geaid galget bálvalit. Dát lea hárve buorre vuolggasadjii ealli demokratiijas mas galgá leat lobálašvuolta. Okta čielggadus lea dasa lassin čájehan ahte čoahkkinbuhtadusat ja eará sullasaš buhtadusat leat mealgat stuorát go mat eanaš gielddain ja fylkkagielddain leat.¹² Go mii maiddá fertet konkluderet (gč. erenoamážit 6. ja 7. osiid) ahte Sámedikki ja politihkalaš

¹¹ Dáikko lei dieđusge NSR:i mii lea leamaš njunnošis, deatalaš caggat Bargiidbellodaga maid oidne stáhta ovddeš sámepolitihka guoddin, oazžumis fámu ođđa vuogádagas. Muhto dás lea dieđusge maiddá dahkamuš dan jurdaga birra ahte Sámediggi ii eisege galgan šaddat dego muhtun dábálaš gielddastivra.

¹² Geahča KS –Konsulent AS raportta “*Godtgjøring til folkevalgte. Forslag til nytt regelverk med særlig fokus på kompensasjon for tapt næringsinntekt*” (Buhtadusat álbmotválljen olbmuide. Ođđa njuolggadusevttohus mas erenoamážit deattuhuvvo buhtadus ealáhusdietnasa massima ektui). Dát ovddiduvvui čakčamánu 2007 ja dan lei Sámediggi diñgon.

dási oktavuoha sámi siviilaservodahkii lea viehka gárži maŋŋá eanet go 20 jagi doaimma¹³, de leat mii stuorra struktuvrralaš hástalusaid siskkobealde mat gáibidit ođđa jurddašeami ja doaimma.

Ollugat, sihke sámediggevuogádagas ja dan olggobealde, vásihit ahte stuorra oasis dán vuogádagas leat viehka gitta ja nugo muhtun dadjá, dego spaggojuvvon ”ghetto” mas leat menddo unnán konkrehta doaimmat ja menddo unnán oktilis oktavuoha iežas birrasiin. Ná ii berrešii leat maŋŋá eanet go 20 jagi doaimma. Go eanetlohku sámiid gaskkas ii vel ge leat mielde Sámedikki jienastuslogus, vaikke jienastuslohku leage sturron mealgat, hállat mii viehka vuoddo hástalusaid birra Sámedikki lobálašvuoda ektui ja nie dalle maiddái gažaldaga birra ahte sáhttit cealkit ja doaibmat buot sámiid ovddas. Dáikko leat stuorra strategalaš hástalusat ja movt jurddašit dán birra maid mii maŋnelis áigut geahčadit maiddái orrot váikkuheamen dasa movt jurddašuvvo organisašuvdnavuogi birra (gč. 7. ja 8. osiid).

4. Vuodđohástalusat dálá váldomodeallaorganiseremis

Dán oasis lean mun oalle guhkás geahčadan čuolmmaid, hástalusaid ja vejolaš organiserendoaibmajuid mat buori muddui gullet dálá váldomodeallaorganiseremii. Muhto diedusge lea nu ahte das maid mii váldit ovdan dán oasis, lea ollu mas main lea mearkkašupmi digaštallamii ahte ásahit vejolaš olgguldas etáhta dahje áŋgiruššat buhttaset politihkkaovddidanrollain (geahča 7. oasi).

Mun lean ákkastan dainna ahte Sámediggi lea rievddalmas ásahus mii lea sihke álbmotválljen orgána ja norgga sámeapolitihka vuolgaheaddji ja ahte dát rievddalmas moalkásvuoha lea deatalaš sivvan organisašuvnna váilevaš dássededdui. Seammás lean maid guoskkahan dan ahte Sámedikki bargamušat ja organiseren leat rievdan sakka, earret eará dannego ođđa hálddašandoaimmat dadistaga leat lassánan ja politihkalaš organiseren lea sakka rievdan. Mii leat namahan ahte ollugiid mielas lea sámediggevuogádat sakka politiserejuvvon. Sivvan dasa lea muhtumassii dat go politihkalaš dássi dat galgá (čájehit) ahte das lea maŋimus sátni, muhto uhcimusat seamma stuorra sivva lea dat vuohki movt hálddašeapmi lea organiserema dáfus šaddan oassin sámediggevuogádahkii. Dat lea dagahan ahte ii leat nu álki earuhit hálddašeami politihkas sihke sisdoalu dáfus ja ásahusalaččat. Lea dego diehtomielalaččat

¹³ Dáláš jodiheddjiid gaska gávdnojit sii geat oaivvildit ahte dát ii leat buorre válddahus duohtavuoda birra.

eahpečielggas dakko bokte ahte iešguđet ossodagat ja fáttát prinsihpalaččat galget doaimmahit sihke hálddašeami ja politihkkaovddideami, vaikke vel ii leat čielggas mii lea mii. Hálddašeami ja politihka gaskasaš oppalaš gealdagasas leat ollu implikašuvnnat ja lea vuolggasadjin viidáset digaštallamii.

4.1 Sámedikki geográfalaš juohku

Dat movt politihkka ja hálddašeapmi jurddašuvvo, mearkkaša dieđusge ollu Sámedikki geográfalaš organiseremii. Geografiija lea hui guovddáš bealli earret eará dannego dat dadjá midjiide juoga deatalačča válldi birra, seammás lea deatalaš Sámediggái go dat deaivvada iežas birasguovlluiguin ja ovttaskas sápmelaččain iežas báikkálaš servodagas. Sámedikkis leat earret Kárášjogas báikkálaš kantuvrrat Guovdageainnus, Ájluovttas, Evenášis, Olmmáivákkis, Snoasas ja Vuonnabađas. Dan lassin leat nu gohčoduvvon gáiddusbargosajit Romssas, Álttás, Hurumis, Čáhcesullos ja Honnesvágis (dan lassin ahte muhtumat barget moadde beaivvi vahkus eará ášahusain go Sámedikki kántorbáikkiin). Kántorbáikkis Evenášši, Olmmáivággi ja muhtumassii maiddá Snoasa, leat hui smávva kantuvrražat uhccán bargiiguin. Dan sadjái go máŋga dain báikkálaš kantuvrrain gitta 2000-logu rádjai jođihedje sierra váldoossodagaid Sámedikkis, de lea dilli áibbas eará dál. Máŋgga kántorbáikkis – ja dalle eat hála dain uhcimusain (Evenášši ja Olmmáivággi), ii leat mihkkege jođihandoaimmaid. Iešalddis navden dan stuorra váttisvuohtan mii nannejuvvui das go dain kántorbáikkiin ii galgan leat erenoamáš rolla iežaset lagasbirrasis, muhto galggai bálvalit Sámedikki oppalaččat. Nu movt dilli dál lea, de galgá bargi prinsihpalaččat sáhttit bargat mainna ihkinassii iešguđet kántorbáikkis ii ge dárbbalaččat dakkár áššiiguin mat gusket lagasbirrasii. Dalle ii leat sáhka kulturmuitohálddašeamis mas iešguđet kantuvrrat eanaš bálvalit iežaset lagašbirrasa. Ođđaáiggi teknologiija ja mátkkošteapmi – ja dat lea viiddis ja divrras - galgá sihkkarastit buori oktavuoda organisašuvnna jođiheddjiiguin ja guovddážiin.

Mun lean, dattetge muhtun muddui, ferten rievdadit oainnu. Orru leamen nu ahte báikkálaš kantuvrrat – almmatge dat stuorra kantuvrrat – obalohkái doibmet bures addojuvvon rámmaid siskkobealde. Dat ii dieđusge mearkkaš ahte buohkat leat duhtavaččat mainna ihkinassii dahje ahte organisašuvnamodealla ja rámmat leat dat buoremusat. Muhto nu go máŋgasat dadjet, vaikke vel jođiheaddjit livčče ge sáhttán leat eanet oidnosis ja dávjjit guossis ja gulahallanlinját buoret, de doaimmá beaivválaš bargu obalohkái dohkálaččat dálá rámmaid siskkobealde.

Dat ahte ii leat garra duhtameahttunvuolta diliin, ii dattetge mearkkaš ahte organisašuvnamodealla lea optimála dahje buorre go geahččá olles sámediggevuogádaga obalohká. Geográfalaš organiseren lea ge okta dain surggiin mas lean ožžon ollu komeanttaid ja evttohusaid ja mas leat hui stuorra erohusat oainnuid gaskkas organisašuvnnas.

Mat de leat dat sierranas oainnut? *Vuosttáš* váldooaidnu lea ahte geográfalaš organiseren berre leat sullii nu movt dál. Dán modealla berre viidáseappot ovddidit ja áinnas ásahit virggálaš kántorjodiheaddjivirggiid ain juo juohke kantuvrii mas lea vassis sturrodad. Sii geat geavahit dákkár ákka, eai beroš das leat go kántorbáikkiin olbmot geain lea jodiheaddjidoaimma iešguđet ossodagain. Muhtumat geat dorjot dán modealla oaivvildit dattetge ahte muhtun doaimmaid, nu go *telefonfáktavuogádaga*, *gal sáhtášii guovdduštít Kárášjohkii*, dannego vejolašvuodát fáhtet ohccojuvvon olbmuid, leat mealgat buoret doppe. Dát oaidnu orru leamen jierpmálaš munnje. Eará oaidnu maid mángasat dovddahedje ja maid viehka álkit sáhtá čadáhít jus háliida, guoská arkiivabargui. Dan oktavuodas ledje ollugat – beroškeahtá gos sii barget – geat háliidedje nannuset guovddušteami Kárášjohkii.

Dán posišuvnnas, mas leat ge iešguđet oainnut, ákkastit mángasat ahte ii dárbbáš leat nu váralaš go iešguđet báikkálaš kantuvrrat leat smávvat ja ollu nu guhká go dat gullet stuorát sámi oktavuhtii ja áinnas leat seamma sajis go iešguđetlágan sámi kulturvuodot ásahusat. Sámedikki *oainnusmahttin* olggobealde sámi guovddášguovlluid davvin adnojuvvo deatalažžan, seammás go dat lea mielde ovddideamen ja háhkamin alla sámi gelbbolašvuoda olggobealde guovdileamos sámi guovlluid. Oainnusmahttin dás šaddá de deataleappo go ieš dat bargu mii galgá dahkkojuvvot seamma sámi birasguovllu ektui. Dáid oainnuid in gávna dušše smávit báikkálaš kantuvrrain, muhto maiddái Kárášjogas ja Guovdageainnus. Maiddái dáppe leat olbmot geat oidnet čuolbman *dan nana davvisámi – ja finmmárkodominánssa sámediggevuogádagas*. Muhtumat mannet nu guhkás ahte háliidit ásahit mánga smávva kantuvrra dakkár báikkiide, gos giella lea jávkan ja sámivuolta mássán fámu. Sii navdet ahte dakkár kantuvrrain sáhtá leat váikkuhanfápmu sámi odđaealáskuhttinproseassas. Muhto organisašuvnamodealla válljemis ferte eanaš leat sáhka duohtavuodain – dan birra movt máilbmi lea “doppe olgun”- ii ge dušše buriid áigumušain.¹⁴

¹⁴ Deatalaš ja vátis gažaldat dás lea ahte lea go govttolaš ahte almmolaš hálddahusorgána galgá ollašuttit dakkár bargamušaid. Ii go leat eará ásahushuksen mii baicce galggašii dan ollašuttit? Geavadis dat mearkkašivččii hálddahusa politiserema. Mun dattetge oaivvildan

Nubbi oaidnu, mii orru leamen veaháš geahnohet – dahje mas ollugat háliidivčče dakkára, muhto eai dieđe lea go vejolaš dan ollašuhttit – lea ahte eai beroš nu ollu das ahte galget leat ollu báikkálaš kantuvrrat, muhto háliidit baicce kantuvrraid mat vuosttažettiin galget bálvalit iežaset birasguovllu. Dat mielddisbuvttášii ahte eai doarjjo eanet kantuvrraid, dannego jus galgá bálvalit iežas birasguovllu, de ferte kantuvrras leat vissis sturrodat. Dát lea deatalaš ágga ja ollugat dovddahit ahte sidjiide bohtet ollu telefovnna ja singuin váldet ollugat oktavuoda iežaset birasguovllus, gos dieđusge navdet ahte kantuvra lea sin várás. Dás leat dakkár **lobálaš**vuodáhástalusat maid dálá modealla lea bohciidahttimin.

Lea miellagiddevaš ahte *goalmmát oaidnu* boahdá ovdan olles organisašuvnnas, muhto eanaš Ájluovttas ja Snoasas. Dás lea *ieš dat vuolggasadji* ahte sámivuohtha lea eanet go davvisámivuohtha sihke kultuvrralaččat ja gielalaččat. Norgga bealde dálá duohta gielladili geažil sii ákkastit ahte ferte erenoamážit nannet kantuvrraid Ájluovttas (julevsámegeiella) ja Snoasas (lullisámegeiella), mas deattuhuvvo ahte dát kantuvrrat fertejit suodjalit ja ovddidit julev- ja lullisámivuoda buorebut ja viidábut go dál. Nappo lea ge sáhka áibbas earalágan geográfalaš organiseremis go dál ja maiddái áibbas eará modeallas go das mii lei go Ájluokta ja Vuonnabahta ledje sierra spesialiserejuvvon ossodagat. Jus vuolgá dien guvlui, de ii leat gal ruovttoluotta dasa mii lei ovdal. Lea baicce sáhka mearkkašahhti strategalaš ájgiruššamis nannemiin ja sihkkarastimiin gielalaš ja kultuvrralaš sámi mánggabealatvuoda ja vaikke vel muhtun muddui eastadeamen dan nana davvisámi dominánsa maid ollugat vásihit.¹⁵ Dat vuolgá dan jurdagis ahte nannet oktasáš sámivuoda dakko bokte ahte erenoamážit nannet julev- ja lullisámivuoda.

Vejolaš *njealját modealla* – maid eai gallis namuhan njuolgga – lea ovdáneapmi dan guvlui mii lei ovdalgo ovdeš “friija” ráđit váldojuvvojedje mielde Sámediggevuogádahkii, mas Vuonnabahta ja Ájluokta ledje váldobáikin dakkár ráđiide. Nu go mii oaidnit digaštallamis sierra olggobealde etáhta birra ja čielgaset earu gaskal politihkkahábmema ja hálddašeami (6. ja 7. oassi), de leat dát oainnut guhkin eret jávkan organisašuvnnas, muhto ealáskit eará hámis.

ahte dakkár ásašus go Sámediggi, ferte árvvoštallat dakkár vejolašvuodaid; nappo ahte lea vejolaš doaibmat politihkalaččat dán sátneádejumis.

¹⁵ Vaikke vel ollugat oidnet ge ahte maiddái julev- ja lullisámivuohtha ávkašuvvá sámediggevuogádagain, de oidnet dattetge ahte relatiivalaččat dat vuoittahallet davvisámivuhtii.

Mii oaidnit dás man deatalaš geográfalaš organiseren lea. Dás lea sáhka váttis válljemiin, ja dás lea sáhka eanet go árvvuin ja movt livččii buoremus. Ferte maid árvoštallat mii lea vejolaš ja mii lea realisttalaš. Ii leat sáhka dušše gos, muhto seammás mas ja movt. Dáin njealji modeallas maid mii leat válddahan, leat hui sierranas váikkuhusat sámediggevuogádahkii ja sámedipolitiikkii oppalaččat.¹⁶ Mii oaidnit ahte geográfalaš modealla válljen eanaš lea politihkalaš válljen ii ge dušše sáhka beaktilis hálddašeamis. Nappo digaštallat mii dás hui guovddáš gažaldagaid Sámedikki viidáset ovdáneami birra. *Mun jáhkán ahte Sámediggái lea rabas ja viiddes digaštallan buorre dáid vejolaš modeallaid birra.* Dakkár digaštallamis ahte galgá go nannet julev- ja lullisámivuoda ferte dattetge leat čielggas dat ahte das ii leat sáhka dušše ideálain (das mii lea morálalaččat riehta), muhto maiddái duohtavuodas. Deatalaš gažaldat lea dat ahte lea go dáin guovlluin doarvái fápmu gielalaččat ja kultuvrralaččat dasa ahte fuolahit dakkár sakka viidát ja eanet geatnegahti rolla sámediggevuogádagas. Sáhtta go háhkat doarvái buriid fágaolbmuid, maid dat mearkkašivččii sámediggevuogádahkii oppalaččat, jna. Sámediggi ii leat dakkár dilis mas sáhtta geavahit ollu energiija ja resurssaid dakkár geahččaladdamiidda, mat dasto čájehuvvojit ahte eai leat eallinnávccalaččat.

Nuppi bealis lea obalohkáii nu dál ahte Snoasa-kantuvrras lea nu uhccán sadji ahte dat aiddo dal doaibmá beaktilis kantuvran. Beroškeahtta boahhtevaš modeallas de lea danne mu oaidnu ahte dat kantuvra dárbašivčče issoras ollu ođđa virggiid. Viiddes lullisámi guovllus ássat viehka uhccán sámit ja lea muttolaččat daddjojuvvon ahte lea guhki Snoasas Rørosii dahje Muoffái. Dás oaččun maiddái garra oainnuid das ahte sámediggevuogádagas lea vuosttažettiin sáhka das mii dáhphuvvá davveleappos. Olbmot dovdet iežaset vierisin dahkkojuvvon, mas kultuvrralaš ja geográfalaš gaskkat vásihuvvojit guhkit ja mat maiddái nannejit nubbi nuppi gaskaneaset. Maiddái dálá organiserema váldomodeallas čuožžila gažaldat ahte galgá go áshuvvot ođđa kantuvra lullisámi guvlui, ovdamearkka dihtii Rørosii. Ollugat organisašuvnnas leat dorjon dakkár jurdaga. Muhto das ii leat sáhka dušše resurssain.

Ferte dás maid namuhit nu gohčoduvvon *gáiddusbargosajiid* Álttás ja Romssas (ja Hurumis, Čáhcesullos ja Honnesvágis). Álttás ja erenoamážit Romssas barget kántoreanadagas ja leat

¹⁶ Gullen maiddái vuollegis jiena mii dajai, vaikke vel ii nu jitnosit: Eat go mii geavat návccaid gádjut ja nannet dan mii sáhtta gáddjojuvvot ja nannejuvvot, davvisámivuoha. Dan sáhtášii atnit viidát modeallan, muhto dat lea geahnoheapme jurddan.

vaikke seamma ollu dahje eanet go almmolaš kántorbáikkiin Evenásis, ja Romssas dábálaš beivvi seamma ollu go Olmmáivákkis ja Snoasas. Dás lea stuorra hástalus dan movt sámediggevuogádat galgá giedahallat dan sápmelašjoavkku mas lea gullelašvuotta stuorát gávpogiidda ja mii lea stuorrumin. Dan ektui go Olmmáivákkis Gáivuonas lea uhca kantuvrraš (eanaš kulturmuithálddašeapmi) ii nu guhkin eret Romssas, de ii leat almmolaš báikkálaš kantuvra Romssas, gos áppet ollu sápmelaččat ja gos Romssa universitehta lea áibbas guovddáš ášahus sámi alitoahpu ja gelbbolašvuoda dáfus. Mu árvvoštallan lea ahte – jus resursadilli dan dahká vejolažžan – de šaddet almmolaš kantuvrrat Romssas, Álttás ja vaikke Oslos ge deatalaččat Sámedikki oppalaš lobálašvuhtii áiggi mielde. Dás lea sáhka das movt Sámediggi duste dan sámivuhtii gullelaš joavkku mii lea stuorrumin. Vuosttaš vuoruheapmin dál berrešii leat dat ahte árvvoštallat galggašii go hukset vassis sturrosaš bures doaibmi kantuvrra Romsii. Dan berre čatnat árvvoštallamii movt sámediggevuogádat ášahusalaččat galgá deaivvadit ja šaddat guoskevažžan daidda eanet ja eanet sápmelaččaide geat áppet stuorát gávpogiin ja geaid oassi jienastuslogus lea stuorrumin.

Makkár váikkuhusat dakkár huksemis leat Olmmáivákki kantuvrii – jus dán kantuvrras livčče ja berrešii leat eallinfápmu – lea dieđusge hui deatalaš ja rašis gažaldat. Dan ektui go ii leat ožžon galle evttohusa ahte dál galggašii farggamusat hukset Áltái (muhto dat sáhtta dan dihti leat buorre jurdda), de leat ollugat geat ákkastit garrasit dainna ahte Sámediggi dárbbáša leat eanet oidnosis Romssas, dakkár guovllus gos ii livččii váttis fidnet daid allagelbbolaš mielbargiid geaid haga Sámediggi ii birge. Juohke digaštallamis (stuorra)gávpotsápmelaččaid rolla birra ođđaáiggi sámi almmolašvuodas ihtá maid gažaldat Oslo rolla birra. Oanehis áigái lea dattetge mu árvvoštallan ahte dál lea Romssa-gažaldat dat maid organisašuvdna ferte čoavdit buot ovddemuččas. Dás leat organisašuvnnas iešguđet oainnut ja ollugat ballet ahte áŋgiruššan Romssain livččii seamma go heaittihit dan Olmmáivákki kantuvrra maid juo Sámediggi lea politihkalaččat dorjon, dan sávaldaga vuodul ahte dat galggašii boahit buorin dakkár guovlluide gos duodaid dárbbášit ođđa bargosajiid.

Mun evttohan Sámedikki plánegoahtit ášahit báikkálaš kantuvrra Romsii ja čielggadišgoahtit makkár bargamušat lunddolaččat berrešedje leat doppe. Sáhtta leat nu ahte mearkkašupmi das ahte eanet ja eanet sápmelaččat áppet (stuorra)gávpogiin ii leat vel cieggan doarvái bures sámediggevuogádahkii ja ahte smávvil- ja árbevierrojurddašeapmi lea menddo garas. Eará deatalaš hástalus čatnasa dasa. Lahkoneapmi sápmelaččaide geat áppet gávpogiin, mearkkaša erenoamáš deaddu kultuvrii, gillii ja oahpahussii ja muhtumassii maiddái bahán

eanavuoigatvuodaid nana deattuheapmái (ja smávvilbuvttadeapmái ja lotnolasealáhusaide) mat guhká leat vuoruhuvvon. Dat mielddisbuvttášii ođđasis vuoruhemiid ja fokusa sirdima, ja nu das livččii sáhka mealgat earás go gažaldagas báikkálaš kantuvrrain stuorragávpgiin vai ii. Jus Sámediggi galggaš dán stuorru joavkku váldit duodas, de livčče maid várra ásaalusalaš váikkuhusat. Mun oainnán stuorra hástalusaid dán stuorru joavkku lagadeamis geatnegahtti vuogi mielde dan organisašuvdnamálle – ja dan jurddašemi siskkobealde mii odne lea guovddáži.

Muđui leat maiddái eará gažaldagat mat čuožžilit geográfalaš organiserema oktavuodas. Lea go Evenáši kantuvra guvttiin golmmain bargiin duodaid duohta báikkálaš kantuvra dahje lea go eanaš govastatpolitihkas sáhka? Leat duodaid muhtumat geat čuočuhit dan. Ja vel – movt gáiddusbargosajiiguin ja ruovttukantuvrraiguin? Dás maid leat organisašuvnnas iešguđet oainnut. Dat viehka dávvgasis ortnet lea geahččaleapmi oažžut pragmáhtalaš heiveheami organisašuvnna ja ovttaskasa dárbbuide, mas gal sáhtta leat nu ahte mađe deatalet olmmoš lea organisašuvdnii, dađe álkit lea ásahtit dakkár sierra ortnegiid. Deiven mángasa bargun oktavuodas geat áinnas háliidivčče ruovttukantuvrra, muhto geat eai jáhkán dan oažžut dálá dilis. Ja mángasat dadje njuolgga ahte jus sii bággehallet bargat Kárášjogas dahje Guovdageainnus, de sii cealkkášedje eret virggiset (beaivvát ala). Jodiheddjiid ja earáid bealis bohtet ge oainnut mat dadjet ahte dávvgasvuolta lea áibbas dárbbášlaš go galgá sihkkarastit ahte deatalaš olbmot bisošedje organisašuvnnas. Maiddái geavahuvvo ággan ahte dat dávvgasvuolta mii čatnasa bealátkeahcesvuodáhástalusaid (geahča 4.6), nappo vuohki eastadit ahte eatnašat bohtet ráddjejuvvon birrasiin Kárášjogas ja Guovdageainnus.

Mu árvvoštallan lea ahte dát dávvgasvuolta govttolaš rájiid siskkobealde lea buorre ortnet, vaikke vel dat buvttiha hástalusaid ovttaláganvuodameannudeapmái. Jus dakkár ortnegat šaddet mealgat stuorát, de oainnán ahte bohciidivčče gealddut ja hástalusat dan gaskii ahte sihkkarastit bargiid beroštusaid ja sávaldagaid ja ahte hukset Sámedikki nana ásaussan mas lea guovddáš Kárášjogas. Dakkár viiddes ortnegat eai baljo leat mielde huksemin organisašuvnna guhkit áiggi vuollái, vaikke vel doalahivččii čeahpes fágaolbmuid (muhtun áiggi). Nu go masa mii máhccat maŋŋá, de dárbbáša sámediggevuogádat sihke nana guovddáža ja losit ja eanet bastevaš institušonaliserema.¹⁷

¹⁷ Dán digaštallamis lea deatalaš sirret sin geat barget sierra kántoreanadagain eai ge leat almmolaš báikkálaš kantuvran (Áltá ja Romsa) ja sin gaskkas geat háliidit buhtes ruovttukantuvrra, dahje geat háliidit bargat moadde beaivvi vahkus eará báikkiin go

Vaikke vel hirpmástuhtii ge mu man buorre gulahallan orui leamen iešguđet kántorbáikkiid bargiid gaskkas, de dat ii hehte dan ahte ollugiid mielas dat mielddisbukta mealgat eanet barggu ja eastada beaktivilvuoda; nappo ahte dat lea sihke lossat ja divrras ja dat váttásmahtta albma oktiordnema. Dat váldá njulgestaga hui ollu áiggi ja resurssaid. Ollugat leat dattetge mielas máksit dan hatti go sii deattuhit biđgosa nu sakka. Seammás eai leat guhkin eret uhccán olbmot geat čujuhit dasa ahte okta váikkuhusain lea ollu – mángasa mielas menddo ollu – ja divrras mátkkošteamat Sámedikkis. Lea maid veara namuhit ahte hui ollugat leat dattetge duhtavaččat dávjjes telefončoahkkimiiguin – ahte dat duodaid doibmet viehka bures, erenoamážit go dovdet daid olbmuid geat čohkkájedje nuppe bealde. *Ii čuožžilan stuorra sávaldat oažžut ođđaáigásaš ja divrras teknologija ja eai ge lean gallis geat navde ahte dat beavttálmahtášii čoahkkimiid.* Nu go oaidnit mañjeleappos, de lea stuoramus hástalussan dat go jodiheaddjit eai leat nu oidnosis ja go sis váilu stivrejupmi.

4.1.1. Veaháš Kárášjoga ja Guovdageainnu gaskavuoda birra

Mun dovddan dan ahte digaštallan Sámedikki geográfalaš organiserema birra ii leat leamaš mihkkege váldofáddán dain ollu ja muhtumassii viiddes ođđasis organiseremiin maid mii leat oaidnán mañimus logijagis. Muhto juohke digaštallamis Sámedikki politihkalaš ja hálddahusa/hálddahaslaš vuogádaga birra lea ja šaddá leat geografija váldodimenšuvdnan ja váldohástalussan. Movt dat geográfalaš organiseren lea, muitala áiggis áigái ollu dan birra makkár ásahus Sámediggi lea. Das ii leat dušše sáhka pragmahtalaš lahkoneamis hálddašanhástalusaide ja guoská aiddo dasa maid Sámediggi háliida leat sihke hálddahaslaččat ja politihkalaččat. Kárášjoga ja Guovdageainnu gaskavuodta orru leamen oktilis hástalussan. Dát lea duohta hástalus mas mun lean ožžon ollu oainnuid ja evttohusaid, evttohusat mat leat nannen mu jáhku dasa ahte sámediggevuogádahkii ii leat buorre geahččalit čiehkát dán áššečuolmma, nu go mun orun vuohttimin.

Kárášjohka dat lea – ja mu mielas galgá leat – ođđaáiggi sáme politihka politihkalaš ja hálddahaslaš guovddáš. Dáppe lea sámediggevisti ja Kárášjogas dat berrejit eanaš ja deataleamos signálat boahit. Dattetge daddjojuvvui Guovdageainnus munnje eanet go eará báikkiin ahte Kárášjohka ieš alddis ii leat nu deatalaš, muhto ahte bargu – dat mii dahkkojuvvo sámivuoda bealis – dat lea deataleamos. Dalle lea sáhka gullevašvuodas ja

Sámedikki kántorbáikkiin. Mu mielas lea viiddes ruovttukántorgeavaheapmi stuorra hástalus, dan ektui go bargat eará ásahusain moadde beaivvi bargovahkus lea uhcit hástaleaddjin.

oskkáldasvuodas sámivuhtii, muhto mas Sámediggi ja Kárášjohka, ásahusalaš guovddáš, ii mearkkaš nu ollu. Dákkár miellaguottuid viidodat ja vejolaš viidáneapmi organisašuvnnas šaddá čuolbman ja sáhtta ge leat nu ahte *Sámediggi berre geahččalit nannet organisašuvnnaidentitehta ja dan mearkkašumi mii lea das ahte gávdno politihkalaš/hálddahuslaš guovddáš*. Erenoamážit lea buorre jurdda jus leš nu movt ollugat čuoččuhit, ahte álgoentusiásma lea nohkamin.¹⁸

Dat ahte dakkár guottut ja gealddut gávdnojit, boahdá dieđusge Kárášjoga ja Guovdageainnu oppalaš gaskavuodas (gilvvus), muhto maiddá das go *Sámi oahpahusráđis*, mii guhká lei olggobealde Sámedikki, lei guovddáš Guovdageainnus ja lei deatalaš ja stuorra sámi ásahus. Olbmot geain ledje guovddáš virggit oahpahusráđis, barget ain dan suorggis, muhto dál oassin sámediggevuogádagas. Ollugat dadjet ahte Sámi oahpahusráđdi buorrin ja bahán ain báidná vuogádaga. Sivvan dasa lea várra ieš dat proseassa movt sierra olggobealde ásahusat – ja erenomážit sámi oahpahusráđdi – šattai oassin sámediggevuogádahkii. Das lei nana fágalaš árbevierru ja fágalaš jođihangoddi maid ollugat oaivvildit čielgasit fámohuvvá áiggi mielde.¹⁹ Ovdáneapmi dás čielggasmahtta deatalaš hástalusaid Sámediggái mat eai guoskka dušše geografijii, muhto manná njuolgga fágaid, hálddašemi ja politihka guovddáš gaskavuhtii sámediggevuogádagas.

Mánngas moitet maid dan go Sámedikkis leat bargosajit seamma visttis go Sámi allaskuvllas, ja oaivvildit ahte čatnaseamit sihke ásahusalaččat ja hui dájvja leat maiddá persovnnalaččat menddo garrasat. Lagaš čatnaseapmi deattasta maiddá mearkkašumi das ahte *fágalaš guovddáš giela ja oahpahusa dáfus lea Guovdageainnus*. Hui ollugat deattuhit dattetge – ja dasa mii máhccat maŋŋá – ahte giela ja oahpahusa fágalaš vuoddu lea hedjonan odđasis organiserema geažil ja dan geažil go Sámediggi lea váldá váldoovddasvástádusa. Dasa lassin čuoččuhit muhtumat ahte dát bealit leat leamaš bajimužžan politihkalaš vuoruhannasttas. Eai

¹⁸ Eanaš servodatdieđalaš teoriija mu dieđu mielde atná dakkár ovdáneami viehka lunddolažžan. Go politihkalaš mokta váidu, de šaddá institušonaliseren dađe deatleabbo.

¹⁹ Dieđusge sáhtta digaštallat man buorre dakkár válldahus lea. Nu movt ovddabealde lea namuhuvvon, oaččui ovddeš oahpahusráđdi odđa bargamušaid ja eará rolla go sirdojuvvui Sámediggái. Lei várra heittot go dat ii lea čielggasmahttojuvvo go dat dáhpáhuvai. Goal ii dáidde leat nu ahte dát oassi Sámedikkis lea fámohuvvan resurssaid ja kapasitehta dáfus maŋimus 10 jagis, muhto daid bargamušaid ja vuordamušaid ektui dasa mii dás lei berret dahkkojuvvot, eai eahpit sii geat jearahallojuvvojedje ahte hui ollugat organisašuvnnas vásihit dan čielga fámohuvvamin. Muhtumat oaivvildit ahte dilli boahdá das go dása leat virgáduvvon menddo ollu oahpadeaddjit, eai ge leat virgáduvvon gallis geain lea gelbbolašvuohhta almmolaš mearrádušproseassain.

ovttage eará sajis bohtán dakkár oainnut nu čielgasit ovdan go Guovdageainnus, vaikke vel mii leat ge gullan sullasačča Vuonnabađas ja eará báikkiin. Dattetge leat muhtumat geat oaivvildit ahte dakkár válldahus doallá deaivása giela ektui, muhto ii fal seamma muddui oahpahusa ektui.

Karášjoga ja Guovdageainnu gaskavuodas Sámedikkis lea eanet sáhka go dušše ovddeš hálddahušlaš struktuvrra váikkuhusain. Muhto deatalaš váikkuhus ovddeš hálddašangeavadis lea ahte Guovdageaidnu lea šaddan sámediggevuogádaga giella- ja oahpahusguovddážin (ja muhtun muddui kultuvrra ektui); *nappo dakkár guovddáš maid ollugat dáidet atnit deataleamosin Sámedikki barggus*. Jus ii lihkostuva dat mii guoská gillii ja oahpahussii, de ii leat daddjojuvvon ahte ollu dain eará doaimmain lea ceavzil guhkit áiggi vuollái, nappo resurssalaččat ja ealáhuslaččat, dahje ávnnaslaččat jus nu háliida dan gohčodit, man guovddáš juo lea Karášjogas. Dát geográfalaš gelbbolašvuodajuohku, mas maid leat muhtumat geat eai ane Karášjoga lunddolaš politihkalaš guovddážin, lea bistevaš hástalus ođđa sámi almmolašvuhtii ja Sámediggái áсахussan. Danne lea deatalaš ahte dát ii čihkkojuvvo, erenoamážit jus háliida oaivvildit nu movt mun *ahte Sámediggi dán rádjai ii oro leamen ožžon dan organisatuvrralaš (ja kognitiivva) čatnaseami gaskal giela ja kultuvrra ja ealáhusaid dahje ávnnaslašvuoda*. Dakkár geográfalaš gealdduin leat čielga váikkuhusat hálddahušvuogádahkii ja hálddašanvuogádahkii, ja nu maiddái sámedipolitiikkii obalohkái. Das leat maiddái váikkuhusat dasa movt álki dahje váttis dat lea ja/dahje šaddá ođđasis organiseret maŋŋá. Mun oaivvildan ahte válldohástalussan Sámediggái lea buorebut organisatuvrralaš ovttastahttit ávnnaslašvuoda (ealáhusaid) ja dan mii guoská gillii/kultuvrii/oahpahussii (geahča vuolábealde). Dat lea iešalddis deatalaš, seammás go dat čoavdá dan čielga guovtti sadjái juogu mii mis dál lea Karášjoga ja Guovdageainnu gaskkas.

Deatalaš ja hástaleaddji gažaldat guhkit áigái lea man biedggus berre sámediggevuogádaga fápmostruktuvra leat. Berre go muhtun osiin leat guovddáš Karášjoga ja Guovdageainnu olggobealde ja man nanus berre Guovdageainnu sajádat leat? 2005 ođđasis organiseremiin dáhpáhuvai nu movt namuhuvvon juoga deatalaš maid eai dáidde buohkat leat váldán vuhtii, namalassii ahte Guovdageaidnu “nubbi guovddážin” nannejuvvui, nu go dasto oaidnit ii leat šaddan uhcit čielggasin maŋŋá 2010 ođđasis organiserema. Go geahččat ovdáneami guhkit áiggi vuollái, de sáhttit dadjat ahte dan ektui go eará báikkálaš kantuvrrat oppalaččat leat massán posišuvnna sámediggevuogádagas, de lea Guovdageaidnu nanosmuvvan sihke gorálaččat ja duohtadilis. Jos galggaš áddet ahte lea nu de lea deatalaš earuhit Sámedikki

geográfalaš juogu dain bargamušain mat leat čadahuvvon iešguđege kántorbáikkiin. Guovdageaidnu lea geográfalaččat nannejuvvon seammás go ollugat oaivvildit ahte dat bargamušat mat leat deatalaččat doppe, leat gorálaččat geahnohuvvan sámediggevuogádagas. Obalohkái lea ovdáneapmi maid diedusge mielde nannemin siskkit Finnmárkku fámu vuogádagas.²⁰

Nappo lea ge hástalussan ahte lea šaddan nu gohčoduvvon *skisma* Sámedikki organiseremii. Dan ektui go das mii dábálaččat áddejuvvo ealáhussan, lea guovddáš Kárášjogas, de lea das mii guoská gillii ja oahpahussii, muhto maiddá muhtumassii kultuvrii, guovddáš Guovdageainnus. Mañimus 10-jagis lea deaddu resurssaide leamaš čielggas ja lea ge hui dábálaš oaidnu organisašuvnnas ahte giella ja oahpahuš leat viehka ollu geahnohuvvan (aŋkke gorálaččat) ja dasa lea mealgat uhcit deaddu biddjojuvvon seamma áigodagas. Ferten deattuhit ahte *ii oktage*, ja ferten geardduhit *ii oktage*, gean mun lean deaivan sáhtta čujuhit positiivva ovdáneapmái gielas ja oahpahas mañimus jagiid. Go lea sáhka giela rollas, de leat hui ollugat geat njulgestaga gohčodit dan goarideapmin.²¹ Go giela ja oahpahusa nannema láhčin, berre mu oainnu mielde gullat Sámedikki guovddáš doaimmaide, de dát lea hui duodalaš Sámediggái sihke oanehet ja erenoamážit guhkit áiggi vuollái. Dás ferte jurddašit oddasis ja aŋgiruššat eanet.

Mun máhcan dása, muhto áiggun dás dušše namuhit ahte jus vällje doalahit organisašuvnamodealla sullii nu movt dat lea dá, muhto seammás duodas aŋgiruššat garrasit gielain ja oahpahasain, na dalle dat mearkašivččii Guovdageainnu sajádaga nannema

²⁰ Ii dás dáidde leat nu ollu sáhka dušše ealáhusas Kárášjogas ja kultuvrras, gielas ja oahpahas Guovdageainnus, nu movt dáidá boahit ovdan das mii lea daddjojuvvon bajábealde. Viehka muddui lei kulturmuithálddašeami bokte ahte Sámediggi oaččui apparáhta mas lei gelbbolašvuohta areála- ja birasgažaldagain, ja rekrutterejuvvui ge gelbbolašvuohta bargat resursalahkaáššiiguin – maiddá Finnmárkkulágain. Kárášjogas lea eanaš leamaš árbevirolaš ealáhusdoarjjapolitihkka. Ii ge dás galgga veavttastit dan ahte orru leamen nu ahte hálddahuš lea nannejuvvon luondduresursaáššiid barggu bokte. Diedusge aŋgiruššojuvvui Finnmárkoláhkabargguin. Muhto dat lei ráddjejuvvon áiggi dáfus. Vuoigatvuođačumppes leat 7 olbmo, dain leat dušše njealjis dahje dáidet leat viđas geat barget konkrehta dakkár áššiiguin. Dáin leat fas dušše guovttis geat bargaba dušše eana-resursavuoigatvuođaiguin ja biras- ja areálaáššiiguin. Okta bargá maiddá oahpahasáššiiguin, okta válggain ja okta riikkaidgaskasaš áššiid koordineremiin. Nu ahte vaikke vel lea ge stuorra politihkalaš beroštupmi dáin áššiin, de ii galgga veavttastit daid hálddahušresurssaid mat leat várrejuvvon dasa.

²¹ Mañjá 2010 oddasisorganiserema masa mii máhccat 5. oasis, lea ge maid čielggasmahttojuvvon man heajos dilis giella lea leamaš organisašuvnnas ja giellabargui leat boahán golbma odđa virggi.

sámediggevuogádagas. Dás sáhtá Sámediggi šaddat vuostálasvuhtii ja váttis dillái; ferte nannet giela ja oahpahusa seammás go Kárášjoga sajádat ja lobálašvuolta seammás ferte nannejuvvot. Vejolaš čoavddus dasa lea duodai geahččalit lágídit vuoigatvuodabarggu nu ahte sihke ávnnaslaš ja kultuvrralaš bealli čadnojuvvojit ásahusalaččat oktii (geahča 4.5 ja 8). Beroškeahhtá čovdosis dás, de lea unohas dat čielga gelbbolašvuoda juohkin guovtti sadjái maid mii dás oaidnit.

4.2 Oanehis čoahkkáigeassu daid váldohástalusaid oktavuodas mat gusket geografijii

Mu oainnu mielde lea dan stuorra duogábealde digaštallamis geográfalaš organiserema birra sáhka guovtti deatalaš dilis: mii galgá lea Kárášjoga ja Guovdageainnu gaskasaš bargujuohku ja movt galgá organisašuvnna dáfus vuhtii váldit dan maid sáhttit gohčodit sámi boaittoeale báikin, muhto doppe gos sii geat leat julev- ja lullisámi guovddášguovlluin, áinnas vásihit ahte leš dal nu ahte sii leat boaittoealde dan ektui mii dáhpáhuvvá davveleappos, muhto sii ankke leat guovddážis das maid sii vásihit čielga kultuvran earaláganin das mii lea davveleappos. Goalmmát ja hui hástaleaddji beali oktavuodas sámediggevuogádagas lea sáhka das movt Sámediggi galgá deaivídit sámiiiguin (stuorra)gávpoigiin ásahusalaččat, go sii lasket.

Go guoská vuosttaš digaštallamii, de berre eanet go dál leat dan birra sáhka ahte válddahit duohta dili ja duohta hástalusaid ii ge šat čiehkát ahte dát guhkit áiggi vuollái lea hástalusán sámediggevuogádahkii, mas sadjásaš ákkain ii leat ávki, nu movt orui leamen 2005 odđasis organiserenproseassas. Mu oaidnu lea ahte Sámediggi ja sámepolitihkka dárbašit gievrras guovddáža ja dát guovddáš nu movt lea šaddan, lunddolaččat lea Kárášjohka. Mun jáhkán ahte dat maid mii dás leat guoskkahan, leat eanet go láddan viiddes digaštallamii ja árvoštallamii, mas ii leat geasa ge ávkin jos dat lea eahpečielga vuolábealde rávnnjál dahkan ja mii áinnas sáhtá váikkuhit organisašuvnna – ja bargovugiid **mielaeavttuhis** láchkai.

Nubbi stuorra strategalaš hástalus guoská sámi boaittoealde guovlluide. Vaikke vel lean ge gullan muhtumiin maid Sámediggi berre dahkat juohke sámi minoritehta minoritehtas ovddas, de lea gal várra duohta hástalus das movt Sámediggi sáhtá leat mielde nannemin julev- ja lullisámivuoda sihke gielalaččat ja kultuvrralaččat. Dán proseassas maid ii eisege galgga vajálduhttit mearrasámivuoda kulturovdanbuktimin, vaikke vel dás ii seamma muddui leat ge

sáhka giela ceavzinávcca sihkkarastimis.²² Makkár organisatuvrralaš váikkuhusat berrešedje leat dakkár áŋgiruššamis? Dat guoská sihke daid bargiid lohku, geat barget dakkár áššiiguin ja gos ja movt galgá organiseret. *Galggašedje go álo leat muhtumat jođihangottis geat ovddastit julev- ja lullisámevuoda?* Seammás lea hástalus anhte dakkár rievdan sáhtá lasihit riskka anhte gelbbolašvuodagáibádušat uhccot ja anhte sohkaoktavuodát nannejuvvojit ovddabeallái oskkáldasvuoda Sámediggái (gč. maiddá oasi 4.6). Dasto ii galgga vajálduhttit dan anhte dakkár áššiin lea loahpa loahpas maiddá sáhka fápmodilis sámi servodagas.

Mun áiggun evttohit anhte Sámediggi nammada joavkku mii galgá *erenoamážit geahčadit guđe organisatuvrralaš ja ekonomalaš doaibmajuid galgá čadahit julev- ja lullisámi ektui*. Das ferte dalle leat čielga ja konkrehta mandáhta, mii maiddá čatnasa eará organisatuvrralaččat dárbbalaš doaibmajuide. Dakkár joavkku mandáhtii gulašii maiddá árvoštallat lea go vejolaš buorebut fátmastit nuortasámivuoda sámediggevuogádahkii, vaikke vel dat muhtun muddui lea ovtastuvvan musea- ja kulturmuitosuorggi bokte. Jos lea dáhttu dasa, de sáhtá dakkár joavku maiddá árvoštallat berre go Sámediggi dahkat maidege organisatuvrralaččat mearrasámiid ektui. Muhto dás ferte maiddá árvoštallat dan mii lea buot buoremus dan ektui mii lea čadahahtti, amas geavahit stuorra resurssaid buriid áigumušaide maid ii leat vejolaš čadahit.

Dat goalmát ja várra buot deataleamos strategalaš hástalus geografii ja oktavuodas guoská sámiide geat lassánit (stuorra)gávpogiin. Dás evttohan mun nugo namuhuvvon anhte hui buorre álgun livčče hukset ceavzilis almmolaš kántorbáikki Romsii, ja dasto anhte sámediggevuogádagas ságastallojuvvošii makkár vejolaš váikkuhusat dán lágan ovdáneamis livčče sámepolitihkkii eanet oppalaččat.

4.3 Čumpe-organiseren ja jođiheapmi

Dán oasis digaštallat čumpe-organiserema ja jođiheami gaskavuoda, danne go dain leat nu nana čanastagat. Muhto seammás leat hástalusat jođiheami ektui beroškeahhtá čumpe-organiseremis mas lea sáhka gáibádušain gelbbolašvuhtii ja duogáži. Oanehaččat daddjojuvvon, čumpe-organiseremis leat stuorra váikkuhusat jođihanrollii. Čumpe-organiseren ja jođiheaddjistruktuvra eai vuolgge vuosttažettiin politihkalaš dárbbus, vaikke

²² Sáhtá dadjat anhte mearrasámivuolta lea eahperehalaččat giedahallojuvvon dán raporttas, muhto dat vuolga das go in oainne guđe organisatuvrralaš doaibmajuid lei sáhttit čadahit vai dat boadášii buorebut ovdan. In oainne anhte oktage mu evttohusain rihkošii mearrasámivuoda.

vel leat ge organiseremis politihkalaš váikkuhusat. Čumpe-organiserema sáhtta vuosttažettiin geahččat dakkár geahččaleapmin ahte hukset bevttolet organisašuvnna, dainna doaivagiin ahte buorebut ávkkástallat bargiidisguin. 2005 ođđasis organiseremis čađaha Sámediggi čumpe-organiserema olles organisašuvnnas. Linnjáorganiseren váiduduvvo garrasit (ja adnojuvvo gal maiddái boaresáigásažžan) ja ossodagain eai leat šat vuolleossodagat. Geavadis ihtet dattetge juoga maid sáhtášii gohčodit eahpeformálalaš vuolleossodahkan muhtun ossodagain go vuolledirektevrrat juogadit bargamušaid ja nu čumppiid gaskaneaset, seammás go muhtun čumppet šaddet hui stuorrát. Ovtta ossodagas lei maid direktivrras erenoamáš ovddasvástádus ossodaga osiin dasa lassin go doaibmat ossodatdirektevran olles ossodahkii. Eará ossodagas fas ii leat dakkár bargujuohku, mii hirpmástuhtta.

Miellagiddevaš lea oaidnit go ii leat oktasaš jodiheaddjistruktuvra. Dat ahte nu dat šattai vuolgá čumpe-organiserema jodihanfilosofijias mii dadjá ahte dat gullá direktivrraide alcceseaset dan gávnnahit. Juohke ossodagas galggai leat direktivra ja guokte vuolledirektivra, muhto gii galggai dahkat maid, lei guhkkinn eret čielggas ii ge šaddan várra čielgaseappot jagis jahká. Sáhtta dadjat ahte dat jurdda ahte galge leat guokte vuolledirektivra ja okta direktivra juohke ossodagas, vulggii árbevirolaš jurdagiin linnjáorganiserema birra, muhto dat ii spesifiserejuvvon ii ge čielggasmahttojuvvon, ii dat maid juohkehaš galggai bargat ii ge dat ahte dárbbášuvvojedje go golbma jodiheaddji juohke ossodagas.

Čumpe-organiserema organiserenjurdda lea eará go árbevirolaš linnjáorganiseren; namalassii dat jurdda ahte lea uhcit hierarkijja ja duolbaset struktuvrrat, uhccán spesialiseren ja viehka muddui iešorganiseren iešguđet čumppiin. Sámedikkis leat ge čumppet buori muddui leamaš iešorganiserejuvvon, vaikke vel sii leat ge bargan jodiheaddjiid bajimus diŋgojumiid vuodul ja raporterem jodihangoddá. Dáid diŋgojumiid konkretiserenmuddu lea molsašuddan ollu, ja sihke jodihangotti ja bargiid jearahallamiin boahťa ovdan ahte jurdda čumppiid iešorganiserema birra, lea leamaš nanus. Dat mearkkaša ahte jodihangoddi (dás leat diedusge erohusat rastá ossodagaid ja jodiheaddji) dájvja leamaš uhccán seaguhuvvon čumppiid beaivválaš bargui ja nu áiggi mielde eai leat bihtán seaguhit iežaset doppe gos fágalašvuhta lea leamaš nanus. Márjgga dáfus leat čumppet doaibman dego iehčanas vuolleossodahkan ossodagas, muhto eahpečielga siskkáldas jodihanstruktuvrrain ja eahpečielga gaskavuodain ossodatjodiheapmái.

Juohke čumppes galgá leat čumpeláhčči. Álgojurdda lei ahte čumpeláhčči galggai doaibmat jahkebeali ovdalگو molsojuvvui, muhto bargamušaid geažil šattai fargga jahki.

Aiddostahttojuvvui garrasit ahte čumpeláhčči galggai doaibmat lámččin ja poastakásson ii ge jodiheaddjin, ja dat doaibma galggai leat buohkain vuoru mielde. Lámččirolla joraheapmi galggai maid leat mielde loktemin organisašuvnna gelbbolašvuoda. Dattetge deattuhuvvui juohke oktavuodas ahte čumpeláhčči ii leat jodiheaddji. Jurdda čumpe-organiseremiin lei dieđusge loktet organisašuvnna gelbbolašvuoda. Sámedikkis leat nu ollu bargamušat ahte ii leat sadji dievaslaš spesialiseremii ja ollugat fertejit doaimmahit hui sierralágan bargamušaid vai doaibma lihkestuvvá. Vurdojuvvui ahte mielbargit galge hálldašit mánga áššesuorggi ja nu loktet iežaset gelbbolašvuoda dakko bokte ahte searvat mángga čumpii. Mearriduvvui maiddái ahte bargi galggai leat mielde uhciusat guovtti čumppes ja ahte livččii lean buoremus jus čumppiin livčče lean gaskal vihtta ja čieža bargi. Nappo galggai sihke organisašuvnna ja juohkehačča gelbbolašvuodta oktanaga loktejuvvot.

Die lei ideála, muhto mii lea duohtavuodta? Vuot berre dás fuomášit ahte odđa organisašuvnamodellii jagis 2005 evttohuvvui čumpe-organiseren dušše daidda surgiide mat barge politihkkaovddideemiin ii ge dušše hálldahus- ja hálldašanbargguide. Dakkár bargguide ii adnojuvvon čumpe-organiseren heivvolaš. Ii leat gal álki mearridit gokko rádjá gaskal hálldašeami ja politihkkaovddideapmi manná ja galgá mannat dakkár organisašuvnna go Sámedikkis, dahje lea go vejolaš dahje jierpmálaš bidjat dakkár čielga rájiid. Dárbbášuvvo vuđolaš siskkáldas árvvoštallan mearridit gokko dát rájit berrejit leat. Mun evttohan *čuovvut 2005 álgo organiserenevttohusa rávvaga ja guođđit áibbas čumpe-organiserema hálldahusa ja hálldašeami oktavuodas*. Dat mearkkaša máhccama ruovttoluotta ollu čielgaset linnjáorganiseremii, mas maid deattuhuvvo *jodihangotti fágalaččat nannen ja ahte jodihangoddi gessojuvvo eanet sisa oppalaččat*. Ja *go bargat čumppes politihkkaovddideemiin, de berre jodihangoddi ollu njuolgadeabbot searvat bargui go dan mii lea leamaš dilli manjá 2005*. Vuolábealde áiggun oanehaččat čilget manne mun dan oaivvildan, oaidnu man garrasit leat báidnán dat ollu evttohusat maid mun lean ožžon. Mu mielas ii oro leamen nu ahte Sámediggi dál lea doppe gos dat galggašii leat oahpaheaddji, movttiidahtti ja gealbudeaddji organisašuvdnan.

Dieđusge leat sierralágan oainnut organisašuvnna das man muddui čumpe-organiseren lea lihkestuvvan. Sin gaskkas geat barget nu gohčoduvvon buhtes hálldašan-, hálldahus- ja gulahallanbargguiguin lea eanaš negatiiva oaidnu. Sii jearahit jodiheami mii livččii eanet

oidnosis ja adnet guovtti čumppes doaibmama eahpebevttolazžan ja ájáhussan. Dan lassin ihtá dadjat juo čielga govva: Ii leat vejolaš čađahit produktiivva barggu goappašiid čumppes nu ahte oazžu dakkár dovddu ahte bargá A-čumppes ja B-čumppes. Dás lea sáhka áiggis, dás lea sáhka gelbbolašvuodas ja dás lea sáhka beroštusas. Doppe leat bargit geat duodas dovddahit ahte Sámedikkis leat mealgat eanet resurssat go orru leamen jus beare guođášii dákkár čumpe-organiserema ja bearráigeahčašii ahte bargi geavaha bargoáiggi buvttadeapmái.

Maiddáii muđui organisašuvnnas leat dás sierralágan oainnut čumpe-organiseremii, muhto maiddáii sii geat ledje positiivvalaččat čumpe-organiseremii, dovde váttisvuohtan leat mielde mángga čumppes. Bođii ge ovdan háleštemiin ahte eanebut ja eanebut ledje mielde dušše ovttá čumppes. Dalle han lea jávkan deatalaš ágga ieš dan čumpe-organiseremii. Viidáseappot bođii ovdan ahte mángga čumpe (jus daid sáhttá danin gohčodit) mat barget hálddašemiin, leat hui stuorrát, áinnas lagabui 20 go 10. Dát rihkku čumpejurdaga vuodđooainnu, mii dadjá ahte produktivitehta ja dynamihkka jávket ovdalgo čumpe sturrodat lahkona 10 olbmo. Viidáseappot bođii ovdan ahte mángga čumppes lei čielga bargojuohku, nappo spesialiseren máhtu ja beroštusa vuodul. Sáhttá dadjat ahte muhtumat barge minerála ja muhtumat guoli. Go čumppes rievtti mielde ii berre leat dakkár spesialiseren, de lea vuot sáhka das ahte ieš čumpefilosofijja lea vudolaččat rihkkojuvvon. Struktuvra sulastahttá eanet vuolleossodagaid jodiheami haga go duohta čumpe.

Dilli lea maid nu ahte hui ollugat háliidivčče eret čumpe-organiseremis iežaset bargosuorggis go dat ii heive ja dovdo eahpebevttolazžan, ja mángasat fas barget nu gohčoduvvon čumppiin mat eai leat šat, eai ge várra goassege leat leamaš čumppet, muhto geain dattetge sáhttá leat positiiva oaidnu iežaset “čumpii” ja iežaset bargui. Dan lassin čájehuvvui ahte ollugat ledje mielde nu gohčoduvvon ad hoc čumppes mii galggai dustet erenoamáš ja áigái ráddjejuvvon hástalusaid. Deiven muhtumiid geat eai lean positiiva dákkár organiseremii, *organiseren maid Sámediggi berrešii geavahit eanet jus guođášii oppalaš čumpe-organiserema*. Dás eai bargga dávjá dušše čumperájiid rastá, muhto maiddáii ossodatrájiid rastá, mii muđui orru leamen váttis ollašuttit. Dát galgá leat dynámalaš organisašuvnavuohki mas čumppet galget heaittihuvvot ja ođđa ášahuvvot dađe mielde go dárbbut rivdet. Dat ii dáidde leat dáhphuvvan Sámedikkis, ja dat mii gohčoduvvo čumpen, orrot cieggamin bistevaš struktuvran almmá čielga jodiheami haga. Muhtumat maid jotket čumpeláhččin guhkit go dan mii lea gáibiduvvon ja čađahit geavadis hui dávjá jodiheaddjidoaimmaid, sihke fágajodiheami ja bargiidjodiheami. Dan sadjá go searvvahit ossodatdirektevrraid, de váldojuvvojit dakkár

áššit ovdan čumppes. Mánŋa čumpeláhčči čađahit maiddái áinnas liigebargguid vai bargu čađahuvvo jus čumppes muhtun ii šatta bargat dan mii lei lohpiduvvon, lohpiduvvon áiggis.

Vaikke vel ge stuorra erohusat das movt sierra ossodatdirektevrrat oktan vuolledirektevrraiguin leat lahkonan čumppiide²³, mas muhtumiin lea buorre visogovva bargiin ja buorit gaskavuodát sidjiide, de lea oppalaš govva mu jearahallamiin dát: *Bargit eai dieđe obanassiige maid jodiheaddjit barget ja jodiheaddjit leat uhccán oidnosis ja mielde barggus*. Mu čoahkkimat jodihangottiin nannejit dán váldostruktuvrra. Dat maid dagaha jodiheddjiide váttisin searvat ii dušše fágaáššiide, muhto maiddái seaguhit iežaset persovdnariidduide, go dávjá eai dovdda dili ja duogáža doarvái bures. Ja vel go ii leat fágalaččat oahpis čumppe bargui (mii nannejuvvo go ii čuovo barggu nu lahka) ja go lea oahpahuuvon dakkár čumpejurddašeapmái ahte galgá seaguhit iežas čumppe bargui nu uhccán go vejolaš, de ii hirpmástuhte ahte ollugat dovdet dan juogalágan geassádeapmin ja ovddasvástádusas beasadeapmin jodiheddjiid bealis. Ja vel lea ollugiin jodihangottis –muhto maiddái earáin - leamaš nu ollu mátkkit (ja čoggojuvvon sestonfriddja) ahte muhtumin sáhtttá jearrat man ollu vuodđobarggu lea vejolaš čađahit. Vaikke vel dieđán ge ahte organisašuvnna mátkkeviidodat lea digaštallojuvvon ja ahte doaibmabijut leat čađahuuvon, de jáhkán dattetge ahte dás lea eanet viežžan láhkai, vaikke ieš organisašuvdnahápmi dagaha ja mas ii beasa eret dan, ahte šaddá johttit viehka ollu.

Dat váldogovva mii de ihtá – dieđán ahte dat lea girjái – lea dakkár struktuvra mas lea guhkes gaska gaskal čumppe ja jodihangotti ja stuorra eahpesihkarvuohta organisašuvnnas das maid jodihangoddi duođai bargá ja makkár rolla das galggašii leat. Mu árvoštallan lea ahte *jodiheapmi ja bargamušat ja nu strategiijabargu, fertejit čadnojuvnot ollu lávgadeappot* go dál ja ahte Sámedikkis lea dás stuorra bargu leš dal hukset odđa “badjeossodaga” vai ii. Ii han sáhte čađahit ovttaiduvvan strategiijabarggu almmá dakkár čatnaseami. Váldosivva manne mun evttohan dán lágan odđa “badjeossodaga” lea ahte mun jáhkán ahte dat lea áibbas vealtameahttun eaktu jos galggaš sáhttit lihkostuvvat. Dat ii veahket ahte bargit mánŋga čumppes geat ieža raporterejit ahte bargu doaibmá hui bures, dieđihit ahte sii guhkkín eret háliidivčče dakkár jodiheddjiid mat seaguhit iežaset. Jus dat dáhpáhuvvá, de vurdojuvvo eanet ságasteapmi ja uhcit dynámalaš bargu. Mađe eanet mun mátkkoštin ja mađe eanebuid mun deiven, dađe eanet mun jáhkkigohten ahte čuolmmat čumpe- ja jodiheaddjiorganiserema

²³ Mii maid mearkkaša ahte muhtun jodiheddjiid mielas oasis dán teavsttas sáhttet dovdot eahperehálaš.

oktavuođas lea hui deatalaš hástalus sámediggevuogádahkii maid ferte čoavdit. *Ferte botket dan jodihanfilosofija mii lea vuodđun čumpejurddašeapmái.* Dat vuolggaha eahpesihkarvuoda sihke bargiid ja jodiheddjiid gaskkas ja dagaha fága- ja movttiidahttinjodiheami hui váttisin. Áiggi mielde dat njeaidá organisašuvnna movtta.²⁴ Dát árvoštallan lea nanosmuvvan go lean deaivvadan jodihangottiin ja ovttaskas jodiheddjiiguin. Mun vásihan ahte ollugiin lea dat dovdu ahte juoga lea boastut jodiheaddji – bargi gaskavuodas, dahje dárkileappot, jodiheaddji ja čumpe gaskavuodas, man lea váttis giedáhallat go struktuvrrat ja vuordámušat leat cieggan.

Go digaštallá jodiheami sihke bargiiguin ja ieš jodiheddjiiguin, de sáhtá digaštallan álkit šaddat olbmuid ja ovttaskasa čehppodaga birra. Jearahallamiid bokte lean háhkan hui ollu dieđuid (ja cealkámušaid) ovttaskas olbmuid ja jodiheddjiid birra, ja dieđusge lea nu ahte dakkár organisašuvnna mas leat nu ollu jodiheaddjit, de eai leat buohkat seamma bures liikojuvvon dahje eai bargga buohkat seamma buori barggu. Danne lean várrugasat ja rahpasit giedáhallan dán ášši, mas lean systemáhtalaččat geahččalan ohcat struktuvrra eanet go persovna (geahča 1. oasi). Sámedikki vuodđo jodiheaddjihástalusat leat ge mealgat eanet struktuvrralaččat go persovnnalaš mihtilmasvuodát. Jearahallamiin lean geahččalan vajálduhttit gii jodiheaddji lea ja geahččalan ohcat struktuvrra das mii daddjojuvvo nu bures go lea vejolaš. Muhto dieđusge lea nu ahte struktuvra dávjá ihtá das movt olbmo – jodiheaddji – doaibma válldahuvvo. Ii ge leat vejolaš earuhit struktuvrra áibbas persovnnas, muhto dovddan liikká ahte lean nagodan bissut das mii lea struktuvrralaš daid hui ollu cealkámušain jodiheami birra maid lean ožžon.

Váldoloahppajurdda lea ahte struktuvrralaččat lea juoga mii lea áibbas boastut Sámedikki jodiheaddjistruktuvrras ja mun jáhkán ahte odđa strategiija ja servodatoktavuohta “badjeossodaga” ásahemiin sáhtášii njulget dán. Dan ektui go lea leamaš vejolaš gávdnat olbmuid geat rámiidit ovttaskas jodiheddjiid, de ii leat duodas oktage gii lea dovddahan ahte jodiheapmi ja jodihanstruktuvra obalohkáii doaibmá bures. Dat ii eisege mearkkaš dan ahte sii leat eahpeduhtavaččat iežaset bargodiliin. Ollugat dovddahit, nu movt lea namuhuvvon, ahte sii barget áidnalunddot bargosajis mas lea stuorra heivehanmunni, muhto ahte ii dattetge dahkkojuvvo doarváii, ahte boastut bargojuvvo, ja dáidá erenoamážit leat nu ahte proseassat bissánit eai ge dolvojuvvo viidáseappot, ahte olbmot barget badjelmearálaččat, ahte olbmot

²⁴ Dás lea aiddonassii sáhka guovtti sierranas inddus ja Sámediggi dárbbáša muhtun muddui goappašagaid. Nubbi lea indu konkrehta bargui, ja nubbi lea indu sámi prošeavtta ektui.

čadáhít dohkálaš barggu dušše nuppi čumpes (jus leat ain mielde guovtti/mánnga čumpes) ja ahte dát duššástuhtá sihke iežas ja earáid.²⁵

Dat mii duodas daddjojuvvo lea ahte jus láhččojuvvošii dilli buorebut dasa, de sáhtášii Sámediggi ávkašuvvat mealgat buorebut ja beaktileappot bargiid návccaiguin. Diedusge ii berre buot diekkár “coages” dieđuid eambo navdit olles organisašuvnna oppalašgovvan. Dattetge, go lea nu ovttajienalaš go dás, de in eahpit ge ahte deatalaš struktuvrralaš sárggus dat dás cuiggoduvvo. Mun lean maid beassan “bágget” olbmuid čielggasmahttit ovdamearkkaid bokte maid sii oaivvildit.

4.4. *Jodiheaddjiid duogáš ja gelbbolašvuohta*

Jodiheamis ihtet maiddái eará bealit maid berre geahčadit lagabui. Deatalaš bealli mii bođii ovdan ságastallamis jodiheaddjiiguin/jodihangottiin lei dat ahte beaivválaš bargu ja áinnas dat mat muhtumat gohčodit smávva áššin, váldet nu ollu áiggi ja návccaid ahte *strategiija bargu lea bissánan* dahje ii čalmmustahttojuvvo nu bures go galggašii. Bargobeavi dievvá dálááiggiin ja eanet beaivválaš dagaldumiiguin. Dat lea hui duodalaš Sámediggái sihke politihkkaovddideaddjin ja hálddašanorgánan. Nu movt mun ádden, de lea dat vuoddo čuolbman organisašuvdnii maid dat ferte gálgat (geahča maiddái ovdaleappos). Orru leamen maiddái nu ahte mánnga jodiheaddji geavahit ollu áiggi áššiide mat eai oro leamen mihtilmas jodiheaddjibargun.

Vaikke vel ii vällješii ge hukset sierra “badjeossodaga”, de ferte struktureret odđasis, vai sáhtá bargat mealgat eanet dihtomielalaččat ja jeavddalaččat strategalaš gažaldagaiguin. Jearaldat lea ahte mielddisbuvttášii go dat produktiivva strategalaš barggu dálá rámmaid siskkobealde. Árjjalaš ja ulbmildidolaš strategiijabargu gáibida govda ja mánnggasuorrgat gelbbolašvuođa mas politihkka ja fága fertejit áddejuvvot sierra ja oktavuodas. Seammás ferte politihkkadásis alccesis leat hui beroštupmi dasa, mii ii leat leamaš čielggas mañimus jagiid. Dakkár organisašuvdnii go Sámediggái, dainna rollain mii dasa lea jurddašuvvon ja áinnas maid ieš lea háliidan, ja buot daid hástalusaiiguin maid dadjat juo čadat ferte dustet, lea áibbas deatalaš movt dat nagoda čadáhít strategiijabarggu. In jáhke dušše jodihangotti dilihisvuođa (barget menddo ollu ja menddo viidát) leat sivvan dasa go lea šaddan dákkár dillái, muhto maiddái organisašuvdnavuogi. Dás lea deatalaš dat ráddjejuvvon oktavuoha

²⁵ Geahča Sámedikki 2006, 2008 ja 2010 bargobirasiskkademiid main leat deatalaš cealkámušat dan birra movt bargit vásihit iežaset bargosaji.

čumppiiguin ja daid stivrejupmi, muhto dáidet maiddái leat dakkár mihtilmasvuodát ieš jodiheaddjijoavkkus mat čujuhit meaddel čumpe-organiserema.

Sámediggi ii leat áŋgiruššan garrasit fágajodiemiin maŋŋágo fágarádit šadde oassin sámediggevuogádahkii (mii diedusge ii mearkkaš ahte jodiheaddjijoavku lea áibbas fágagelbbolašvuoda haga). Hui ollugat organisašuvnnas, sihke guovddáš fágaolbmot, muhto maiddái dábálaš bargit geat dárbbasit ahte fága bealli doaibmá jus galgá bargu lihkestuvvat dohkálaččat, moitet garrasit dán jodihanfilosofijja ja oaivvildit ahte fágalaš gelbbolašvuodta ja jodihanvásáhus ja oahppu berrešedje leat mealgat deataleappot jodiheaddjiid virgádeamis. Ollugat maid ákkastit, nu movt namuhuvvon, ahte fágamáhtolašvuodta ja deaddu fágalašvuhtii dan barggus mii čađahuvvo olggos guvlui, lea futnon dahje aŋkke ii leat doarvá buorre. Máŋggas – ja eai ge dušše sii geat barget oahpahušáššiiiguin (ja gielain) – dadjet ahte oppalašgeahčastat ja gelbbolašvuodta lea njiedjan ja lea váddáseappot sidjiide geat leat olggobealde Sámedikki seinniid, oažžut konkrehta fágavuđot vástádusaid gažaldagaide.

Dan maid mii várra dás oaidnit lossudeaddji negatiivvalaš váikkuhussan dáláš jodiheaddjistruktuvrras ja jodiheaddjifilosofijjas buohtalaga dainna go fágarádit ja dat mii lea sieiva hálddašeapmi lea bohtán sámediggevuogádahkii duodi eanet dárkileappot váikkuhusaid čielggatkeahhtá. Lea menddo ollu jurddašuvvon “gal dat meinnestuvvá dađistaga”-filosofijja mielde. Barggus jodiheaddjistruktuvrra buoridemiin berre mu árvoštallama mielde seammás geahččat ahte *movt fágamáhttu hálddašuvvo siskkáldasat* (ja olggobealde). Dalle ii leat dušše sáhka jodiheaddjiid fágamáhtu birra maid jurddašan, dat lea diedusge maiddái deatalaš, muhto *fágabeali birra organisašuvnnas* eanet oppalaččat. Lea sáhka dan ovddasvástádusa ja rolla birra maid fága ja profešuvdna galget deavdit, go orru ahte čumpe-organiseren guhkin eret livččii nannen fágabeali. Mun máhcan ruovttoluotta dáid beliide maŋŋá digaštallamis hálddašeami ja politihka ovddideami (6. ja 7. osiin) gaskasaš oktavuoda birra, muhto mii sáhttit dás juo deattastit ahte Sámediggi almmá nana fágabeali ja fágagelbbolašvuoda haga, ii sáhte bargat dan mii dasa lea jurddašuvvon áiggis ovddos guvlui. Sáhtta leat nu ahte hástalusat dás čujuhit ollu dan guvlui ja ahte dás lea sáhka deatalaš bargguid birra vejolaš bajimuš strategiijaossodahkii maid dat sáhtášii dahkat.

Organisašuvnnas berre ain juo digaštallat dan birra ahte makkár duogáš jodiheaddjiin galggašii leat ja movt árjjalaš jodiheaddjijoavkku sáhtášii čohkket. Ollugat organisašuvnnas oidnet ahte gaskavuodta jodiheaddji ja čumpe gaskka ii leat nugo dat berrešii leat, muhto leat maiddái

ollugat geat oaivvildit ahte jodiheaddji joavku lea menddo unnán girjái ja fágalaš, muhtumat oaivvildit ahte nu unnán fágalaš, ahte dat hehte jodiheaddjiid boahtimis siskkobeallái ollu daid bargguide maid ollu čumppet dahket maid jodiheaddjit galget jodihit ja dieinna lágiin organisašuvnnas eanet oppalaččat. Jos guoddit čumpe-organiserema váldomodeallan, de rahpá dat vejolašvuoda buohtalastit fágajodiheami/fágadirektevrraid ja eanet “oppalaš” jodiheami maid čumpe-organiseren máŋgga láhkai lea hehtten. Ollugat oaivvildit dattetge ahte vaikke čumpe-organiseren heaittuhuvvošii ge, de ii vealtameahttumit dan lágan jodiheapmi mii dál lea máhtášii jodihit buot dan barggu mii dalle galggašii dahkkojuvvot.

Mun in jáhke ahte organisašuvdna nagodivččii ovddidit ja institušonaliseret dan lossa fágagelbbolašvuoda maid Sámedikki direktetra dál vuoruha almmá jodiheaddjistruktuvrra seammás vuđolaččat guorahalakeahtta. Čumppet ja jodiheaddjit eai sáhtáše – ollu liiggástallamiin daddjojuvvon dieđusge, ja dat ii guoskka seamma ollu buot ossodagaide ja bargguide – eallit iežaset máilmmis, muhto fertejit ollu eanet heivehuvvot otnáža ektui. Heivehuvvon strategiijabargu, mii lea doarvái konkretiserejuvvon, nu ahte ovttaskas čumppet/ joavkkut/ossodagat sáhtáshedje dohppet daid ja geahččalit, šaddá hui váttis almmá dán lágan heiveheami. Mun oaivvildan ahte dát heiveheapmi dat “badjeossodagas” fertešii leat okta váldodoaimmain.

4.5 Leat go vuoigatvuodát, giella ja oahpahus doppe gos dat galget leat?

Vaikke vel Sámediggi galgá ge hálddašit deatalaš osiid stáhta sámedipolitiikka ja seammás doaibmat sámi álbmotválljen orgánan, de lea Sámediggi ulbmillaš ásahussan dušše dalle go dat bálvala sámi álbmoga buori láhkai, dm. buorebut go eará ásahuslaš čovdosat maid mii dovdat. Jus ii leat johtimin dakkár mihttomeari guvlui, de šaddet lobálašvuodahástalusat dađistaga čielgaseappot.

Dan maid mii váldit ovdan dás, lea mu mielas hui deatalaš, dakkár bealit maidda lean ožžon čielga ja nana árvalusaid ja mearkkašumiid. Das mas dás lea sáhka lea ahte lea go finnmárkoláhkabargus ja barggus ođđa guolástushálldašemiin, minerálaáššiiin, jna. dáhpáhuvvan mearkkašahti kognitiivva *sirdašupmi organisašuvnnas gielas kultuvrii ávnnaslašvuoda/luondduresurssaid guvlui*.²⁶ Dát vaikke vel álo ákkastuvvo dainna ahte dás

²⁶ Nugo namuhuvvon ovdalis, de sáhtta jerrat man ollu leat hálldahuslaš eana- ja resursavuoigatvuodát nannejuvvon. Muhtumat oaivvildit maiddái, ahte juo, de leat giella ja

lea oktavuoha; nappo ahte luondduvuđđosis ja sámi gielas ja kultuvrras leat lagaš čatnaseamit.²⁷ Go geahččá Sámedikki organiserema, de ii leat olus mii čujuhivččii dan guvlui ahte dakkár oktavuoha válđojuvvošii duođas. In oainne ahte sii geat leat bargan organisašuvdnaáššiiguin leat háliidan dán ovdáneami. Nu dat lea dušše šaddan, muhto iešalddis dat duođašta ahte dihtomielalašvuohta dakkár oktavuoda birra, ii leat leamaš doarvái nanus. Muhtun muddui lea gal ovdáneapmi boađusin dan nana deattus luondduriggodagaide ja dan viiddes – ja ferten dadjat issoras stuorra ja buori – barggus mii biddjojuvvui *finnmárkoláhkabargui*.

Lea gal nu ahte mii eatnašat viggat bealuštit iežamet, muhto jearahallamiin lean oaidnán nu oppalaš, muhto seammás vuoigatvuođaid, giela ja oahpahusa nu dárkilit válldahuvvon ahte jáhkán dat guoská masa nu mii lea struktuvrralaččat deatalaš ja maid Sámediggi ferte gieđahallat. Ollugat čuoččuhit – ja mu mielas sis lea buori muddui riekta – ahte dat garra vuoigatvuođahálti geavadis lea eanet ja eanet šaddan gažaldahkan eatnamiid ja čáziid birra.²⁸ Dás lea eanet go dušše dan birra ahte Guovdageainnus lea giella ja oahpahus ja Kárášjogas fas ealáhus, *dát boah tá maiddái ovdan das gos vuoigatvuođačumpe lea leamaš ja lea dál*. Nu lea ge dat nana sámediggevuogádaga vuoigatvuođafokus mielddisbuktán uhcit fuomášumi dasa maid giella ja oahpahus mearkkašit olles sámi prošehtii, dahje ii leat dan ollenge nagodan ovttastahttit dan stuorra “vuoigatvuođa ollislašvuhit”, vaikke vel bargu ii dáidde leat ráddjejuvvon nu sakka go ossodatsajušteapmi mitalivččii. Okta boađus das lea ahte muhtumat sis geat barget gielain ja oahpahusain, dovddahit ahte organisašuvdna lea “vajálduhtán” sin dán áigodagas. Dan ektui go lea leamaš ollu ávvu resursabarggu ja dan

oahpahus mearrideaddji deatalaččat sámi servodahkii, ja oktavuoha eatnamiidda, resurssaide ja ealáhusaide lea leamaš deatalaš retoralaš bealli, muhto ledje dattetge eana- ja resursavuoigatvuođat maid geažil Sámediggi obanassiige ásahuvvui, iige dan dihte ahte váilo oahpponeavvut. Ferte deattuhuvvot ahte eana- ja resursavuoigatvuođa suorggi čadahannákca ja “váikkuhannákca” boah tá das go dákko lea leamaš vejolašvuohta. Vuosttažettiin lea lánkaáššiin ahte konsultašuvdnaortnet lea lihkestuvvan. Seammá ii sáhte dadjat giela ja oahpahusa birra, main goappašiin juo lea sierra lánka. Dát ii čuoza dattetge mu oaivila mielde dasa mii lea vuođus, namalassii ahte ollu das mii čatnasa resurssaide illá lea vuoigatvuohta ceavzit jos kultuvra ja giella duođalaččat geahnovušedje.

²⁷ Jos čájeheš ahte das leat hui lánka oktavuoha, de dagaha dat áiggi mielde stuorra hástalusaid sidjiide geaid mii leat gohčodan gávpotsápmelažžan.

²⁸ Namahus vuoigatvuohtačumpe ii goassige leat áibbas gokčan dan mii lea leamaš dán čumpe áššesuorgi. Dat lea bargan eana- ja resursavuoigatvuođaiguin, belohahkii juogaduvvon biras- ja areálačumpen (eanaš dat seamma olbmot). Čumpe lea bargan oážžut konsultašuvdnašiehtadusa (ovdal go čumpe šattai) ja lea gártadan gelbbolašvuođa dás, maid dat maiddái lea geahččalan heivehit eanet oppalaččat organisašuvnnas.

bohtosiid oktavuodas, de vásihuvvo uhccán giitevašvuohta ja movttiidahttin giela ja oahpahusa ektui.²⁹ Go dasa lassin lea ása husalaš earru Kárášjoga ja Guovdageainnu gaskkas, ja mii diehtit ahte Sámediggi ii leat nagodan ovddidit ja fuolahit giela ja oahpahusa vuordámušaid mielde, de dat muitala midjiide ahte *juoga lea duodalaččat boastut*.

Dás lea sáhka várra maiddá i juoga juoidá birra mii manná čiekŋaleappot go gávdat buorre balánssa giela ja oahpahusa ja luondduresurssaid gaskka vuoigatvuođaid ektui. Mu árvoštallama mielde leat dat mii gullá gillii (das mielde maiddá giela geavaheapmi ieš Sámedikkis) ja oahpahussii Sámedikki guovddáš doaimmat, ollu buot eará lea sorjavaš dain ja vuodđuduvvo daidda. Jos fokus gillii ja oahpahussii nohká – ja ollugat organisašuvnnas, erenoamážit sin gaskkas geat barget dákkár áššiiguin dadjet, ahte juste dat lea ge dáhpáhuvvan – na de mu árvoštallama mielde sáhtá álkidit vuohtit ahte vuoigatvuohta vuoitu resursaáššiin lea vuodđuduvvon sáddui ja das ii leat eallinvuoigatvuohta guhkit áiggi badjel. Buot mii guoská gillii ja oahpahussii, beaivválaš giela rájes bearrašiin, mánáidgárddiid čađa ja skuvlavuogádaga čađa, berre mu oaivila mielde leat čielgaseappot guovddázis ja mealgat eanet oidnosis go dál lea. Mu árvoštallama mielde berre dát suorgi leat vejolaš odđa “bajimuš” strategiijaossodaga váldobargun.

Dan muttos go dán lágan gažaldagat leat leamaš ovddimusas, lea vissa leamaš eanemus sáhka alit oahpahusa birra ja Sámi allaskuvlla rolla birra. Alit oahpu birra jurddašeapmi lea iešalddis buorre, muhto dat muitala midjiide várra maiddá juoidá dan birra maid **ja movt** ain juo oassi odđa bures oahppan sámi njunušjoavku jurddaša. Dán bidjan guovddáži lea liikká menddo gárži go lea sáhka giela ja oahpahusa birra jos galgá bálvalit sámi stuorrát. Vuodđo hástalus (maid dákkko eat áiggo guorahallat) ii čoavdás iešalddis, dušše dan bokte jos oažžut doarvái oahppan sámi oahpaheddjiid. Deaddu alit oahpahussii doalvu várra maiddá nana fokusa riikkaidgaskasaš álgoálbmotbargui, man oktavuodas “dábálaš” sápmelaččat beaivválaš

²⁹ Buohkaid mielas dát ii govtolaččat govčča dili, ollugiin organisašuvnnas leat dat dovdu. Muhtumat dadjet ahte sii geat barget dáiguin “vuoigatvuođa áššiiguin” eai dáidde leat beassan vásihit nu ollu “ávvučuorvuma”. Sii leat dattetge geahččalan bagadit ja veahkehit erenoamážit oahpahusčumpe, muhto leat oalle muddui hilgojuvvon dan geažil go leat atnán sin bahkkejeaddjin, dahje leat ožžon badjelasas olles ášši. Jos eat geahča gos váldokantuvrrat leat, muhto váldit vuolggasaji das gos dat bargit leat geat barget áššiiguin, de sáhtá maiddá čuočuhit ahte dás ii leat Kárášjoga dominánsa. Nugo ovdal namuhuvvon, de rekrutterejuvvui dás historjjálaččat eanaš kulturmuhtosuoŋgis.

eallimis govssahallet go sin várás eai ovddiduvvo strategijjat, iige sidjiide fállujuvvo mihkkege.

Mun jáhkán ahte dat maid mii dás guorahallat, lea okta dain váldosurggiin maiguin jodiheaddjit berrejit dahkat juoga juoidá. Olles jearahallanbarggu áigge *in deaivan mun in ovttage olbmo gii livččii oaivvildan ahte doarvái bargojuvvošii gielain ja oahpahusain.*³⁰ Govva mii dás ihtá lea ahte leat vuolgán johtui ruovttotgežiid ja ahte ollugat geat barget dákkár bargguid dovdet ahte bargu maid sii barget ii gula dasa mii dál lea Sámedikki guovddáš bargu. Mun deiven maddái guovddáš olbmuid organisašuvnnas geat ledje dán ektui ovttaoaivilis, muhto geat eai lean nu ollu filosoferen dan birra; nappo ahte dihtomielalášvuolta giela ja oahpahusa stuorra mearkkašumis “ollisvuhtii” ii lean mielde beaivválaš barggus. Nuppiiguin sániiguin daddjojuvvon de lea dákkko juoga juoidá mainna ferte bargat mii lea čiekŋaleappos go dušše gažaldat organiseremis. Dat čatnasa ieš dan kognitiivvaláš horisontii.

Mun jáhkán ahte dat ovdáneapmi maid mii dás leat kommenteren unnán vuolgá dihtomielaláš válljemis, muhto eanaš bohtá das go lea leamaš nu stuorra fokus ja nana áŋgiruššan mii lea leamaš dárbblaš organisašuvnnas Finnmárkkulága oktavuodas buohtalaga lassánan riikkaidgaskasaš bargguin vuoigatvuoda áššiin. Bargujuohku – dahje guovtti sadjái juohku jos háliida - Kárášjoga ja Guovdageainnu gaska lea várra dušše nanosmuvvan dán ovdáneami geažil. Dát sáhtá leat buvttihan eanet bissovaš sirdásemiid organisašuvnnas maid ii leat nu álki oaidnit vuosttaš geahčasteamis. Mii máhccat maŋŋá ruovttoluotta vejolaš organisatuvrralaš beliide, muhto mun áiggun geardduhit ahte dás lea sáhka juoga eará birra go dušše organiserema birra ja mii manná guovddážiid dasa maid Sámediggi sáhtá fállat iežas álbmogii ja birrasii.

4.6 Veaháš bealátkehtesvuoda birra

Ovdal go mii mannat lagabuidda geahčadit dan ođđasis organiserema mii dahkkojuvvui čakčat 2010:s ja leago dat mielde čoavdimin dán lágan vuoddo organisatuvrralaš hástalusaid,

³⁰ Muhtumat oaivvildedje dattetge ahte dán suorggis lea sierra kultuvra das ahte álo leat menddo uhccán resurssat. Sii oaivvildit ahte nu dat lei 2001 ođđasisorganiseremis juo, muhtun muddui ráfehivuohta siskkáldasat. Dat sáhtá nappo leat nu ahte dát seamma ollu lea leamaš strategalaš jodiheaddji váttisvuolta go váilevaš áŋgiruššandáhttu.

daddjot dal vuos muhtun sáni bealátkeahthesvuoda birra. Dákko leat hástalusat measta beroškeahttá organisašuvdnavuogi välljemis.

Bealátkeahthesvuoda áššit leat deatalaččat juohke ođđaáigásaš organisašuvdnii mii galgá bálvalit iežas birrasa, iige vuosttažettiin bálvalit sin geat barget doppe ja sin lagamusaid. Bealátkeahthesvuoda áššit leat vaddásat, ja almmolaš hálddašeamis leat oalle čavga bealátkeahthesvuoda njuolggadusat. Bealátkeahthesvuolta lea erenoamáš hástalusán smávva birrasii gos rekrutterenvuoddu virggiide lea gárži. Sámediggi lea dán lágan ášahus, ja mus lea dovdu ahte bealátkeahthesvuoda áššit organisašuvnnas eai leat leamaš doarvái bures vuoruhuvvon. Vuoruhemiin oaivvildan mun dás dan ahte bealátkeahthesvuoda hástalusaid ii leat biddjojuvvon fuomášupmi, muhto ahte dán lágan hástalusaid birra lea (menddo) unnán digaštallojuvvon rahpasit. Sámediggi lea erenoamáš hástaleaddji dilis danne go dat galgá bálvalit hui unna álbmoga, ja (váldoáššis) rekrutteret olbmuid hui gáržžes birrasis, birrasis gos leat sohkaoktavuoddat, áinnas maiddá eanet viidábuš áddejumis go dábalaš Norgga servodagas, váikkuha hui ollu. Ollugat dovdet eatnašiid ja ustibiid (ja vašálaččaid) geat sáhttet leat áigejuovdilat oážžut sierra posišuvnnaid sámediggevuogádagas. Nuppiiguin sániiguin daddjojuvvon, de lea dás sáhka vejolaš lojalitehta hástalusaid birra – lea go lojalitehta sohki ja **bággen**doaimbajuide soga beales nannoseappot go ieš organisašuvdnii.

Jearahallamiid bokte lean mun ožžon ollu dieđuid dán lágan hástalusaid birra, verra erenoamážit Guovdageainnus, muhto maiddá Kárášjogas ja eará báikkiin. Ollugat leat cuiggodan hui ollu dan ahte Sámediggi ii eanet digaštala dákkár beliid birra ja hehte menddo lagaš oktavuodaid šaddamis vuogádahkii ja verra almmá ahte ollugat bohtet diehtit ahte dilli lea nu. Mun lean ožžon viehka dárkilis ja miellagiddevaš dieđuid dán lágan diliid birra. Earát fas eai nu beroš ja oaivvildit ahte dainna lea váttis dahkat maidege dán muttos smávva vuogádagas. Gaskaposišuvdna lea ahte muhtun muddui sáhtta hehttet vearrámus bohtosiid nana ja čielga ángiruššama bokte gelbbolašvuodain ja dieinna lágiin hehtešii eará eavttuid bohtimis ovdan juohke virgáibidjamis.

Váldohástalus bealátkeahthesvuoda ektui nugo mun oainnán ii leat dalle go bealátkeahthesvuolta lea dihtosis (omd. ahte okta vuolitdirektevrrain lea Sámedikki direktevrra oabbá), go dan diehtit ja dat lea oidnosis ja maiddá regulerejuvvon. Hástalusat leat stuorámusat dalle go lea eanet eahpečielggas ja go buohkat eai dieđe dan birra doarvái bures ja ádde dan váikkhusaid. Dán lágan áššit sáhttet maiddá dagahit dan ahte olbmot eai loavtte

organisašuvnnas, gos sáhtttá báhcit olggobeallái eanet siskkáldasat ja eahpeformálalaš fierpmádagaid, ja dalle go luohttámuš dahkkojuvvon mearrádussii sáhtttá fuotnánit.

Mu árvoštallama mielde dárbbáša Sámediggi eanet dihtomielalášvuoda bealátkeahthesvuoda hástalusain ja daid birra rahpasit hállat organisašuvnnas. Dađi eanet deataleappot danne go hástalusat dás sáhttet leat dakkárat ahte daid ii áibbas sáhte čoavdit. Dás lea mis dahkamuš smávva servodagain (sámi servodat) mii organisere dego dat livččii stuorra servodat (Sámediggi). Dát raššudahtta, ja bealátkeahthesvuoda hástalusat berrejit danne eanet go dál leat rahpasit meroštallojuvvon deatalaš hástalusain. Dát lea erenoamáš deatalaš go Sámediggi lea hui deatalaš bargosadji olbmuid geain lea alla oahppu, geat háliidit bargat sámi áššiiguin. Dalle sáhttet maiddái kultuvrralaš čanastagat, sohkaoktavuođat ja mánggalágan oktavuođat mat bohciidit ovdan organisašuvnnas váttásmahttit sin ektui geat eai leat ásahuvvon “siskkobeaalde”, ja Sámediggi sáhtttá massit alimus relevánta ja beroštuvvan bargoveaga.

Dan lassin ahte bajidit oppalaš dihtomielalášvuoda organisašuvnnas bealátkeahthesvuoda hástalusaid birra – ja dás ferte álggahit *ásahuslaš doaibmabijuid* – oainnán guokte vuogi váidudit dáid hástalusaid: Vuosttažettiin ferte joatkit nana gelbbolašvuodaorganisašuvnna huksema. Dat lea mielde eastadeamen “sadjásaš ákkaid” cieggamis virgádanáššiide. Dán oktavuođas lea deatalaš rekrutteret olbmuid eará sajiin riikkas daidda stuorámuš bargosajiide sámediggevuogádagas, Kárášjohkii ja Guovdageidnui. Go ii váldde bealátkeahthesvuoda hástalusaid nu duođaš, de lea dat guhkit áiggi vuollái váralaš dán muttos unna vuogádahkii, go man birra mii dás hállat ja jodiheaddjit berrejit aktiivvalaččat hehttet dan. Dát lea mu mielas hui deatalaš Sámedikki lobálašvuhtii ii dušše siskkáldasat sámediggevuogádagas ja sámi servodagas oppalaččat, muhto maiddái dan lobálašvuhtii stuorraservodaga bealis, man haga Sámediggi ii birge.

5. Ođđasis organiseren čakčat 2010 ja maid dat čalmmustahtta

5.1 Man vuodul ođđasis organiseren

Dán oasis galgat mii árvoštallat lea go dat ođđasis organiseren maid Sámediggi čadahii čakčat 2010, vástáduš daid organisatuvrralaš hástalusaid mat Sámedikkis leat ovddabealde. Stuorra ođđasis organiseremat buktet álohii ráfehisvuoda (ja suhttu) organisašuvnnas, maid Sámedikki bargoealliniskadeapmi mii dahkkojuvvui 2006:s čielgasit čájeha. Go lea sáhka

sihke ieš proseassa ja bohtosa birra, ja dieđusge go dat rievdatahhtá bargiid bargoeavttuid. Ollugat geaid mun lean deaivan, leat duhtameahttumat proseassain maiddá 2010 ođđasis organiserema ektui. Ollugat dadjet nugo namuhuvvon ahte dat manai hui johtilit ja bargit ledje unnán mielde. Mu mielas lea maiddá heiveheapmi mannan hui johtilit, muhto ságastallan ja čoahkkindoaibma ođđasis organiseremis álggahuvvui juo gidđat 2009:s ja fágasearvvit leat leamaš mielde proseassas oppa áiggi. Dasto leat dieđusge muhtun bargit “suhtus” danne go sidjiide ii leat dieđihuvvon dohkálaččat (ráddjejuvvon gulahallan), muhto leat liikká rahpasat dahje maiddá positiiivvalaččat ođasmahttimii, danne go dat dan háve jagi 2005 ektui ii vealtameahttumit buvttu stuorra rievdadusaid ovttaskas olbmo bargodillái. Movt dát lea vejolaš?

Dás lea oktavuoha earret eará čumpe-organiseremii. Danne go čumppet leat, dahje ain juo galggašedje, doaibmat okto ja nugo mii leat oaidnán dávjá maiddá oalle sierra jodiheaddjiid ektui, ja sáhttet sirddašuvvot ossodagaid gaska almmá ahte bargit vealtameahttumit mearkkašit nu stuorra erohusa das ahte leat sirdojuvvon ođđa ossodahkii ja ožžon ođđa jodiheaddji. Organisašuvdna lea ge dalle hui dávggas, dakkár organisašuvdna mii sáhtta nuppástuvvat measta ija badjel. Stuorra dávggasvuoda birra sáhtta dieđusge dadjat ollu buori, muhto várra Sámediggi dál maŋŋá 20 jagi doaimma berrešii leat maiddá veaháš nannoseappo institušuvdna, nu ahte várra berrešii leat seamma váttis rievdadit ossodatstruktuvrra go geográfalaš struktuvrra. Dattetge lea deatalaš bisuhit dávggasvuoda ja dáiddu johtilis rievdadusaide organisašuvnnas gos sáhttet dáhpáhuvvat stuorra rievdadusat birrasiin maidda johtilit ferte heivehit sihke politihkalaččat ja hálddahušlaččat.

Ođđasis organiseren ii buvttu (stuorra rievdadusaid) Hálddahušossodagas (gos maiddá bisuhuvvo direktivra ja guokte vuolitdirektivrra) eai dáhpáhuva (stuorra) rievdadusat ja Gulahallanossodagas (mii liikká lei hui ođđa iige leat gávdnan loahpalaš hámis), dáhpáhuvvet stuorra rievdadusat ossodatjuohkimis muđui, man oktavuodas ovddeš ossodagat mat ovdal ledje guokte dál šaddet njeallje. Go guoská dán guovtti ossodahkii stuorát rievdadusaid haga, de lea mus áidna eahpádus maid dás áiggun namuhit ahte leago dat buorre jurdda go Hálddahušossodaga ossodatjodiheaddji kántorbáiki lea Guovdageainnus. Deatalaš lea deattuhit ahte dán áššis ii leat guđege láhkai sáhka olbmo birra, das lea sáhka struktuvrras ja ásašhukseamis. Vaikke olmmoš sáhtta johtit ja gávdnojit telefovnna ja eará ođđaáigasaš teknologiiija, de mu árvoštallama mielde berrešii *Hálddahušossodaga jodiheaddjis leat*

kántorbáiki Kárášjogas. Dán oktavuodas ii leat sáhka dušše geavatlaš beliin, muhto maiddái signálaid birra mat sáddejuvvojit.

Maid de dadjat dan njeallje ođđa ossodaga čoahkkádusa birra? Ii sáhte dadjat ahte dat ođđa struktuvrra livčče vuolggahuvvon makkárgge losibuš organisatuvrralaš dahje fágalaš ákkaid vuodul; nappo makkárgge vuđolaš ságastallama vuodul das ahte mii lunddolaččat gulašii otkii ja mainna. Nugo namuhuvvon, de lea dát ođđa organisašuvdnahápmi heivehuvvon ovttaskas ráđđelahtuid beroštumiide ja gáibádusaide (dihto muddui ovttas hálldahusain). Álkiduhttin dihte gulahallama ráđi ja hálldahusa/ hálldašemi gaskka, lea mearriduvvon ahte juohke ráđđelahttu oažžu “ovddasvástádusa” olles ossodagas. Dát mearkkaša dan ahte geavahas mearridit ráđđelahtuid beroštumit Sámedikki organisašuvdnahápmi. *Dát lea mu árvvoštallama mielde hui heajos organisašuvdna jurddašeapmi.* Dat, go juohke ráđđelahtus lea ovddasvástádus olles ossodagas (vaikke Sámediggi ii leat ge nu stuoris ja organisatuvrralaččat moalkái ahte ollesáigge politihkkárin livččii veadjemeahtun doallat oktavuoda mánggain ossodagain), sáhtta leat buorre jurdda. Muhto dalle fertešedje ossodagat leat viehka fásta ja dain dakkár barggut main lea oktavuoha; nappo dilis go ráđđelahtut välljejit báhka mii lea viehka fásta ja maid čoahkkádusa eai okto mearrit.

Mu oaivila mielde dárbbáša Sámediggi nannoset ossodatstruktuvrra go mii dál lea. Áigu go Sámediggi nuppástuhttit organisašuvdnahápmi jos ráđđelahttu manná eret rádis ja ođđa boahtá su sadjái gasku áigodaga? Galgá go ossodatstruktuvra rievdaduvvot juohke válgga maŋŋá nu ahte dat heivešii ovttaskas ráđđelahtu beroštumiide? Mu mielas lea dát áibbas endorii, vaikke dieđusge sáhtta sirddašit ráddjejuvvon bargofealtta ossodagaid gaskka dárbbu mielde (nugo muhtumin dahkkojuvvo guovddáš dásis maiddái).

Mu oaivila mielde berre dat dárkilit árvvoštallojuvvo ovdal boahte válgga. Vaikke politihkkarat loahpa loahpalaččat mearridit ja guhkás galget mearridit sámediggevuogádagas, de ii mearkkaš dat dan ahte sii berrejit sáhttit “doaibmat iešválddálaččat” dáinna lágiin. Organisašuvdna ii huksejuvvo áсахussan ovttaskas olbmuid beroštumiide heiveheami bokte. Mu árvvoštallama mielde livččii dás muđui ferten eret cealkit Sámedikki direktivrra ja jođiheddjiid, vaikke nugo ovdalis namuhuvvon gávdnojit maiddái buorit ákkat rievdadit oktavuoda ossodagaid ja sámediggeráđi gaskka. Berre ráhkadit čielga *njuolggadusaid dasa movt gulahallan hálldahusa ja politihkalaš jođiheddjiid gaskka berrešii leat go guoská dákkár oktavuodaide.* *Dasto berre Sámediggi johtilit vuđolaččat čielggadišgoahtit movt*

ossodatstruktuvra galggašii leat (mearridit ahte heaittihit go čumpe-organiserema vai eai, ja huksejuvvo go odđa bajimuš ossodat vai ii). Mun hirpmástuvašin hui sakka jos dát lávdegoddi, áinnas maiddáí olggobeale ovddastusain, konkluderešii ahte dáláš ossodatstruktuvra lea buorre.

Dat go vuosttaldeapmi hálddahusa beales lea leamaš dien muttos unni bohtá várra das go lea leamaš deatalaš nannet gulahallama ja oktavuoda hálddahuslaš ja politihkalaš barggus, man oktavuodas seammás lea deatalaš hálddahusa beales oainnusmahttit mat viiddis doaimmat das rievtti mielde leat; nappo lea govttolaš ahte sáhtta váldit áiggi ovdal go politihkalaš dássi álohii oažžu dan maid bivdá. Odđasis organiserema oktavuodas lea oalle ollu sáhka gulahallama buorideamis Sámediggeráđi ja ossodagaid gaskka, nappo politihka ja hálddahusa/hálddašeami gaskka. Dán ovdáneami mun áinnas doarjju, muhto in dan vuogi movt lea dahkkojuvvon.

Dál sáhtta leat buorre sivva geahčadit olles gulahallanrávnnji organisašuvnnas. Mu jearahallamiid oktavuodas leat bargit čumppiin buktán ovdan ahte leat leamaš konsultašuvnnat stáhtain almmá ahte dat leat albmá láhkái oktiordnejuvvon jodiheaddjiiguin (soaitá e-maila bokte leat bohtán diehtu ahte galgá searvat) ja ii eisege stivrejuvvon jodiheaddjiid álgaga mielde. Dasto váldet ollu politihkkárat (ja earát) njuolga oktavuoda čumpe bargiiguin ja bivdet sin árvoštallat sihke duon ja dán. Mun in daja ahte dat álohii livččii unohas, muhto dat čájeha ahte *organisašuvnnas lea eahpečielga gulahallan* mas lea oktavuodas čumpe-organiseremii ja oktavuhtii čumppiid ja jodiheaddjiid gaskka.

Okta deatalaš ágga go jodiheaddjit ja earát eai várra leat oaidnán mañimuš odđasis organiseremis stuorra váttisvuodaid, bohtá várra maiddáí ieš čumpe-organiseremis, mii mearkkaša jáhkus ahte dat ii mielddisbuvtte nu stuorra rievdadusaid geavahusas, go čumppet eai háddjejuvvo. Muđui sáhtta leat sivva háddjet 2005 ossodatstruktuvrra, go buot ii dáidán doaimmat nugo eaktuduvvon. Dasa lassin sáhttet eanet ossodagat almmá ahte dain leat olus eanet jodiheaddjit oktiibuot, bággat rievdadusaid jodiheaddjistruktuvrii. Šaddet nugo namuhuvvui unnit jodiheaddjit ossodaga nammii ja dat rahpá iešalddis dan vejolašvuoda ahte jodiheaddjit sáhttet odđasis lihkahallat iežaset čumppiid.

5.2 Árvalusat dasa maid dahkat ossodatstruktuvrrain, muhto almmá konkrehta evttohusaid haga movt odđa ossodatstruktuvra galggašii leat

Ii leat nappo makkárga sivva jáhkkit ahte čavčča 2010 ođđasis organiseren livčče ožžon dakkár ossodatstruktuvrra mii lea buorre. Dát lea deatalaš danne go hástalussan lea dat ahte ossodatstruktuvra ja organisašuvdnahápmi váikkuhit dasa mii dahkkojuvvo, movt dat dahkkojuvvo ja váikkuha maiddái dasa movt olmmoš jurddaša ja láhtte oppalaččat organisašuvnnas. Dát čielggasmahtá maiddái dan ahte fertejit leat rájit man dávvgas organisašuvdna sáhhtá leat. Lean ovttaoivvilis ahte árvvoštallan bajábealde mearkkaša dan ahte ii leat seamma makkár namma ossodagas lea dahje makkár čumppet/ossodagat leat mielde. Mun in áiggo buktit detálja dási evttohusa movt ođđa ossodatstruktuvra berrešii huksejuvvot dáláš vuogádagas (geahča 7. oasi). Vuolggasadjin lea dat ahte sámediggevuogádat ieš ferte guorahallat hástalusaid maid mun válddán ovdan, ja bargat ja gávdnat organisatuvrralaš čovdosiid. Organisašuvnnas dieđusge ii leat makkárga ovttamielalašvuolta dán lágan áššiin ja dáhpáhuvvá nu ahte bargit ákkastallet buriid ákkaiguin áibbas sierralágan čovdosiid. Mun ieš lean eahpesihkar mii dás livččii buoremus ossodatstruktuvra, sihke dan ektui man galle dábálaš ossodaga, man galle vuolleossodaga galggašedje leat ja mat lunddolaččat dat heivešedje oktii. Ođđa bajimuš strategiijaossodaga huksemiin sáhhtá čielggasmuvvat movt ossodatstruktuvra muđui berrešii leat.

Jearahallamiid bokte lean mun ožžon máŋga relevánta rávvaga ja ollugiin organisašuvnnas leat sihke nana oaivilat ja buorit dieđut das movt ossodatstruktuvra galggašii leat, bohtet dal dát rávvagat 2010 ođđasis organiserema vásihusaid vuodul vai leat eanet oppalaččat. Dás áiggun mun ovddidit daid mat mu mielas leat eanemus relevánta ja buoremus dáiddu mielde áiggun dadjat juoga juoidá movt mun árvvoštalan daid govttolašvuoda dási. Dat árvalusat maid áiggun dás buktit vuodđuduvvet dieđusge bargiid oainnuide, muhto bohtet maiddái eará áicamiid ja reflekšuvnnaid vuodul maid mun lean ožžon, erenoamážit dan vuolggasajis maid mii ovdal leat čadahan vuoigatvuodaid ektui – ja organiserema ektui ja áššiid ektui mat gusket Sámedikki váilevaš áŋgiruššamiidda giela ja oahpahusa ektui oppalaččat.

Ođđa ossodagaid namat leat *Giella- ja dearvvašvuodaossodat (GD)*, *Kultur-, biras- ja bušeahttaossodat (KBB)*, *Vuoigatvuodát-, ealáhus- ja kulturmuhtoossodat (VEK)* ja *Máhtto- ja bearašossodat (MB)*. Dát njeallje ossodaga galget doaimmahit oalle guhkás dan seamma maid 2005 rájes doaimmahedje *Oahpahus-, giella- ja kulturossodat*, *Vuoigatvuolta-, ealáhus- ja birasossodat*. Go fas guokte álgo ossodaga (*Vuoigatvuolta-, ealáhus- ja birasossodat*, *Oahpahus-, giella- ja kulturossodat*) ledje biddjojuvvon oktii go oaiivilduvvui ahte dáid

bargguid gaskka lei lagašvuohta, de ii dárbbáš ollu áddet ovdal go oaidná ahte dat ođđa ossodagat leat eanet go soaittáhagas čohkkejuvvon.

Gažaldahkan lea ahte sáhtta go dát ossodatstruktuvra addit buori synergii ja olles organisašuvdnii. Giellabargu dan ođđa ossodagas mas leat golbma čumpe ii vealtameahttumit dárbbáš leat nannoseit (jos eat váldde mielde proševtta) ja dušše *okta* sis bargá giellaovddidemiin.³¹ Earát barget terminologijain ja báikenamaiguin, nie ahte ain juo nugo namuhuvvon báikenamaiguin bures sáhtta bargat olggobealde sámediggevuogádaga. Goalmát čumpe bargá dearvvašvuođa- ja sosiálaássiiguin gos eai leat galle bargi, ja gos giellaássiit eai dán rádjai leat leamaš guovddážiis. Oahpahuš lea dál sirrejuvvon eret gielas ja mii oaidnit ahte vuoigatvuođa-čumpe lea ain nannosepmosit čadnojuvvon ealáhusaide.³² Daid stuorra ja dábálaš hástalusaid ektui giela, oahpahuš ja vuoigatvuođaid oktavuodas, lea unnán dan ođđa málles mii attáši muni duođai ražastit dáiguin hástalusaiiguin. Dát ii čujut eanet ollislaš organisašuvnna guvlui ja dat deattuha dušše dan guovtti oassái juogu mii lea Guovdageainnu ja Kárášjoga gaskka.

5.2 Váikkuhangaskaoapmeapparáhta

Dál mii guorahallagoahtit eará áibbas guovddáš bargosuorggi Sámedikkis, namalassii dan viiddis barggu maid váikkuhangaskaoapmečumppet barget, dahje doarjjahálddašeami. Dát guokte čumpe gullet dál *Kultur-, biras- ja bušeahttaossodahkii*. Rievtti mielde ii leat sáhka duođalaš čumppiid birra, muhto viehka stuorra vuolleossodagaid birra (sierra jodiheami haga), gos barggu stivrejit eanaš njuolggadusat ja gos lea hui ollu bargu eanaš áigge jagis. Vaikke dát čumppet gulletge dál ovttá ossodahkii, de ii leat loahpalaččat mearriduvvon movt váikkuhangaskaoapmeapparáhta galgá organiserejuvvot ođđa málles. Ollu fámut Sámedikkis háliidit heaittihit dáid čumppiid ja diktit daid gullat guđege ossodahkii, dahje juo heivehit váikkuhangaskaoapmeoasi ovttaskas čumppes. Ollugat namalassii oaivvildit dan ahte lea stuorra váttisvuohtan dat go dát čumppet ellet olggobealde dan mii muđui dáhpáhuvá Sámedikkis, nappo muhtun muddui ellet iežaset eallima. Seammás hálldašit dat stuorra oasi Sámedikki ruđain, mii gáibida nana gelbbolašvuođa go galgá sáhttit dahkat dieđuid vuodul mearrádusaid, ja vai váiddameannudeapmi ii šatta menddo viiddis. Namalassii dán barggu

³¹ Dákkko sáhtta fas namuhit ahte ođđa organisašuvdnamálle juo lea čielggasmahtán stuorra hástalusaid gielladili ektui go ossodat lea ožžon golbma ođđa virggi.

³² Dát lea eana- ja resursavuoigatvuohta čumpe mas lea gelbbolašvuohta maiddáái álbmotrievttis ja konsultašuvnnain. Vaikke dat lea “ealáhusossodat”, de dat ii bargga aivve ealáhusássiiguin.

bokte lea Sámedikkis deatalaš oktavuoha birrasii, ja dat mii dáhpáhuvvá váikkuhangaskaoapmeapparáhta bokte, ja lea deatalaš dasa makkár áddejumi olbmot ožžot Sámedikkis ja dan mearkkašumis.

Váikkuhangaskaoapmečumppet eai leat eisege čumppet, muhto viehka stuorra vuolleossodagat gos dat leat dávjá lea čielga bargujuohku bargiid gaskka ja gos dát guokte čumppe leat juhkkjuvvon árbevirolaš ráji mielde ii ge vealtameahttunit buvttadusráji mielde oahpahusa/giela/kultuvrra ja ealáhusaid gaskka. Okta vejolašvuohta livččii ráhkadit stuorra odđa váikkuhangaskaoapmeossodaga mas lea sierra jodiheadđi, ja áinnas vuolleossodaga(-gaid). Muhto dás ferte fuomášit dan ahte doarjagat mat mannet láhkahálddašandoaimmaide oahpahusa, giela ja kulturmuittuid oktavuoda berrešedje čadnojuvvot das funkšuvnnalaš vuogi mielde. Dát váikkuhangaskaoamit gullet muhtun láhkái eará kategorijai go dat eanet “friija” kultur- ja “ealáhusruđat”. Dát čájeha ahte heivešedje guokte ossodaga dahje molssaektosaččat guokte vuolleossodaga seamma ossodagas.

Váldomolssaektun sierra ossodahkii lea ahte heivehit váikkuhangaskaoapmebarggu ovttaskas ossodagaide/čumppiide, maid ollugat bealuštit. Ággán dasa lea dat ahte váikkuhangaskaoapmebargu šaddá guhkás eret fágabarggus ossodagain ja čumppiin, ja dieinna lágiin sirrejuvvo eret barggus muđui. Nu šaddáge nugo namuhuvvon dán deatalaš barggus unnán oktavuoha politihkalaš proseassaide ja ieš politihka ovddideapmái. Guhkit áiggi vuollái sáhtta dát leat duodalaš organisašuvdnii nugo Sámediggi lea, gos ruđain ja politihkas lea menddo unnán oktavuoha. Váldoággan lea nuppiiguin sániiguin go dadjá ahte ruđat ja ovddasvástáduš fertejit leat seamma sajis. Dárbu odđasis organiseremii dákko boahdá maiddá das go *Doarjjastivra* lea heaittihuvvon odđasis organiserema oktavuodas. Čuoččuhuvvui ahte manai menddo guhkes áigi áššiid meannudeapmái ja meannudeapmi lei unnán árjjalaš, ja oainnut ahte *Doarjjastivra* barggai menddo ollu olggobealde politihkalaš proseassaid ja menddo guhkin eret Sámediggeráđi barggus, váikkuhedje almma maiddá dasa. Nugo Sámediggi dál lea organiserejuvvon buktá dat hástalusaid Sámediggái ovttaskas mearrádusaid váiddaorgánan. Mainna lágiin de galggašii čoavdit dan ahte proseassa duodái čadahuvvošii guovtti oasis nu ahte sii geat árvoštallet váidaga eai leat “dat seammát” formálalaččat go sii geat árvoštalle álgoohcama.³³

³³ Odđa vuogádat váiddameannudeapmái ii leat dán rádjai sajis, muhto lea sáhka dan birra ahte das galggašedje leat golbma ovddeš politihkkára ja dat galggašii leat dievasčoahkkinbargoveaga ossodatdirektevrra vuollásaš.

Mun lean eahpesihkar das mii lea buoremus organisašuvdnahápmi dán suorggis. Jierpmá- leamos várra livččii bidjat doarjjahálddašeami ovttaskas ossodagaide/čumppiide/bargosuorgái, muhto movt šattašii bušehttaproseassa ja ruđaid juohkin dalle? Ja šattašii go geavahusas nu ahte šaddet stuorra erohusat návccaid ja profesoalitehta ektui go lea sáhka fealhtaid gaskasaš mearrádusaid birra? Sáhtášii go obanassiige ovddidit čohkkejuvvon ja bajimuš polesiija váikkuhangaskaomiid geavaheapmái jos organiseren šattašii dainna lágiin?

Nubbi posišuvdna maid mun bidjen merkii lea dat go váikkuhangaskaoapmeapparáhtas dál lea stuorámus profesoalitehta mii gávdno sámediggevuogádagas ja ahte lea “heaggaváralaš” juohkit dan. Gelbbolašvuolta jávkkašii ja soaittáhat meannudeapmi (loga: váilevaš dássásaš meannudeapmi ja dan mielde váidagat) lassánivčče. Sii geat čuoččuhit ahte dát duođašta baicce eanet guovdduštahtindárbbu ja dárbbu buoridit gelbbolašvuoda ja profesoalitehta. Seammas boahká nugo namuhuvvon ovdan ahte okta dain deataleamos beliin maid Sámediggi dál dahká lea doarjjaortnegiid hálddašeapmi, muhto dát bargu lea áibbas sirrejuvvon buot bargguin mat gusket politihka ovddideapmái. Soaitá ahte dás dárbbášuvvošii sierra ossodat mas lea nana jodiheapmi, ja váikkuhangaskaomiid geavaheamis fertešii ollu eanet go dál leat oktavuolta politihkalaš ovddidanbargui. Mu oaivila mielde sáhtá dat odđa bajimuš strategiijaossodat bargat dainna ja oážžut dan sadjái.

Dat govva maid mii dás leat addán, lea dat ahte váikkuhangaskaoapmeapparáhta lea viehka ollu sirrejuvvon das mii muđui dáhpáhuvvá sámediggevuogádagas, ja čájeha eanet dábálaš váttisvuoda, dakkár váttisvuoda mainna ii dušše Sámediggi raža: *Gulahallama ja oktavuoda váilun dahje heajos gulahallan ja oktavuolta ossodagaid gaskka ja maiddái ovttaskas čumppiid gaskka ovta ja seamma ossodaga siste*. Das go jodiheaddjijoavku deaivvada jeavddalaččat ii oro leamen stuorra ávki dákkko (geahča dan maid mii ovdal leat dadjan oktavuoda birra čumppiid ja jodiheaddjiid gaskka). Jodiheaddjifilosofiija dagaha dan ahte olmmoš jodiheaddjin sáhtá báhcit geavahanreaidduid haga. Mu jearahallamiin maid ii boađe eisege ovdan dakkár govva ahte livččii viiddis ovttasbargu ossodagaid gaskka dahje čumppiid gaskka daninassii seamma ossodaga siskkobealde. Mun in eahpit ge ahte eaigo dás livčče deatalaš bealit maid sáhtášii beavttálmahttit. Sáhtá leat nugo namuhuvvon ahte jagi 2010 odđasis organiseren odđa ja eanet ossodagaiguin sáhtášii muhtun muddui bággehit eanet ovttasbarggu ossodagaid gaskka ja nannoseappo seaguheami jodiheaddjiid bealis. Muhto dat ii

leat sihkar jos ii sihke ođđasis organiserejuvvo ja dáláš jodiheaddjifilosofii ja guđđojuvvoš eret.

5.2.2 Oainnut siskkobealde eará deatalaš surggiin

Jos mii geahčadit eará surggiid ja oainnuid dás, dan ektui ahte mii oaivvilduvvo lunddolaččat gullat oktii mainna, de eai gal váilon evttohusat. Ollugat leat bárdán oaivvi go leat oaidnán ođđa organisašuvdnamálle man ektui ii leat jáhkku ahte dat eanet čohkkešii ja čielggasmahtášii Sámedikki barggu. Dasto nugo namuhuvvon lea juogadeapmi ollugiid mielas hearvá eige jáhke ahte dat rievdaivččii sin bargodili ollus go čumppet eai sirrejuvvo, muhto galget bissut (sullii) nugo ovdal. Jos mii eat geahča oaivvi bárdima, de leat ollugat čujuhan earret eará dán; veadjemeahttun jáhkkit ahte giela ja oahpahusa sirremis livčče makkárga ávki áshussii mii Sámediggi lea; ahte Biras-, kultur- ja bušeahttaossodagas lea vaikke mii, ja manne kultuvrras ii leat oktavuoha gillii ja/dahje oahpahussii, manne vuoigatvuođat ja ealáhusat ain leat guokte beali seamma áššis; makkár imašlaš jurdda (ja geavahus) lea vuodđun Máhtto- ja bearašossodahkii, ja dán oktavuodas leat gullon ollu ja garra oaivilat – movt lea vejolaš sirret areálaplánema ja kulturmuittuid guovtti sierra ossodahkii go váldogelbbolašvuohta areálaplánemis lea sis geat barget kulturmuittuiguin?

Muhtumat oaivvildit maiddái ahte gielas berre leat mearrideaddji rolla kulturmuittobarggus, ahte kulturmuittut ja museat fertejit leat ovttas, danne go museat barget ártjjalaččat maiddái kulturmuittosudjalemiin mii lea oassi museaid barggus (museat gullet duođai dál čumpii kultuvra ja nuorat, juo, don lohket riekta), ja areálahálddašepmi, biras ja kulturmuittut (várra maiddái museat) gullet diedusge oktii, nu dadjet ollugat.

Ja de oaivvildit maiddái muhtumat – ain juo jos oččošii govddibuš lagadeami gillii Sámedikkis – ahte oahpahus berrešii leat sierra ossodat ja ahte dat (viehka) muddui geahnohuhttin maid ollugat vásihit (sihke bargiid ektui ja fágagelbbolašvuođa ektui), muhto maid muhtumat maiddái eahpidit lea duohtavuoha (geahča ovdalis), leat hui negatiivvalaš váikkuhusat Sámediggái ja sámepolitihkkii. Sáhtá go leat nu ahte Sámi oahpahusráđi heiveheapmi oktan bargiiguin buvttihii hástalusa organisašuvdnii – balu ahte šaddá “stáhta stáhtas” ja man oktavuodas lea sáhka eará ge birra go dušše Kárášjoga ja Guovdageainnu gaskasaš oktavuoda birra – mii lea dagahan dan ahte ii leat šaddan dat áŋgiruššan dán fealttas nugo livčče galgan eai ge doarvá guorahallojuvvon dat organisatuvrralaš hástalusat mat leat bohtán ovdan. Leago leamaš ballu ahte dán muttos stuorra ossodat sáhtášii váldit menddo

stuorra saji? Leago beassan “institušonaliseret” juoga maid berrešii geahčadit lagabuidda ja maid várra ii sáhte čoavdit giela ja oahpahusa sirremiin sierra ossodagaide, nugo dál lea dahkkojuvvon? Gávdnojit maiddá olbmot geain eai leat nu garra oaivilat go guoská oahpahussii sierra ossodahkan, muhto geat háliidit sirret oahpahusa eret gielas ja baicce háliidit sierra Giella, kultuvra ja museaossodaga. Nugo oaidnit de leat dás mánga molssaeavttu maid gaskkas ii šatta álki välljet.

Oaidnit dattetge ahte rádji KBB ja VEK gaskka orru dego livččii šaddan soaitáhagas. Nu maiddá rádji gaskal GD ja MB, seammás go giellahástalus ollu eanet berrešii vuhttot olles organisašuvnnas. Dán lágan organisatuvrralaš doaibmabijut eai leat mielde odđa organisašuvdnamáles, mas giella lea gártan oktii dearvvašvuodain smávva ossodahkan. Muhto movt de galggašii organiseret dan jos háliidit ahte giellahástalusat galget leat mielde olles organisašuvnnas, juo, dasa ii leat movtge álki vástidit jos ii vuodđuduvvošii sierra bajimuš strategiijaossodat.

Dasto lean mun nugo namuhuvvon ožžon deatalaš rávvagiid vuoigatvuodaáššiide, main deattuhemiin ákkastuvvo ahte menddo ollu leat darvában resursagažaldahkii. Čuočuhuvvo ahte vuoigatvuodadoaba geavahas geavahuvvo dušše areála- ja resursavuoigatvuodaid oktavuodas. Muhto vuoigatvuodat gusket Sámedikki doaimma buot osiide. Molssaeaktu mainna ollugat ákkastallet lea dat ahte *heaittihit vuoigatvuodačumpe dálá hámis* ja juogadit riektegelbbolašvuoda buot relevánta ossodagaide/čumppiide.

Muhtun earát fas oaivvildit ahte dán lágan evttohus vuodđuduvvá boasttu áddejupmái ahte dákko livččii ollu geavatkeahtes kapasitehta. Muhtumat čuočuhit vel dan ge ahte geavahas dás ii leat mihkkege maid heaittihit, go duohtavuodas eai leat eanet go moadde olbmo geat válđoáššis barget dán čumppes. Earát barget unnit ja eanet ollislaččat eará čumppiin (dahje leat ollásit jávkosis). Ággan dás lea dat ahte lea mearrideaddji deatalaš geahččalit bisuhit čoahkis dan vátna eana-, resursa- ja olmmošvuoigatvuoda gelbbolašvuoda mii vel lea Sámedikkis. Dat ahte juohkit dan mángga ossodahkii lea áibbas boastut. Oaivvilduvvo ahte dilli ii buorránivččii dainna jos vuoigatvuodačumpe bargit árjjalaččat searvvašedje maiddá eará čumppiide (omd. oahpponeavvut, skuvlastruktuvra, oahpahuspolitihkka, gielladoaibmaplána, jna.).

Go geahččá vuoigatvuodafealtta govddibuš ja heivehuvvon oktavuodas, de šaddá maiddá *áibbas eahpelunddolaš* geavahit vuoigatvuodadoahpaga ieš ossodaga namas, danne go dat muitala mii lea deatalaš ja lea guovddážis. Molssaeaktun sáhtá maiddá leat dat ahte ásahuvvošii sierra vuoigatvuodaossodat bargat vuoigatvuodaiguin ja fuolahit ahte dat leat guovddážis olles organisašuvnnas, man oktavuodas bággehallá geahčadit vuoigatvuodaášiid giela, kultuvrra ja ealáhusaid oktavuodas. Sáhtá diedusge maiddá govahallat ahte vuodđuduvvošii ossodat mas livččii siidoovddasvástádus ja livčče ossodat seamma dásis eará ossodagaiguin. Mun jáhkkán dattetge ahte jos galgá lihkestuvvat dainna, de dárbbášuvvo dat maid mii ovdal leat gohčodan odđa bajimuš Strategiija ja servodatoktavuohta ossodahkan, mas giella ja vuoigatvuodát eanet dábálaččat leat guovddážis ja man oktavuodas Sámedikki direktivra oččošii čielgaset rolla go mii sus dál lea ja livččii lunddolaš jodiheaddji (gč. maiddá *gávccát oasi*). “Dábálaš” siidoossodaga ásaheapmi ii várra livčče makkárge čoavddus go dalle massit olles dán barggu ulbmila ahte dat galgá báidnit ja berre báidnit olles organisašuvnna. Dát sáhtášii maiddá leat deatalaš organisatuvrralaš doaibmabidju mii goazašii dan čielga bargujuogu Kárášjoga ja Guovdageainnu gaskka.

Beroškeahhtá das maid organisatuvrralaččat vállje dás; de vuoigatvuodabarggu ulbmilin ferte leat ollu eanet go ovdal ávnnaslaš vuoigatvuodabarggu heiveheapmi giela ja oahpahusa ektui, man oktavuodas nubbi guhkkit áiggi vuollái lea mávssolaš jos nubbi nogaš.

Oktiibuot govahalan mun dás ahte vuoigatvuodabargu odđasis organiserejuvvošii ja dat ollu eanet šattašii ollislaš ja ahte giellabargu – sihke sámediggevuogádagas, muhto erenoamážit Sámedikki seinniid olggobealde – áibbas eará láchkai biddjojuvvošii guovddáži ja nannejuvvošii. Mainna lágiin dás lihkestuvvat lea áibbas sorjavaš das movt organiserejuvvo. Ja dás ii leat sáhka dušše hálldahusa ja hálldašeami birra, muhto seamma ollu politihka ovddideami birra ja makkár vuoddu politihkkárat bidjet sáme politihka ovddideapmái ja heiveheapmái buori vuogi mielde. Hástalusat leat hálldašeami ja politihka gaskka ja dain organisatuvrralaš gealdagasain maid dat buktá dakkár organisašuvnnas go Sámediggi lea.

6. Hálldašeapmi ja politihkka – guokte beali seamma áššis?

6.1. Politihka ovddideami ja hálldašeami gaskasaš oktavuohhta ii doaimma?

Mun álggahan politihka ja hálddašeami gaskasaš oktavuoda dábálaččat válddahemiin nugo Sámedikkis lea dál. Dás čilgen mun ollu jearahallamiid vuodul ja maid leat geahčadan ovdalis. Dán fealttas lean mun ožžon hui viiddis árvalusaid sihke dálá dili birra ja jurdagiid boahhteáiggi organiserema birra. Das maid mii dás váldit ovdan lea ollu oktavuohta dasa maid ovdal leat geahčadan ja lea guovddázis dan ektui maid mii váldit ovdan 7. oasis, mas mii ságastallat olggut etáhta birra Sámedikki sieiva politihkalaš ovddidanorgána ektui.

Organisašuvnnas lea viidát dat áddejupmi ahte *oktavuohta hálddašeami ja politihka ovddideami gaskka ii doaimma*. Mii oinniimet jagi 2005 odđa organisašuvnamálla evttohusas ahte heivehuvvon málla beali ákkastuvvui, nappo ahte politihka ovddideapmi ja hálddašeapmi nannejit nubbi nuppi. Mii diehtit ahte ollu čumppet barget goappašiin osiin, muhto mii leat maiddái oaidnán ahte gulahallan ossodagaid gaskka lea váttis ja maiddái čumppiid gaskka mat leat seamma ossodagas. *Ollugat eai oainne šat makkárge oktavuođaid politihka ja hálddašeami gaskka*. Árvvoštallet juste nuppi láhkai, ahte dat baicce goazaha Sámedikki politihkalaš ovddidanorgánan.³⁴ Dát oaidnu boahdá sihke sis geat ideálalaččat háliidivčče ahte politihka ovddideapmi ja hálddašeapmi livčče lávga heivehuvvon, ja sis geat oaivvildit ahte dát čielgasit, ja áinnas maiddái prinsihpalaš sivaidd geažil, berre sirrejuvvot. Nugo mii dasto galgat oaidnit de lea oktavuohta oainnuid gaskka dás ja vejolaš boahhteáiggi organiserema gaskka (geahča digaštallama 7. oasis olggut etáhta birra).

Mii leat geahčadan oainnuid maid vuodul giella ja oahpahuš organisašuvnnas lea láhppogohtán manjimuš 10 jagis, ain juo relatiivalaččat. Ollugat dadjet ahte fágagelbbolašvuota lea njiedjan ja ollu guovddáš fágaolbmot leat heaitán. Giellabargu lea nu fuotnánan, čuoččuhit muhtumat, ahte ii šat leat hástaleaddji bargat dákkár áššiiguin Sámedikkis. Mun lean maiddái ožžon ollu cavgilemiid ahte dát ii leat ráddjejuvvon dušše gillii ja oahpahussii, muhto guoská olles fágalašvuhtii organisašuvnnas eanet oppalaččat. Eanet oppalaččat lea váldomihttomearrin áigumuš nannet fágalaš beali (nugo Sámedikki direktivra oaivvilda). Dás leat buorit áigumušat, muhto seammás lea unnán viežžamuš vuogis movt geavahušas organiserejuvvo, mii livččii oaivvilduvvon nannet ja suodjalit fágalaš beali. Muhtumat oaivvildit ahte gávdnojit bealit mat sulastahttet fágaolbmuid karriearplánaidd, ja

³⁴ Hui ollugat čuoččuhit ahte ii leat doarvái áigi politihkalaš beallái. Odđasis organiseremat jagi 2001 rájes eai leat ollašuhttán daidd vuordámušaid mat ledje heivehuvvon málla ektui. Dattetge ii berre vajálduhttit dan ahte ovdal jagi 2001 lei unnán politihka ovddideapmi. Manjimuš logijagis leat dattetge ráhkaduvvon ollu politihkkadokumeanttat ja hui ollu lossa konsultašuvnnat leat čađahuvvon main leat bohtosat.

ahte fertejit bargat dakkár bargguid mat eai lean mielde virgealmmuhusas, jna. Nuppiiguin sániiguin daddjojuvvon de čájeha dat ahte dás lea juoga mii lea eahpečielggas ja eahpečorgat mainna sáhttá ja berre dahkat juoga juoidá beroškeahttá organisašuvdnahámis.

Fágaolbmot ja profešuvnnaid posišuvdna sámediggevuogádagas lea váttis hástalus, danne go lea nu unnán relevánta gelbbolašvuohta ja dan muttos ollu ja viiddis barggut. Danne oruige várra maiddá čumpe-organiseren heivemin čoavddusin vuosttaš geahčasteamis. Vuolggasajis lei bargiin áinnas fágalaš erenoamáš suorgi mainna barge, ja de galggai ovddiduvvot odđa gelbbolašvuohta ja bargat eará bargguid nuppi čumppes. Bargi galggai dieinna lágiin šaddat maiddá fágaolmmožin áiggi mielde. Dieđuin maid mun ožžon boahťa ovdan ahte dán lágan odđa gelbbolašvuohta ii ovddiduvvo, seammás go bargi iešgudege dásis nagoda bisuhit ja ovddidit fágalaš máhtolašvuođa mii vuolggasajis lei. Jos dát lea dušše muhtun muddui riehta, de lea sivva váldit dan hui duođalaččat. Go Sámedikki fágaolbmuid/profešuvnnaid posišuvdna lea eahpečielggas – omd. eai leat fágadirektevrrat dahje earát geain livččii erenoamáš ovddasvástáduš diliid lámčimis fágaolbmuid várás – buohtalaga dainna go jodiheaddjjoavku ii leat vuodđuduvvon fágajodiheapmái (iige dasa ahte jodiheaddjit dárbbasit viiddis jodiheaddjioahpu ja -vásihusa), dagaha nugo mun jáhkán ahte lea váttis fuomášit dan dálá struktuvrras. Dákká ferte dahkat juoga eará go dušše smávvat heivehallat. Dákkár vuogádagas ovddiduvvo dieđusge maiddá eahpeformálalaš jodiheaddjistruktuvra sihke ovttaskas čumppiid siste ja eanet oppalaččat mas sáhttet leat sihke buorit ja fuonit váikkuhusat organisašuvdnii, muhto mii liikká ii atte fágaolbmuide makkárga formálalaččat buori posišuvnna organisašuvnnas. Ollugat leat namuhan ahte organisašuvnnas gávdno ollu eahpeformálalaš jodihanvuohti dego vástádussan ja boadusin eahpečielga jodiheapmái muđui, mii lea mielde buktimin eahpečorga gulahallanrávnnji organisašuvnnas.

Vuodđo ja váttis hástalussan organisašuvnnas lea dat ahte bargit fertejit sáhttit bisuhit dássedeattu fágadeattu ja dávggasvuođa gaskka ja sáhttit čadahit sierra ja mánggalágan bargguid. Birrasiin gáibiduvvo nana fágamáhttu seammás go Sámediggi ferte čadahit nu ollu sierralágan doaimmaid, ahte ii leat vejolaš doallat dakkár bargiid mat leat meastárat buot áššiin. Jos birrasiin lassána deaddu fágalaš máhtu guvlui, de Sámediggi dego bággehallá gáržžidit bargguidis, ja bargat áibbas guovddáš doaimmaiguin (gč. boahhte váldooasi) jos galggaš lihkostuvvat. Beroškeahttá boahhteáiggi organisašuvdnahámis de lea mu jearahallamiid vuolggasajis dan muttos ráfehivuohta organisašuvnnas buot mii guoská fágii/profešuvdnii/fágajodiheapmái, ahte dat fertet leat guovddáš oassi buot ságastallamiin

odđa organisašuvdna hámi birra ja strategiijabarggus viidáseappot eanet oppalaččat. Ja, dás lea sáhka eanet go fágaolbmuid birra geat bealuštit iežaset gáržžes fealtta. Maiddáí olbmuin geat eai gula sámediggevuogádahkii ožžon mun oainnuid mat dadjet ahte fágalaš vuodđu ain juo muhtun osiin sámediggevuogádagas, ii leat nugo dat oktii lei, ja ahte Sámediggi olggobealde go geahččá (ja áinnas maiddáí siskkobealde) hui dávjá lea eahpečielggas ja eahpedievaslaš.

Govva mii riegáda dás lea ahte fágamáhttu lea šaddan eanet eahpečielggasin ja biedgguid maŋná go fágarádit leat heivehuvvon sámediggevuogádahkii ja fágadirektevrrat leat jávkan, ja hálddašanbealli lea šaddan fága ja politihka seaguhussan. Jos čuovvut mu evttohusa ahte heaittihit čumpe-organiserema stuorra osiin organisašuvnnas, de šattašii mealgat álkit maiddáí ásahit čielgaseappo fágalaš jodiheami. Ja jos ásahit odđa “bajimuš ossodaga” de sáhhtá leat dat maid jodiheaddjit sierra ossodagain dárbbasit. Dan oktavuodas go fágaolbmuid posišuvdna lea šaddan dan muttos eahpečielggas, boahtá várra dan oainnus – háliiduvvon, muhto maiddáí soaittáhagas – ahte álbmotválljen orgánii livččii deatalaš ahte politihkkárat mearridit ja ahte sis lea maŋimuš sátni maiddáí surggiin maid fágaolbmot ovdal oalle guhkás mearridedje. Maiddáí hálldahusa dásis sáhhtá leat leamaš eahpádus nana fágajodiheapmái, go sáhttet leat oaivvildan dan ahte dat livčče buktán váttisvuodaid bargui sámediggevuogádaga ovddidemiin čoahkis “ollisvuohtan” mas leat buorit oktavuodat politihka ja hálldahusa/hálldašeami gaskka. Nugo mii buohkat diehtit, de nana fágaolbmuid álohii ii leat álki jodihit ja mearridit sin badjel. Muhto váttisvuohtan lea dat go sii eai leat deatalaš ja movttidahttojuvvon posišuvnnas, ii sáhte sámedipolitiikka ovdánit ja álggahuvvot buori vuogi mielde; nappo ii leat vejolaš bálvalit iežas birrasa buori vuogi mielde iige ovddidit ja nannet gelbbolašvuoda almmolaš eiseválddiid ektui.³⁵

Okta gean mun deiven jearahallama oktavuodas dajai ahte ossodagat eai leat nu lávga organiserejuvvon ja institušonaliserejuvvon ahte daid sáhhtášii gohčodit ossodahkan. Jos dát leš duohta dušše muhtun muddui, de leat ossodagat eanaš dušše báhpira alde. Dát addá buriid eavttuid rievdadit organisašuvnna viidát. Vuostefámut eai dárbbasit leat nu gievrra ja institušonaliserejuvvon, ja vejolašvuodat dahkat juoga juoidá viehka johtilit leat buorit. Dát dávggasvuohta, maid mun oaivvildan Sámedikkis ain lea ollu, ii dárbbasit leat buorre dan

³⁵ Ja mun lean ožžon viehka dárkilis válddahemiid muhtun dákkár čoahkkimiin, ahte livččii lean ovdamunni jos sis geat ovddastedje Sámedikki, livččii lean stuorát gelbbolašvuohta.

bargui movt dál dahkkojuvvo, muhto dat leat hui buorre viiddis ođđasis organiserenbargui, man oktavuodas organisašuvdna ferte jurddašit eará láhkái go ovdal.

Digaštallot mat danne viehka viidát daid hástalusaid birra maid Sámediggi deaivida ja várra eanet deaivida politihka ja hálddašeami gaskasaš gealdagasas. Dán digaštallamis ii heive hávkadit dan man erenoamáš ja girjás organisašuvdna Sámediggi lea stáhtalaš hálddašanorgána ja álbmotválljen orgána gaskasaš oktavuodas.

6.2 Eanet prinsihpalaččat politihka ja hálddašeami gaskasaš oktavuodas

Politiikka ovddideapmi ja hálddašeapmi leat guokte sierra ášši, maiddá dat mii áiggis áigái hálddašuvvo ja vuohki movt hálddašuvvo, muhtun muddui lea boadus ovddeš áiggiid politihka ovddideamis, ja man oktavuodas oasit mat gevvet hálddašeamis áiggis áigái sáhttet maiddá leat boahhteáiggi politihkalaš implikašuvnnat. Sámediggi lea dál ollu eanet go gulaskuddanorgána ja čadaha deatalaš hálddašandoaimmaid. *Dattetge lea sivva muittuhit ahte dát leat viehka ráddjejuvvon go geahččá ollislaš hálddašeami mii váikkuha ovttaskas sápmelačča eallineavttuide.* Sámediggi lea dál láhkahálddašeaddji go guoská oahpahusláhkii, kulturमितoláhkii, Sámelága giellanjuolggadusaide ja dál maiddá plána- ja huksenláhkii, ja doaimmaha doarjjahálddašeami kultuvrra ja ealáhusaid siskkobealde.

Mun in sáhte oaidnit ahte Sámediggi livččii organisatuvrralaččat dahkan maidege dan ektui ahte eanet bargat daiguin hástalusaiguin mat leat plána- ja huksenlága ektui, man oktavuodas leat ráddjekeahes vejolaš barggut ja gáibiduvvojit čielga vuoruheamit jos galggaš sáhttit bargat buori barggu gáržžes rámmaid siskkobealde. Jos rehkenastá, de bargá Sámedikki bargiin čielga eanetlohku hálddašandoaimmaiguin. Muhtumat sis barget diedusge maiddá politihka ovddideamiin árvalusaid vuodul mat bohtet politihkalaš dásis ja/dahje departemeanttain dahje sámi organisašuvnnain mat háliidivčče rievdadit hálddašangeavahusa. Muhto eanaš hálddašandoaimmaid stivrejit dattetge njuolggadusaiguin stivrejuvvon proseassat man oktavuodas politihkalaš dásis (eanaš) ii leat mielde beaivválaččat.

Sámedikkis leat ovddabealde viehka stuorra hástalusat ležžet dal eanet sámpolitiikkalaš hástalusat, hástalusat hálddašanbargguid, dahje “ollislašvuoda ektui”. Makkár hástalusaid birra lea sáhka boahotá diedusge das makkár čalbmi daid oaidná, muhto mii eat beasa gosage eret das ahte guovddážiis visot dás lea sáhka oktavuoda birra politihka ovddideami (makkár ja man ollu) ja hálddašeami (mii, gos, movt) gaska. Álggu sáhtta dalle váldit das ahte

oktavuohta hálddašeami ja politihka gaskka sámediggevuogádagas ii leat goassige albma láhkai čielggaduvvon vaikke ollu bargu dahkkojuvvui ge čielggadusa oktavuođas mii lei vuodđun 2005 ođđasis organiseremii. Hálddašandoaimmat mat ovdal gulle sierra rádiide main ledje sierra stivrrat leat áiggi mielde dađistaga heivehuvvon ieš Sámediggái ja dieinna lágiin maiddá njuolga čadnojuvvon Sámedikki politihkalaš proseassaide, muhto almmá ahte oktavuohta politihka ja hálddašeami gaskka livččii čielggaduvvon. Jos dás lei mihkkege váttisvuodaid galgai dat ordnejuvvot ja vuogáiduvvat dađistaga. Áigumuššan lei vuosttažettiin nugo namuhuvvon nannet Sámedikki ovddasvástádusa ja válldi, seammás go sihke politihkalaččat ja hálldahusa dássái sáhtii leat ávki ahte ii leat menddo gievrras fágastivra.

Dalle go sáme politihkka lei ođas ja lattakeahhtá, stuorui sámedikki byråkreatiija ja mii oaččui hálddašanovddasvástádusa dađistaga eanet surggiin. Doppe ledje fargga gievrras fágaolbmot posišuvnnas ja unnán lei symmetriija hálldahusa/fága ja politihka gaskka. Nuppiiguin sániiguin daddjojuvvon, de ii bohtán iešalddis hálddašeami ja politihka heiveheapmi. 2000 logus lea dalle maiddá hálldahus ja politihkalaš jođiheadjit dađistaga bargan ulbmildidolaččat oazžun dihte čielgaseappot linnjaid politihka ja hálddašeami/hálldahusa gaskka, ja dađistaga dan heivehuvvon 2001 málle bokte šaddá áddejupmi das ahte politihkka dat galgá stivret. Earret eará dát proseassa dat lea dagahan dan ahte fágaolbmuid posišuvdna organisašuvnnas lea eanet eahpečielggasmuvvan. Fágaolbmuid posišuvdna lea de vel eanet eahpečielggasmuvvan čumpe-organiserema bokte.

Okta váldohástalus lea go politihkka bohtá sisa eanet njuolga vugiin, ahte mainna lágiin áddejuvvo sihke politihkalaččat ja hálddašeamis dan ahte stuorra oasis maid hálddašeapmi dahká ja galgá dahkat geavahasas stivrejuvvo olggobealde. Dat leat lágaiguin regulerejuvvon ja daid ferte geahččat sieiva hálddašandoaibman mainna sámi politihkalaš dásá sáhtá unnán dahkat dahje ii dahkat maidege oanehis áiggis, vaikke sáhtá leat leamaš mielde ovddideamen fealtta iešguđege dásis.³⁶ Vaikke sáhtá ge leat váttis gávnnahit juste mii lea “boastut” dán

³⁶ Nugo namuhuvvon ovdalis oaivvildit ollugat ahte dán lágan válldahus ii ollásit doala deaivása. Áinnas čuoččuhuvvo ahte dat go hálddašanapparáhta ferte čuovvut lágaid ja njuolggadusaid guoská seamma ollu ráđđehussii ja eará almmolaš orgánaide. Dat ii mearkkaš dan ahte lea almmá politihkalaš fámu ja stivrema haga. Eatnašat sis geat ákkastallet ná oaivvildit maiddá ahte vaikke ovdamearkka dihte Sámedikki kulturmuutosuorggis ii leat njuolga politihkalaš válldi (gč. ovdalis), de ákkastallet ahte ii goassige livčče šaddan duohta sámi kulturmuodosuodjaleapmi jos dat biddjojuvvošii fylkkagiellaide. Earáin fas dás lea

oktavuođas sámediggevuogádagas, de lea sáhka man nu birra mii lea čoavddekeahhtá mii čujuha olggos guvlui ahte hálddašeapmi lea boahtán sámediggevuogádahkii veaháš soaittáhat vuogi mielde. Dan oktavuođas lea sáhka mii sámpolitihkka galgá leat ja movt politihkalaš ja hálddašanoassi berrejit leat dán lágan vuogádagas heivehuvvon. Politihka ovdáneamis dál dovddahuvvo menddo ollu ahte politihkalaš dássi dat mearrida ja dainna lágiin dego mii livččiimet Stuorradikkis. Orru dego livččiimet heaitán dovddasteames ahte Sámediggi ásaheavvun ovdasta oktanaga sihke stáhtalaš gulaskuddan- ja hálddašanorgána ja sámi álbmotválljen orgána.

Politihkalaš dássi ii mearrit nu ollu go sáhtá orrut (dahje háliidit dovddahit). Dát buktá bastevas hástalusaid hálddašeami ja politihka gaskka maid ii áibbas sáhte organiseret eret, muhto man hárrái oppa áiggi berre leat hui dihtomielalaš organisašuvnnas. Dát guoská erenoamážit ođđasis organiserema áiggiide.

Ovddabealde leat deatalaš hástalusat ja välljejumit jagiin mat bohtet. Politihka ja hálddašeami erenoamáš “seaguhus” mii lea sámediggevuogádagas, gos eanaš áddejuvvo dego politihkkan, heive bures oktii mii orru jierpmi vuostá, ja ollu das mii lea sieiva hálddašeapmi geavahusas eallá iežas eallima (omd. kulturमितohálddašeapmi, váikkuhangaskaomiid hálddašeapmi). Dát ii dáidde leat buorre ja ferte maiddá áddejuvvot – muhtun muddui ain juo – háliitkeahhtes váikkuhussan dan vuogi geažil movt Sámediggi lea lasihan hálddašanoavddasvástádusa vai sáhtáši doaimmat čielga guovddáš politihkalaš-hálldahuslaš ásaheavvun ođđa sámi almmolašvuodas.

Ođđa jurdda dáid áššiid ektui lea maiddá politihkalaš välljejummi, ja politihkalaš háltti välljen. Das lea sáhka ahte maid háliidit sámpolitihkain ja makkár rájit das galggašedje leat. Dat buvttiha maiddá sierralágan oainnuid ja temperatuvrra dáid áššiid birra. Jearaldahkan lea ahte maid Sámediggi galgá hálldašit, manne ja movt?

Ovdal go mii mannat deatalaš digaštallamii, de leat muhtun unnit áššit mat leat boahtán ovdan mu jearahallamiin, leat dattetge dan muttos gáržžit ahte daid sáhtá buoremusat áddet

čiekŋalis eará oaidnu. Oppalaččat oaivvildan mun ahte sii geat dás gehččet Sámedikki dili stivrenkapasitehta ektui bálddalaga diliide mat eará politihkalaš ásaheavvun leat, várra eai doarvái bures oainne dan makkár váikkuhus lea das go ásaheavvun lea stáhtalaš váldeorgána ja dan seammás maiddá sámi álbmotválljen orgána.

hálddašánvásihussan maiguin eavttutkeahtá sáhtá dahkat juoidá dálá váldomálla siskkobealde. Mii sáhttit buktit muhtun dán lágan ovdamearkkaid ovdal go mannat daid stuorra hástalusaid ja välljejumiide.

Dál lea dat mii gohčoduvvo *Arkiivan Hálddahusossodagas*, muhto Sámedikki biblioteka gal gullá *Gulahallanossodahkii*. Goappašagat ossodagat galgaba bálvalit álbmotválljen olbmuid (ja earáid), muhto makkárge duohta hálddašánbiblioteka ii oro šaddamin dán bargujuogu bokte. Okta vuohki livččii dat ahte ovttastahttit (osiid das) das mii dál lea Arkiiva oktii doaimmaiguin mat gullet bibliotekii, ja de hukset albma *sámi hálddašánbiblioteka*, áinnas davviriikkalaš. Biblioteka Sámedikki sisaboahthin oasis, ja mii ollugiidda addá hui buori ja jaskkodahtti gova Sámedikkiin deaivvadeamis, sáhtášii dalle doaibmat sieiva biblioteka rollas. Muhto de dieđusge sáhtá jearrat manne dán lágan biblioteka gullá lunddolaččat Sámediggái. Manne dan ii sáhtášii fárrehit Sámi Allaskuvlii Guovdageidnui ja šaddat doppe sámi stuorrabibliotekkan, dahje vejolaččat bibliotekkan Kárašjogas, muhto ii Sámedikki doaimmaid oassin? Mun oaivvildan ahte dan birra berre digaštallat ja mun oaivvildan ahte Sámediggi ja sámi almmolašvuolta eanet oppalaččat dárbbasit albma hálddašánbiblioteka. Dasto leat *Hálddahusossodaga* ja *Gulahallanossodaga* gaskasaš bargujuogus ollu bealit maid fertešii geahčadit lagabuidda. Mun jáhkán namalassii ahte Gulahallanossodat dárbbasivčče ođđa resurssaid ja sáhtášii de doaibmat stuorábuš deattuinn sihke siskkáldasat ja olgomáilmmi ektui. Muhto dás leat ollu moalkás bealit. Jos vällje strategiija ja servodatoktavuohta “bajimuš ossodaga”, de ferte dat dieđusge gozihit deatalaš beliid dain doaimmain mat dál gullet Gulahallanossodahkii. Vaikke dat maid Gulahallanossodat dál dahká, šaddá unnimusat seamma deatalaš go ovdal, de jáhku mielde ii leat buorre jurdda dat ahte bisuhit sierra gulahallanossodaga.

Gávdnojit maiddá dakkár hálddašandoaimmat maid Sámediggi dál čadaha, muhto maid ektui ollu vástideaddjit leat bidjan gažaldatmearkka giella- ja oahpahussuorggis. Dát barggut gulle daid ráđiide mat ovdal barge daiguin ja leat dasto šaddan Sámedikki barggu oassin, muhto ollu lea rievdan dan rájes. Mii leat geahčadan dán ovdalis, muhto manne de bargá omd. sierra čumpe terminologijain ja báikenamaiguin? Eai go (oasit) dákkár doaimmain galggaše lunddolaččat gullat Sámi allaskuvlii, vejolaččat ovttas ásahusaiguin eará davviriikkain?

Sámediggi ferte dattetge geavahit olggobeale fágaolbmuid dárkkistit mearrádusaid dás.³⁷ Ja gullet go buot barggut oahpponeavvuiguin lunddolaččat Sámedikki bargguid searváí? Eai go oasi bagadanbargguin maid dál bargat omd. skuvllaid ektui sáhtáše earát váldit badjelasaset. Sáhtta leat nu ahte oassi dán lágan bargguin mat leat čadnojuvvon politihka ovddideapmái, goazahit dan mii lea deataleamos Sámediggái ahte leat čielggas váldosurggiin giella ja oahpahuš. Čuozašii go dat omd. bargui oahppoplánaiguin mii lea čielga guovddáš oassi politihka ovddidanrollas?

Beroškeahhtá eanet bajimuš oainnuin hálldašeami ja politihka gaskasaš oktavuodas, de lea nuppiiguin sániiguin daddjojuvvon maiddái dálá bargorámmaid siskkobealde barggut maid Sámediggi čadaha maid fertešii árvvoštallat sorjjakeahhtá ossodatjuogus. Ja daid surggiide maid dál lea váttis gohčodit Sámedikki bargun giella ja oahpahuš oktavuodas, berrešii gávdnat buoret organisašuvdnahámi ja nu guhkás go vejolaš jurddašit davviriikkalaš čovdosiid.

Dál sáhttit sirdit ságastallamii vejolaš boahpteáiggi odđasis organiserema birra mii soaitá rihkkut dan váldomálla man mielde Sámediggi dál lea organiserejuvvon. Dalle bohtet čielgasit oidnosii guokte váldomálla, mas nuppi oktavuodas fertešii viehka vuodus politihkalaččat odđasis jurddašišgoahhtit. Dát lea vejolaš boahpteáigi maid birra ollu mu informánttain leat viehka nana ja čielga oaivilat. Stuorra hástalussan lea dat go evttohusat maid mii áigut geahčadit spiehkastit guovtti áibbas eará guvlui. Mas ovttá ferte válljet, go ii sáhte oazžut goappašiid. Lea sáhka das ahte galgá go Sámediggi nannet hálldašanovddas-vástádusa ja hukset sierra olggut etáhta (gč. 7.1), vai galgá go bargat juste nuppi láhkai ja válljet sieiva politihka ovddidanrolla (gč. 7.2).

³⁷ Beroškeahhtá das movt dáikko galggašii šaddát, de sáhtta leat deatalaš sirret doaimmaid gaska mat leat sámelága giellanjuolggadusaid mielde – terminologija – mat leat formálalaččat mearriduvvon, ja sieiva ráđdeaddi doaimmaid gaska mat leat gieldmaid ja earáid ektui – báikenamat. Sieiva hálldašanválddi gal ii eisege sáhte fápmudit olggobeale ášahusaide almma dagakeahhtá eará stuorát rievdadusaid seammás. Ja danne han maiddái giellastivra vuolggasajis nammaduvvui go dat galggai dahkat sieiva fágalaš mearrádusaid. Jos nie leš šaddan ja lea go olles sámediggevuogádat ádden maid dat implisere lea rabas gažaldat. Liikká lea nu ahte ráđdeaddindoaimmaid leat álkit “bidjat olggobeallái”.

7. Váttis gažaldagat – eanet sirrejuvvon rollat?

7.1 Berrešii go hálddašanoassi sirrejuvvot sierra olggut etáhtan?

Ferte áddejuvvot nu ahte vuohki movt Sámediggi stivrejuvvo lea govttolaš, dohkálaš ja dan lea vejolaš bearráigeahččat. Ferte áddet nu ahte mearrádusprosedyrain lea lobálašvuohta. Sámediggi stivrejuvvo dál (ráddjejuvvon) parlamentáralaš málle mielde man geažil mearrádusat dahkkojuvvojit eanetlohkoprinsihpa mielde. Dasto čađaha Sámediggi ollu doaimmaheaddji hálddašanbargguid, mii mearkkaša dan ahte fágalaš gelbbolašvuohta, einnostañvejolašvuohta ja riektesihkarvuohta leat deatálaš prinsihpat mearrádusain. Mii sáhttit jurddašit nu ahte dát doaimmat bissot sámediggevuogádagas, muhto ahte hálddašanoassi sirrejuvvošii sierra olggut etáhtan mas lea ollu čielgaseappo rádji hálddašeami ja politihka gaskka.

Okta bargosuorgi masa mun lean ožžon viiddis árvalusaid lea *Kulturमितohálddašeapmi*, mas leat ollu bargit. Dáppe leat ollugat geat oaivvildit ahte dát galggašii sirrejuvvot *sierra ossodahkan mas lea nana fágalaš jodiheapmi*, danne go dát geavahusas lea lágaiguin regulerejuvvon ja njuolggadusaiguin stivrejuvvon hálddašeapmi, man oktavuodas lea čájehan ahte politihka ovddideami lea váttis heivehit. Dán oktavuodas leat maiddái eará ja eanet radikála evttohusat, namalassii ahte sirret *Kulturमितosuodjaleami* sierra olggut etáhtan dahje diktít fylkkagieldda váldit badjelassas ieš hálddašeami (gč. vuolábealde). Mañibu leat ollugat guoskkahan. Beroškeahtta das gosa guvlui mearrádusat jorret, de sin oaivila mielde dat dagahivčče stuorra rievdadusaid Sámedikki organiseremis ja bargovuogis, go liikká lea ovttamielalašvuohta dárbbu ektui oažžut nannoseappo fágajodiheami, seammás go háliidit guođdit čumpe-organiserema maid oaivvildit leat áibbas dohkketmeahttumin dán lágan bargui. Válljejuvvoš go ođđa olggut etáhta *dahje ođđa ja eanet sorjjasmeahttun hálddašanossodat Sámedikki siskko-bealde*, de ferte ovddidit ođđa oktavuodaid ja ođđalágan diñgonvuogádaga Sámedikki politihkalaš ja hálldahuslaš dási gaskka, muhto mas formálalaš rádji ferte leat ollu čielgaseappo jos lea sáhka sierra olggut etáhta birra.

Organisašuvdnamále mas lea guovddáš hálldahus mii váldoáššis doaibmá sámediggeráđi politihkalaš čállingoddin ja olggut vuollásaš hálldašaneatáhta mii čađaha doaimmaheaddji hálldašanbargguid sáhtášii – ain juo teoriija mielde – buohtastahttit ja gozihit mearrádus-prinsihpaid mat čatnasit sihke eanetlohkostivrii ja fágalaš árvoštallamii. Olggut vuollásaš hálldašaneatáhta ásaheami oktavuodas sáhtášii eanet deattuhit fágalaš árvoštallamiid, oainnusmahttima ja árvoštallama. Otnáš organiserema dáinna lágiin juohkin sáhtta jáhku

mielde maiddá mearkkašit dan, ahte eanet deattuhuvvošii jođiheadđioktiiordnen danne go fágalaš árvoštallamat ja vuostálasvuodát sirdojuvvošedje bajás guvlui ovttaskas orgána siskkobealde ja nie oainnusmahttojuvvošii politihkalaš ja hálldahuslaš jođiheapmi.

Politiikalaš stivrejumi goziheami geažil doaimmaheadđi hálldašandoaimmaid ektui dárbbášuvvošii guovddášhálldahus mii dihto muddui *duokŋašii* hálldašanossodaga áššefealtta. Dat dieđusge šaddá máksit ja fertešii čielggadit makkár dievasmahttin dárbu rievtti mielde lea dás. Dán oktavuodas leat váttis golut – ávkeárvoštallamat, main maiddá ferte leat guhkes áiggi perspektiiva.

Vejolaš hálldašanetahta stivren dáhpáhuvašii formálalaččat instruerema ja dan čuovvu bearráigeahččama bokte. Instruerema bokte attášii sámediggeráđđi (guovddáš hálldahus) formálalaš fápmudusa das makkár barggut ja mearridanváldi hálldašanetahtas galget leat. Sámediggeráđđi sáhtta goas beare váldit eret mearridanválddi ovttaskas surggiin jos leat erenoamáš ákkat dan dahkat, dahje addit lagat ja eanet dárkilet gohččosiid. Dát ferte dattetge dahkkojuvvot formálalaš ja duodaštanvejolaš vuogi mielde. Instruieren dáhpáhuvvá maiddá jahkásaš juolludusreivviid bokte maŋŋá go bušeahhta mearriduvvo dievasčoahkkimis. Sihke bušeahhtaevttohusa ja juolludusreivve lunddolaččat ferte hábmet sihke čálalaš árvalusaid mielde makkár bušeahttadárbu lea ja maŋŋá fásta etahtajođiheadđi čoahkkimiid. Dasa lassin sáhtta sámediggeráđđi (guovddáš hálldahus) diŋgot fágalaš árvoštallamiid ja rávvagiid dahje raporttaid main lea mearkkašupmi politiikka hábmemii ja vuoruhemiide. Dát ferte dieđusge dávistit daid jahkásaš bušeahttarámmaide mat hálldašanetahtas leat.

Nubbi eará vuohki movt stivret hálldašanossodaga lea bearráigeahču bokte. Dás lea sáhka jahkedieđáhusaid čuovvoleamis ođđa bušeahhta meannudeami bokte ja juolludusreivve bokte, ja dan bokte ahte doaibmat daid ovttaskas mearrádusaid váiddainstánsan maid hálldašanossodat lea dahkan. Bearráigeahččan váiddameannudeami bokte gozihivččii dás maiddá duohta guovtti dási meannudeami ja riektesihkarvuoda prinsihpa, ja ollu buorebut go dálá ortnega bokte. Dasa lassin mielddis buktá dát dan ahte sámediggeráđis lea loahpalaš ovddasvástádus doarjjavuoruhemiin (mii sis ollásit ii leat dan ortnega bokte mii váldojuvvui atnui 2011:s go šattai sierra váiddaorgána).

Oktavuohta guovddáš hálldahusa ja hálldašanetahta gaska šaddá ollu leat formálalaš ja duodaštanvuodot go guoská instrueremii ja bearráigeahččamii. Jos galgá juksat duohta mearkkašumi das ahte sirret politiikka eanet ja gozihit prinsihpa fágalaš árvoštallama ektui,

de lea fysálaš struktuvra deatalaš. Radikála čoavddus sáhtáši leat ahte válđooassi ja válđohálđdahus biddjojuvvošii Guovdageidnui ja Kárášjohkii fas dasto guovddáš hálđdahus.³⁸ Dát sihkkarasttáši dárbbášlaš gaskka, muhto seammás dan mielde nogašii okta oassi dan eahpeformálalaš struktuvrras Sámedikkis man mearkkašumi ii leat nu álki árvoštallat. Ollásit šattašii ollu eanet formaliserejuvvon. Dás evttohuvvo guovtti sadjái juohkin geográfalaččat mii lea áibbas earálágan go dat guovtti sadjái juohku mii lea odne.

Regionála kánturbáikkít gulašedje de válđoáššis maiddái hálđdašanossodahkii. Nugo doaimmat leat dál juogaduvvon kánturbáikkiid gaskka de lea dan dillái oalle guhkás láchčojuvvon. Guovdageainnus ja Vuotnabađas leat dál dattetge muhtun bargit geain leat dakkár válđobarggut main ii leat oktavuolta doaimmaheaddji hálđdašanbargguide. Dán berre liikká sáhttit čoavdit, ain juo áiggi mielde.

Jos galggaš leat buorre dynamihkka guovddáš hálđdahusa ja hálđdašenetáhta gaskka, de lea dárbu ahte guovddáš hálđdahus oalle guhkás lea fágalaččat gokči gelbbolašvuolta dain surggiin mat gullet hálđdašenetáhta hálđdašanbargguide. Dát lea mearrideaddji deatalaš jos galggaš šaddat guktui guvlui áddejupmi ángiruššamiid ja árvoštallamiid ektui. Hálđdašenetáhta ii šatta sirrejuvvot sámediggeráđi politihkalaš jodiheddjiin, muhto lea dattetge čielgaset fágalaš instánsa mii áigumušain lea veaháš sirrejuvvon politihkalaš dásis. Danne livččii hálđdašanossodagas maiddái álkit go dál almmolaččat ságastallat servodatortnegiid birra fágalaš vuolggasajis. Danne go politihkka ja hálđdašeapmi dál leat nu lávga oktii čadnojuvvon, lea namalassii dat eanet go váttis. Guovddaš hálđdahus sáhtáši de eanet gozihit politihkalaš signálaid ja vuoruhemiid maiddái ovtasdoaimmamis hálđdašenetáhtain. Dáinna lágiin formaliserejuvvošii Sámedikki bargu ollu eanet ja dat rievdadivččii ollu dan eanet dan eahpeformálalaš kultuvrra mii odne ain lea ollu Sámedikkis. Stuurra gažaldahkan šaddá de ahte leago sámediggevuogádat doarvái stuoris ja leatgo das doarvái resurssat dán lágan ráji bidjamii ja formaliseremii mii juo lea oaivvilduvvon galgá buvttihit gaskka. Hui ollugat sis geat dál barget sámediggevuogádagas šattašedje dán lágan vejolaš ossodahkii. Deatalaš gažaldat lea ahte man ollu dát goaridivččii geavahas Kárášjoga sáme politihka guovddážiin.

³⁸ Ain eanet radikála čoavddus livččii hálđdašanoasi válđokantuvrra bidjat ovdamearkka dihtii Áltá.

Guovddáš hálddahasas livčče dán lágan vuogádagas lassin etáhta stivrejeaddji bargguide, maiddá dakkár barggut main lea oktavuohhta sámediggeráđi bargui politihka ovddideddjiin ja čuovvoleaddjin. Dáid bargguide gulašii buot bargu sámedikki bušeahta rájes, dieđáhusat, sámeráđdeáššit, dievasčoahkkináššit, konsultašuvnnat lágaid ja láhkaásahusaid ektui (dan oktavuodas go dat eai leat fápmuduvvon hálddašanossodahkii), ovttasbargošiehtadusat fylkkagiellaiguin, riikkaidgaskasaš ovttasbargu, sámi ásašusaid j.d. čuovvoleapmi. Buot áššesuorggit main ii leat sierra oktavuohhta doarjja- dahje láhkahálddašeapmái dahje mat formálalaččat leat fápmuduvvon hálddašanossodahkii, meannuduvvojit ja čuovvoluvvojit guovddáš hálddahasas (dárbu lea dárkilit geahčadit makkár doaimmaid galgá bidjat hálddašanetáhtii).

Dat áššesuorggit main ferte leat dihto lágan gokčan, leat kulturmuhto- ja areálahálddašeamis (plánafága), oahpahus mánáidgárdiin ja vuodđo- ja joatkkaskuvllain (alit oahpu oktavuodas eai leat Sámedikkis hálddašandoaimmat ja danne ii leat hálddašanetáhtas), ja giella-, kultuvra- ja ealáhussuorggi siskkobealde. Dasa lassin fertejit guovddáš hálddahasas ja hálddašanetáhtas leat sierra doaibma- (DGT), jorgalan-, bargiid- ja ekonomijastivren resurssat ja sierra gulahallan/diehtojuohkin resurssat. Hálddahaslaš doaimmaid siskkobealde livččii várra vejolaš gávdnat dihto ovttasdoaibmanhámiid vai sáhtášii nu árjjalaččat go vejolaš geavahit muhtun oktasašdoaimmaid guovddáš hálddahasas ja hálddašanetáhta gaskka, muhto dat lea sorjavaš das man dárkilis ja čielga institušuvnnalaš rájit galget leat.

Dat dáidá maiddá leat dan duohken šaddá go geográfalaččat guovtti sadjái juohkin vai ii. Jos hálddašanetáhta váldokantuvra biddjojuvvošii Kárášjohkii, de šattašedje eará hástalusat. Go vuosttaš dáhpáhusas lea gaska stuorra hástalus, de lea lagasvuohhta váldohástalus jos Kárášjohka livčče hálddašanossodaga váldobáiki. Dán ferte liikká čadahit nu ahte dat nu unnán go vejolaš buktá eahpečielga ovddasvástáduslinnjaid. Sierra fágasurggiid siskkobealde lea odne nu ahte bargiid gaskka geavahasas lea juo juhkkovuvvon dihto muddui ahte gii galgá bargat duohta doaimmaheaddji hálddašanbarguid ja gii fas válđoáššis bargat politihka ovddidemiin ja -čadahemiin. Danne ii leat dás sáhka kapasitehta “*duppalastimis*”, muhto oktiibuot ferte dat mearkkašit nannema. *Man ollu ja maid dat mávssášii lea eahpesihkar, muhto ahte lea sáhka ollu virggiin ja gelbbolašvuodas, dan ii sáhte eahpidit.* Bearráigeahččandoaibma ferte namalassii leat duođalaš iige dušše formálalaš jos politihkalaš dássi ii galggaš geahnohuvvat.

Vaikke leage váttis konkretiseret movt dat ođđa olggut etáhta šattašii ja maid dat eanet konkrehta rievdahtášii, *de lea viehka nana vuollerávdnji organisašuvnnas mii háliida mannat dán guvlui*, (man oktavuodas liikká gáibiduvvo, olggut etáhta vai ii, eanet čielgaseappo rádji hálldašeami ja politihka gaskka). Ollugat oaivvildit ahte organisašuvdna lea joavdan *jorgalanmuddui*, ja ii sáhte joatkit nugo ovdal ja ferte čadahit čiekŋalis ođđa doaibmabijuid. Politihka ja hálldašeami dáinna lágiin seaguheapmi nugo odne lea, ja man ektui leat oaivilat ahte “buot šaddá politihkkan”, hehte ollugiid mielas sámediggevuogádaga dynámalaččat ovddideami viidáseappot, dan seammás go muhtumat oaivvildit ahte leat leamaš nana fámut Sámedikkis mat leat mieleavttus dahje sahtedohko leat háliidan ahte ná galgá leat danne go Sámediggi dalle livčče politihkalaččat deatalaš(deataleappot).

Mii oaidnit ahte evttohusat dás mannet ollu guhkkeli go jagi 2005 álgoevttohus, gos áigumuššan lei guokte ossodaga ásaheapmi – bálvalusossodat ja hálldašan- ja politihkaovddidan ossodat, ja áigumuššan lei áсахит čumppiid mat barget veaháš maid ge, muhto eai oaidnán ahte livččii ulbmillaš sirret hálldašandoaimmaid sierra ossodahkan siskkáldasat dahje áсахит ođđa olggut etáhta. Sii geat vuostálastet ođđa olggut etáhta oaivvildit oalle guhkás dan ahte 2005 ákkat ain dollet deaivása, ja ahte leat *menddo unnán barggut* ja menddo unnán erenoamáš gelbbolašvuohta dákkár etáhta ásaheapmái. Ággan lea dat ahte sámediggevuogádahkii ii livččii ávkin juohkin ja guovtti oassái juohkin, vaikke sáhttit leat ovttaoaivilis ahte oktavuoha hálldašeami ja politihka gaskka ii leat buorre nugo dilli dál lea. Danne dorjot sii dalle maiddái dan ahte politihka ja hálldašeami gaskka biddjojuvvošii ollu čielgaseappo rádji go mii lei 2005 evttohusas, muhto háliidit bisuhit hálldašanoasi siskkáldas vuogádagas. Dat mas ballat lea ahte šattašii “menddo formaliserejuvvon” vuogádat mii stuorrudivččii gaskka, man oktavuodas jávkkašii dynamihkka das maid oaidnit lea viehka unna ja eahpečielga vuogádat.

Mu áddejumi mielde lea dát dat *okta* dain buot deataleamos digaštallamiin go guoská Sámedikki boahhteáiggi organiseremii, gos ollugat menddo guhkká leat láddadaddan jurdagiid ođđasis organiserema birra. Mun lean dattetge eahpesihkar das mii livččii buoremus čoavddus, muhto baicce go áigi hurgá ja eanet áddegoađán organisašuvnna, in jáhke ahte

olggut etáhta dal vealtameahttumit čoavddášii hástalusaid go Sámediggi liikká ferte govahallat ahte hálddašandoaimmat lassánit mealgat (gč. 8. oasi).³⁹

Organisašuvnnas leat ollugat geat maid eai eisege doarjjo dán lágan ovdáneami. Šattaš dal olggut etáhta dahje ii, de oaivvildan mun dattetge ahte dál lea dárbu ovddidit čielgaseappo ráji politihka ja hálddašeami gaskka, ja maiddá bidjat stuorát fuomášumi dasa ahte gokko mannet *politihkkáriid rollarájit* sámediggevuogádagas. Dát ain juo sáhtášii hehttet hálddašeami osiid measta automáhtalaččat šaddamis politihkkan, ja dat sáhtášii addit fágaide ja profešuvnnaide čielgaseappo rolla organisašuvnnas. Mun jáhkán ahte dán mañibus nugo namuhuvvon lea hálddašeapmi áiggi mielde áibbas sorjavaš.

Jos mat galggašii doarjut olggut etáhta dahje direktoráhta manin muhtumat gohčodit, de sáhtá oažžut dakkár gova ahte riekkis measta lea loahpahunvovon, ja leat fas ruovttoluotta doppe gos vulggiimet, dillái mii lei ovdal go sierra ráđit heivehuvvojedje sámediggevuogádahkii. Muhto nu ii leat. Nugo čájehuvvon ovdalis de fertešii dát olggut etáhta leat ain eanet heivehuvvon Sámediggái, ja stivrejuvvon Sámedikki bealis go maid dilli lei dalle go lei ráđđeorganiseren stáhta vuollásažžan, danne go politihkalaš/hálldahuslaš dássi dat formálalaš šiehtadusaid ja diŋgojumiid bokte bidjá rámmaid dasa movt vejolaš odđa olggut etáhta galggašii huksejuvvot ja movt dat galggašii bargat. Mii diehtit ahte vealtameahttumit ii šatta álki bearráigeahččat dán lágan olggut etáhtaid, masa mis leat máŋga ovdamearkka norgga stáhtahálddašeamis mañná go dat odđa hálddašapolitihkka, masa garrasit váikkuhii New Public Management, lea cieggan. Jos čuovvolit dán de lea hui deatalaš ovddidit formálalaš (ja eahpeformálalaš) ortnegiid mat hehttešedje hálddašanetáhta dahje osiid das, ealligoahtimis iežaset eallima sorjjakeahtá politihkalaš hálldahuslaš dási. Dat go sámediggevuogádagas nugo namuhuvvon leat hálddašandoaimmat (oasit dain) main politihkalaš dássi unnán dalán berošta ja lea váikkuhanfápmu daidda, ii juste álkiduhte bearráigeahččama, danne go Sámediggi lea ollu eanet go dušše sámi álbmotválljen orgána.

Mu árvoštallama mielde berrešii Sámediggi ovddidit foraid gos sáhtá digaštallat dákkár gažaldagaid birra dalán go lea vejolaš. Jos galggaš válljet bidjat odđa olggut etáhta váldokantuvrra Guovdageidnu (dahje Áltái), de šaddet das nu stuorra rievdadusat ahte fertešii

³⁹ Organisašuvnnat oaivvildit maiddá muhtumat ahte Sámedikkis leat juo doarvái doaimmat ja doarvái ollu dán lágan organiserema čađaheapmái ja oaivvildit baicce ahte resursadilli dat lea stuorámuš hástalus. Dán lágan málle gáibida mealgat eanet resurssaid.

gáibidit viiddis čielggadeami.⁴⁰ Maidege ii sáhte ollašuhhtit ija badjel. Dat lea dan muttos stuorra nuppástuhttin ahte berrešii geavahit eanet áiggi prosessii go mii lea dahkkojuvvon ovdal, ja dat buktá maiddái stuorra ekonomalaš goluid.

Dás lea sáhka ollu stuorát ja čiekŋalis ođđasis organiseremis go dat mii čađahuvvui čakčat 2010, ja das šaddá maiddái áibbas eará mearkkašupmi go dan 2005 ođđasis organiseremis lei boadus. Dušše dat stuorra rievdadus 2001:s, dalle go olggobeali rádit šadde oassin sámedikki organiseremis, sáhtáši gilvalit mearkkašumi ektui. Nugo namuhuvvon de sáhtta dušše bajil oaidnit ahte dán lágan ođđa organiseren sulastahtta dan mii lei ovdal stuorra rievdadusa 2001:s, danne go Sámedikki politihkalaš ja hálldahuslaš ossodat Kárášjogas sáhtáši fápmudit doaimmaid ja válddi ođđa olggut hálldášanehtii, ja maiddái doaimmahit deatalaš bearráigeahččan doaimmaid. Ii mearkkaš nappo dan ahte sámepolitihka ođđa guovddáš vealtameahttumit geahnohuvašii jos mii hállat váikkuhanfámu birra eat ge dušše geahča bargiid lohku. Dán lágan organisašuvnamálla váikkuhusaid birra áiggi mielde lea dieđusge váttis dadjat maidege sihkarit, go ii dáidde leat álki jorgalahttit ovdáneami jos vuos vuolga dan guvlui. Deatalaš lea maiddái čielgasit dadjat dan ahte politihkalaš/ álbmotválljen dássi lea eanet rašši go hálldášanebealli mii ii jávkka ija badjel jos vel politihkalaš bealli gahčašii.

Das man birra leat digaštallan bajábealde lea sáhka čielgaseappo linnjaid birra politihka ovddideami ja hálldášeamii gaskka ja gažaldaga birra oažžut stuorát autonomiija (nu formálalaš go duohta) hálldášanoassái, ja dieinna lágiin maiddái eanet fágastivrra. Mii leat oaidnán ahte leat mánggalágan oainnut organisašuvnnas dan birra man viidát berre mannat ja leat maiddái ollugat geat eai leat jurddašan nu dárkilit dan, ja geat vuosttažettiin jurddašit ođđasis organiserema ja beavttálmahttima dan váldomálla siskkobealde mii dál lea.

Ollugat sis geat govahallet ođđa olggut etáhta birra vuodustit oainnu dan vuordámuša bokte ahte Sámedikki hálldášanebarggut dušše lassánit jagiin mat bohtet, danne go stáhta juogo bágge váldit badjelii ođđa doaimmaid, dahje gávdná ieš ođđa fealttaid/doaimmaid maid ieš oaivvilda ahte lea politihkalaččat deatalaš gozihit. Dál leat guokte stuorra hálldášandoaimma

⁴⁰ Muhtumat oaivvildit ahte dán lágan lándegotti bidjan geavahusas mearkkaša dat dan ahte dat goassige ii dáhpáhuva. Muhtun ákkastallá ahte ii dárbbáš leat vearrát sirdit diŋggaid sisa go sirdit daid olggos, nu guhká go lea seamma politihkalaš jodiheapmi mas álohii lea ovddasvástáduš. Háliida váldit prinsihpalaš mearrádusa, ja de čielggadit lagabuidda maid, movt ja goas. Mun ieš oaivvildan baicce ahte lea mealgat váddáset sirdit diŋggaid sisa mat vuos leat fárrehuvvon eret.

man birra digaštallamis dál lea áibbas konkrehta sáhka, stáhta joatkkaskuvllaid Kárášjogas ja Guovdageainnus badjelii váldin (stáhta ii oro leamen dan vuostá) ja boazodoallohálddašemi badjelii váldin eará vuogis. Dat mii lea áibbas sihkar lea ahte vejolaš badjelis váldimis nuppige dain stuorra doaimmain, mearkkašivččii ahte jurdda olggut etáhta birra badjánivččii dallánaga. Váttis lea govahallat ahte livččii vejolaš gozihit dán muttos stuorra doaimmaid ja dakkár sisdoaluin dálá váldomálla siskkobealde. Muhto dat dieđusge ii mearkkaš dan ahte buot eará hálddašandoaimmaid vealtameahttumit ferlašii bidjat sierra olggut etáhtii.

Politiikkaš birrasis lean oaidnán ahte deatalaš oasis NSR:s (muhto NSR:s gávdnojit maiddái áibbas eará oaivilat) gávdno stuorámuš sávaldat ahte hálddašanoavddasvástádus šattašii stuorát, ja oidnet lunddolažžan váldit badjelii sihke joatkkaskuvllaid ja boazodoalu. Mun in gávdnan politiikkaš birrasis muđui inge hálddašeamis ge garra gáibádusa dás. Jos eat loga mielde dihto guovddáš olbmuid NSR:s, de lea stuorra eanetlohku buohkaid sin gaskkas geaid mun deiven, geat eanet go eahpidit joatkkaskuvllaid badjelii váldima. Mus lea váttis oaidnit makkár ávki Sámediggái livččii jos válddášii badjelasas ná stuorra ja váttis hálddašandoaimma, go eanaš oassi sámiid oahpahas muđui livččii olggobealde sámediggevuogádaga.

Várre Sámediggi liikká dán oktavuodas galggašii ovddidit čielga ráji hálddašandoaimmaid gaskka, mat leat sieiva bálvalusaddi čálgodoaimmat ja hálddašandoaimmat mat gusket sámi guovddáš beroštumiid stivremii nugo areálaid, resurssaid, giela ja oahpahas, ja dasto kultur- ja ealáhusovddideami stivremii (doarjagat). Čálgodoaimmat berrešedje leat gielddain ja fylkkain (skuvllat, mánáidgárddit, dearvvašvuohta, boarrásat, oadju jna., geahča maiddái oasi 8). Dát iešalddis lea hui deatalaš mearrádus mas leat stuorra váikkuhusat boahpteáiggi organiseremii. Dan áiggis go mun lean bargan dáinna proševttain, de lean mun álgán eanet ja eanet doarjut dán lágan ráji.

Boazodoalu oktavuodas lea eará láhkai. Dat lea dat áidna kulturvuđot sámi ealáhus, ja jos eará ealáhusat leat dábálaš sámi ealáhusat, de lea boazodoallu dávjá deatalaš eaktu sámiid leahkimii. Mun lean oaidnán ahte gávdnojit sihke nana guoddaleaddjit badjelii váldima ektui, muhto maiddái ollugat geat leat várrugasat danne go bearašvuđot sámi siskkáldas gizzu “boadášii vel ain čielgaseappot ja váddáseappot njuolga viesu sisa” nugo muhtun dajai. Dát buvttihivčče gáibideaddji mearrádus- ja habilitehtahástalusaid, nu gáibideaddji ahte eatnašat geat rievtti mielde prinsihpalaččat dorjot dán lágan badjelii váldima, leat eahpesihkkarat ahte livččii go Sámediggi dohkálaš dasa.

Dan maid mii dás oaidnit čielggasmahttojuvvon lea ahte Sámediggi ii leat nu stuorra vuogádat (stuuraskálavuogádat) nugo ollugat áinnas háliidit jáhkkit, ja man mielde organisašuvdna- hápmi lea välljejuvvon, ja ahte dihto lágan giččuid lea hui váttis giedahallat almmá ahte dat billistivčče ollu eanet go maid livčče ávkin. Mun jáhkán dattetge ahte lea riehta dadjat ahte stuorámus eanetlogu mielas geaiguin mun lean háleštan, lea váttis jos Sámedikkis lea nu gáržžes rolla boazodoalu áššiin nugo odne lea, hálddašanoavddasvástádus vai ii, ja oidnet lunddolažžan ahte Sámedikkis livččii ollu eanet guovddáš rolla boazodoallošiehtadallamiin stáhtain go mii dál lea. Jos Sámediggi galgá ovdánit nu ahte viidáseappot nannet iežas hálddašanoavddasvástádusa dahje juste nuppi láchkai välljet politihka ovddidanrolla (gč. 7.2), de lea mu árvoštallama mielde nu ahte lea áibbas mearrideaddji deatalaš Sámedikki legitimatehtii guhkkit áiggi vuollái jos das livčče stuorát rolla boazodoalloáššiin, leš dal hálddašanoavddasvástádus vai ii.

Mun in áiggo nu čiekŋalit guorahallat skuvlla ja boazodoalu dás, muhto geavahit ovdamearkkaid dego bálggesčuovgan váttis välljemiidda, go välljen dán guvlui liikká mearkkaša dan ahte Sámediggi ferte rievdadit olles dahje osiid hálddašanmálles vuodu rájes ja jáhku mielde bággehallá, háliideš dal vai ii, hukset muhtun lágan olggut etáhta ain juo odđa fealtta siskkobealde mas váldá ovddasvástádusa. Muhto ollugat geat háliidit eanet váikkuhanfámu boazodollui eai vealtameahttumit sáva ahte boazodoallu eanet galggašii hálddašuvvot Sámedikki namas.

De geahčastit lagabuidda movt dat sáhtášii leat. Dalle leat mii joavdan gažaldahkii ahte galgá go Sámediggi baicce dan sadjái go hukset sierra áinnas stuorru olggut etáhta giktit earáid váldit badjelasas hálddašeami, ja de ieš ovddidit ja dikšut politihkalaš rolla. Dalle gal šattašii sáhka áibbas eará lágan politihkalaš jurddašeami birra. Dat go lea váttis välljet, vuolga erenoamážit das ahte go vällje hukset olggut etáhta, de lea buori muddui addán eret stivrenvejolašvuoda ja ásahit čielga politihka ovddidanrolla, šaddá dalle veadjemeahttumin ain juo viehka oanehis áiggis. Seammas lea nu ahte jos vällje politihka ovddidanrolla de ii leat vejolaš ealáskahttit hálddašanoasi ija badjel jos čájeha ahte dat ii doaimma nugo jurddašuvvon.

7.2 Lea go politihka ovddidemiin áŋgiruššan boahtteáigi?

Álggahit fas veaháš dainna maid leat ovdal geardduhan. Vaikke oainnašeimmet ge ahte Sámedikki hálddašanoavddasvástádus lassánivččii mealgat jagiin mat bohtet, de lea das ain unnán mearkkašupmi eanaš sámiid beaivválaš eallimii. Mu árvvoštallama mielde lea dát hui deatalaš duogášbealli go galgá árvvoštallat Sámedikki hálddašanoavddasvástádusa mearkkašumi. Erenoamážit oaivvilda NSR ahte stuorát hálddašanoavddasvástádusa bokte šattašii Sámedikki válđi ja lobálašvuohta čielgaseabbon, dat mii *galgá dahkat Sámedikki guovddáš gaskavuohta ásahussan ovttaskas sápmelačča ja stuorra servodaga gaskka*. Gažaldat ahte manná go Sámedikki hálddašanoavddasvástádus guovddážii das mii sámepolitihkka lea, ja mii dat odđa sámi almmolašvuohta galgá leat, ja lea sáhka man muttos Sámediggi sámiid iežaset ásahussan (mii lea maiddái norgga stáhta ásahus) galgá mearridit sámiid eallima badjel ja vuolggaht sámepolitihka. Dalle vällješii ovttaskas sápmelaš Sámedikki danne go das livčče dán lágan deatalaš rolla su eallimis.

Man ollu dán lágan ovdáneapmi geavahusas – jos dat šattašii ollu viidábut go dál lea – livčče jorgalahttán ovttaskas sápmelačča eret norgalašvuođas sámevuhtii, eat áiggo dás čiekŋalit guorahallat. Muhto mii áigut namuhit ahte váikkuhus geavahusas sáhtá šaddat juste nuppi láhkai, ahte dađistaga eambbogat guođášedje sámevuođa danne go leat rájit ahte man guhkás olmmoš háliida leat mielde. Mun in sáhte vudolaččat guorahallat dán deatalaš digaštallama dás⁴¹, muhto dušše deattuhit ahte dát guokte beali leat várra oktii čatnasan, muhto dattetge leat guokte sierra rávnnji mat áiggošedje eanet hálddašanoavddasvástádusa. Vuos lea dat politihkalaš bealli mii vuolgá jurdagis ja sámi iešmearrideapmi stuorát hálddašanoavddasvástádusa bokte. Jos ieš galggaš stivret de fertešii leat juoga juoidá man badjel stivret, ja hálddašanoavddasvástádus lea šaddan juste danin, nappo veaháš eret “norgalašvuođas” ja odđa sámevuođa sisa. Sáhtá baicce dadjat ahte politihka ovddidanmálla bohtá eará áddejumi hámis; ii galgga “eret norgalašvuođas”, muhto “norgalašvuhtii” ja hábmet norgalaš ásahusaid mat leat erenoamáš deatalaččat sámevuhtii. Geavahusas leat dieđusge ollugat geat govahallet dán guovtti sierra kombinašuvnna.

Muhto dás leat dieđusge maiddái eará eanet organisatuvrralaš proseassat jođus. Sámediggi lea máŋgga láhkai erenoamáš organisašuvdna, muhto livčče galgan dattetge jáhkkit ahte dábálaš organisašuvdnamekanismmat váikkuhit maiddái dás. Lagamustá oppalaš dovdomearka maid measta buot organisašuvdnateoriiat deattuhit, lea organisašuvnnaid dárbu ahtanuššat, go

⁴¹ Guorahallan mii čájeha ahte dás leat hástalusat, lea Per Selle ja Kristin Strømsnes artihkal Sami Citizenship: Marginalization or integration? (Acta Borealia nr. 1, 2010).

ahtanuššama váilun dájvá doalvu njuolga vuorrastuvvamii ja váilevaš dynamihkkii. Lea ieš dat organisatuvrralaš ahtanuššan mii čielggasmahtá eksisteansadárbbu. Jurdda eanet hálddašanoavddasvástádusas sáhtá leat dán lágan institušunealla čilgehus mii vuolgá Sámedikki iežas dynamihkas.

Mun lean ovdalis namuhan ahte orru dego politihkalaš erohus sámepolitihka válдоosiid gaskka livčče unnon ja ahte eanet bajimus prošekta lea eanet eahpečielggasmuvvan. Jos mii geahččat sullasaš lihkadusaide muđui, de ii hirpmástuhte dat go juoga dan dynamihkas ja ideologalaš fámus fuotnána áiggi mielde. Dalle šaddet nugo namuhuvvon organisašuvdnagažaldagat movt organiseret – dađi deataleabbon dan ektui maid sáhtá olahit. Hui guhkás lea nu, ja mas dat sáhtá boahit leat sierra lágan oaivilat, muhto de sáhtá leat nu ahte muhtun oainnut mat mus leat organisašuvdnagažaldagaid birra ja mu evttohusain ođđasis organiserema birra vulget dán lágan bajimus sirdásemiin sámepolitihka jurddašanoavdis buohtalaga vásihusvuđot máhtolašvuđain Sámedikki doaimma birra dán rádjai; nappo dat oaidnu ahte Sámedikki hálddašanoavddasvástádus ii leat deavdán daid vuordámušaid mat ledje dasa, vaikke dieđusge ollu das mii lea dahkkojuvvon lea leamaš hui deatalaš ollu sápmelaččaide. Oidno ahte dan heivehuvvon málles mii bođii 2001 organisašuvdnarievdadusaid oktavuodas leat čielga ráddjejumit, ja čielgaseappo rádji hálddašeami ja politihka gaskka, maid ollugat jáhkket nannešii Sámedikki lobálašvuoda sihke sámiiid gaskkas ja muđui.⁴² Miellagiddevaš go dattetge lea unnán mii čájehivčče ahte Sámedikki váikkuhannákca 2000-logus livčče lávga čadnojuvvon dasa mas Sámedikkis dál lea ovdasvástádus. Mii leat dás geahčadan eanet sieiva politihkalaš proseassaid ja dan duohtavuodas lea ollu maid birra ferte dárkileappot jurddašit.

Mun lean vuohtán stuorra osiin politihkalaš dásis ja ollu guovddáš olbmuid beales hálddahusas ja hálddašeamis, ahte ii eisege leat sihkar ahte Sámedikki hálddašanoavddasvástádus berrešii stuorrut. Baicce juste nuppi láhkai, ollugat oaivvildit measta ahte dan sadjái go hukset olggut etáhta berrešedje sámepolitihka hálddašeami čađahit boarráset ja vejolaččat ođđa vuodđuduvvon ásašusat ollásit (dahje belohahkii) olggobealde sámediggevuogádaga (gč. ovdalis namuhuvvon oainnuid kulturमितосуodjaleami oktavuodas). Geavahas mearkkaša dat dájvá norgalaš organisašuvnnaid ja ásašusaid bokte (ja muhtun muddui davviriikkalaš). Nappo: ii huksejuvvo sierra olggut etáhta, muhto bargat daid ásašusaid bokte

⁴² Muhtumiid mielas lea dát garra ja eahpevuoiggalaš “duopmu”. Dilli lea dattetge ollu eará lágan odne go mii lei 10-15 jagi dassái, maiddái oahpahussuorggis.

mat juo gávdnojit ja daid bokte nannet váikkuhanfámu. *Sámediggi nanne iežas formálalaš ja duohta posišuvnna stivrenvuogádagas dan ektui ahte ovddida ođđaáigásaš sámepolitiikka maid de bidjá johtui dáláš ásahusaid bokte olggobealde ieš sámediggevuogádaga, leš dal sáhka boazodoalu hálddašeamis, skuvllain, čálgostáhta ásahusain dahje mat dal ležžet. Dán lágan vuogádagas dieđusge sáhtášedje Sámedikkis leat viiddis bearráigeahččandoaimmat, ja dat sáhtášii doaimmat váiddaorgánan.* ⁴³ Nuppiiguin sániiguin daddjojuvvon, de hállat mii hui gáibideaddji doaimmaid birra.

Nuppiiguin sániiguin daddjojuvvon manná dát evttohus juste nuppi guvlui go ahte hukset sierra olggut etáhta. Dalle lea sáhka politiikka ovddideami birra ja politiikka johtui bidjama sihkkarastima birra eará ásahusaid beales (lea sáhka stuorraservodahkii sajáiduvvamis). Dás lea sáhka dakkár ásahusaid birra maidda ovttaskas sápmelaččain áinnas muđui lea oktavuoha (dás mielde maiddái čálgostáhtaásahusat), mat dalle šattašedje hui deatalaččat Sámedikki bargui. Dalle fertešii bargat gielddaid ja fylkkagielddaid bokte (ja eará almmolaš ja bealle almmolaš orgánaid bokte) vugiiguin mat dán rádjai leat leamaš viehka gáidosis. Geavahusas mearkkašivčče dát maiddái dan ahte Kárášjoga posišuvdna sámediggevuogádagas nanosmuvašii, danne go ollu politiikka hábmemis dáhpáhuvvá doppe. Jos vállje dán, de mearkkaša dat dan ahte rihkkut daid oainnuid mat ledje dan miellagiddevaš digaštallamis álgo organiserenevttohusa birra 2005:s, jurdaga ahte dat addá positiivvalaš synergiija go politiikka ovddideapmi ja hálddašeapmi lea “seaguhuvvon oktii”. Nugo mii leat oaidnán, de leat ollugat sámediggevuogádagas geat oaivvildit ahte dát synergiija ii eisege leat doppe, ja ahte dat lea čuohcan sihke hálddašeapmái ja politiikka ovddideapmái, man oktavuodas várra erenoamážit politiikka ovddidanrollii lea šaddan ilá unnán áigi ja fokus.

Jurdda ahte hálddašeapmi ja politiikka leat guokte beali seamma áššis ja goappašagat leat sorjaveččat nubbi nuppis, lea nuppiiguin sániiguin daddjojuvvon massán fámu. Dasa sáhttet leat ollu sivat, muhto mun áiggun čujuhit guokte váldosiva, vuos lea hálddahuslaš ja nubbi lea politiikkalaš. Vuosttažettiin leat várra dađistaga eambbo ja eambbo fuomášan ahte ii leat álki dakkár ásahussii go Sámediggi lea, gozihit hui stuorra hálddašandoaimmaid. Jos lihkadit eret ráddjejuvvon ealáhusdoarjagis ja veaháš láhkahálddašeamis stuorra ásahusaid doibmii, de

⁴³ Muhtumat oaivvildit ahte dát ii leat geavahusas vejolaš. Muhtun oaivvilda ahte dat lea eahperealisttalaš jáhkkit ahte Sámediggi šattašii váiddaorgánan gielddaide dahje fylkkagieldda hálddašeapmái. Dát lea dieđusge hui deatalaš hástalus.

šaddá fáhkkestaga áibbas eará dilli go mii lea leamaš. Fertešii jurddašit ja doaibmat byråkráhtalaččat áibbas eará vuogi mielde go ovdal, man oktavuodas ollu dán barggus, illá jáhkán, livčče sáhka sámi iešmearrideami nannema birra ja dan birra ahte oažžut váikkuhanfámu norgalaš servodagas.

Dasto lea nugo ovdalis namuhuvvon nu ahte vaikke ovtta ásahusas livččege deatalaš hálddašandoaimmat, de dat deaivida dušše ovttaskas sápmelačča ráddjejuvvon arenain hálddašandoaimmaheaddjin. Dát lea sámediggevuogádaga váldocuiggodus – ja dán lágan oainnuid gávdat sihke dán viesus ja servodagas olggobealde – maiguin oaivvildit dán: Sámediggi ii leat nagodan deaivdit sámi siviilaservodaga doarvái buori ja viiddis vuogi mielde (gč. jurdaga Sámediggi siskkáldas “ghetton”) ja ahte ráhčat dan geažil viehka stuorra lobálašvuoda váttisvuodaiguin maiddá muhtun osiin sámi álbmoga gaskkas. Dát dagaha njulgestaga dan ahte oažžu siva maiddá das mas lea áibbas sivaheapmi; nappo ahte šaddá sivalaš buot duššastuvvamiidda sámi servodagas. Sámedikki barggus lea leamaš ollu fokus oktavuodaid ovddideapmái guovddáš eiseválddiide, mas vuoigatvuoda áššit leat leamaš guovddášis. Dovdá go olmmoš ná – ja lea go dán lágan čilgehusas eanet go gáržžes duohtavuoha – ii got leat imaš go jurdda sáme politihka čađaheamis eará ásahusaid bokte, šattašii ge relevánta čoavddusin, man oktavuodas ieža háliidit doaibmat guovddáš politihkaovddideaddjin.

Okta hui deatalaš bealli mii čatnasa dása lea ahte *Sámediggi han dalle sáhtášii maiddá ieš dahkat iežas oainnusin ja deatalažžan surggiin mat gusket eanaš sápmelaččaide* (ja earáide) ja várra doaibmat maiddá relevánta fápmoorgánan ollu viidat oktavuodas go dál. Dát buoridivčče Sámedikki mearkkašumi ja relevánssa ja sáhtášii buoridit dan lobálašvuoda sámi álbmoga gaskkas. Dasto ii gárttašii dan seamma lobálašvuoda váttisvuhtii maid viiddiduvvon hálddašanrollas dađistaga deaivvašii: Geat leat dat sápmelaččat geaid ovddas hálddašit – sii geat leat Sámedikki jienastuslogus, vai stuorát ja eanet seahkalis álbmotsturodat geain ii leat jerrojuvvon, ahte livččii go sidjiide ávki Sámedikki hálddašanrollas. *Dás lea sáhka makkár rájit sámi hálddašanmálles leat.* Nuppiiguin sániiguin daddjojuvvon, de sáhtášii eanet sieiva politihka ovddidanrolla maid viiddidit dan ektui ahte geaidda Sámedikki bargu šattašii relevántan, mas ovttaskas olmmoš ieš eanet sáhtášii mearridit háliida go searvat sáme politihkkii vai ii. Dát lea dat stuorámuš ovdamunni maid mun sáhtán oaidnit sieiva politihka ovddidanrollas, ja ožžon dán lágan vuogádaga doaibmat.

Mun lean maiddái ožžon oainnuid bargiin eanet dan guvlui, ahte sin mielas lea eanet go čielggas ahte dat nana riektečujuheapmi ráddje, ja lea stivren ollu sámedipolitiikka mañimuš jagiid. Sii oidnet ahte konkretiseren ja heiveheapmi váilot, ja oaivvildit dalle ahte dát lea mielde stuorrudeamen gaskka mii lea Sámedikki ja sámi siviilaservodaga gaskka. Dás ferte dahkat juoidá, vaikke sii oaivvildit ge ahte dasa otnáš dilis váilot reaidut.

Jos Sámediggi galggaš bargat eanet dan guvlui ahte eanet ovttagaslaččat ángiruššat politiikka ovddideamiin, de lea dat stuorra rievdadus, muhto mun jáhkán ahte digaštallan dan birra boahtá viehka fargga sorjjakeahhtá dán raporttas. *Dan muttos stuorrát leat vuollerávnjit organisašuvnnas.* Vaikke lean ge eahpesihkar maid dat mearkaša áiggi mielde, ahte mannat dien guvlui. Dat guoskkaha nu ollu mas odne eat sáhte oažžut geahčastaga ja sáhte dan stivret, dás fertet geardduhit ja politiikkalaš oassi sámediggevuogádagas lea ollu rašit go hálddašanoassi. Mun sáhtán jáhkkit ahte dát sáhtta leat okta vuohki mainna deaividit sámi siviilaservodaga, mii lea unnán organisatuvrralaččat viiddis ja ceahkkálastojuvvon, ja ovttaskas sápmelačča beaivválaš eallimis. Dás lea Sámediggi dušše muhtun muddui lihkestuvvan dán rádjai.

Mus lea maiddái jáhkku ahte juoga juoidá buot dain árvalusain/rávvagiin maid mun lean ožžon deattuhuvvo, ahte dál váilu positiivlaš oktavuoha hálddašemi ja politiikka ovddideami gaskka, ja ahte dat lea váldohástalus Sámediggái mainna ferte bargat. Nugo mun oainnán de lea váttisvuhtan ja hástalussan čuovvovaš: Vaikke várra ii šat leat synergii ja hálddašemi ja politiikka ovddideami gaskka, de ii mearkaš dat dan ahte livččii veadjemeahttan bargat juoga politiikkalaččat dáláš váldomálla siskkobealde mii jorgalahtášii dán ovdáneami. Soaitá sámedipolitiikka, erenoamážit go lea sáhka dan muttos unna vuogádagas, áiggi mielde lea áibbas sorjavaš dán lágan positiivlaš synergijas ja ahte dan guorahallan berre leat vejolaš ođđa “bajimuš” strategijaossodaga váldohástalus?

Jos nie galggaš leat, de váldojuvvo sámi prošeavttas energii ja, jos välljet eanet sieiva politiikka ovddidanrolla. Nuppiiguin sániiguin daddjojuvvon čájeha dat, ahte šaddet stuorra ja vuorddekeahtes váikkuhusat politiikka ovddideapmái viidáseappot vaikke mii mañimuš logi jagis leat oaidnán stuorra politiikkalaš vuottu mas ii leat lagaš oktavuoha Sámedikki iežas hálddašangeavahussii. Sámediggái ii šatta dalle gal beare álki “váldit ruovttoluotta” jos oaidná ahte mannagohtá boastut. Ásahusat maid hálldašit leat jávkan, ja ii leat vejolaš ija badjel ođđasis organiseret, danne go eará ásahusat leat geargan institušonaliseret dan mii lea sámi.

Mun evttohan ahte Sámediggi bidjá lávdegotti árvvoštallat sihke olggut etáhta ja politihka ovddidanrolla ovttá fáru, lávdegoddi mii oažžu buori áiggi, danne go dát leat áibbas mearrideaddji deatalaš strategalaš hástalusat Sámediggái jagiin mat bohtet. Dán lágan lávdegoddi berrešedje várra leat maiddái ovddasteaddjit olggobealde. Lunddolaš lea ahte dát lávdegoddi geahčada olggut etáhta ja politihka ovddidanrolla fárrolaga, erenoamážit go nuppi válljen gokčá nuppi olggobeallái. Dás lea sáhka stuorra vejolaš válljejamiin ja dain lea dieđusge maiddái politihkalaš bealli. Dás lea sáhka das ahte guđe guvlui sáme politihka galgá ovdánit ja movt bargat daid bokte maid mii gohčodit ii-sámi ásahehussan min servodagas.

Mun ieš lean fuomášán maid mii dál áigut geahčadit ahte dál ii leat buorre jurdda hukset sierra olggut etáhta dahje dušše ángiruššat politihka ovddidanrollain. Muhto dat ii mearkkaš dan ahte buot lea sullii nugo berre leat ja ahte berrešii dahkat dušše gáržžes organisatuvrralaš rievdadusaid.

8. Geaidnu ovddos guvlui

Go olmmoš lohka dán raportta, de sáhtta várra oažžu dakkár gova ahte Sámediggi lea funet organiserejuvvon ja menddo unni go buohtastahtta buot earáiguin. Muhto mun in leat buohtastahtán Sámedikki eará ásahehussiguin, muhto Sámedikkiin iežainis. Vuolggasadjin lea dat váttis bargu maid ásahehus lea jurddašuvvon galgá dahkat stáhtalaš gulaskuddan- ja hálddašanorgánan ja nuppi bealde doaibmat sámi álbmotválljen orgánan. Sámediggái ii leat nu deatalaš vaikke dilli ollu eará ásahehusain livččii ge ollu fuonit, vaikke das sáhtta ge leat dihto mentálalaš veahkki losses bottuin. Sáhtta leat nu ahte Sámediggi livččii birgehallaan bures dákkár buohtastahttimiin go Sámediggi lea profesunealla organisašuvdna ja Sámedikkis leat hui ollu čeahpes bargit, bargit geat maiddái liikojit bargat organisašuvnnas. Dasto lea Sámediggi ožžon ollu áigái viehka oanehis áiggis, muhtun surggiin erenoamáš bures. Muhto dat vealtameahttumit ii dárbbas mearkkašit dan ahte dat čovdá barggudis ovddideaddji ja árjjalaš vuogi mielde. Ja juste dat movt čovdit dán doaimma lea vuolggasadjin dán raportii.

Mun lean eanaš bargan organisatuvrralaš beliiguin, muhto mun oainnán muhtun ráji maiddái ideologalaš sirdásemiid áiggi mielde mat odne sáhttet dahje berrejit váikkuhit boahpteáiggi organiseremii. Mus leat leamaš mánga ulbmila bargguin. Vuosttažettiin lea leamaš deatalaš oažžut ovdan miellalági ja oainnuid bargiin. Makkár oainnut sis leat ja man guvlui sii oidnet Sámediggi ovddimus berrešii ovdánit. Mun lean buoremus lági mielde geahččalan árvvoštallat

buot daid oainnuid maid lean ožžon, ja de lean čatnan daid mu iežan vásihusaide ja árvoštallamiidda dan birra makkár hástalusat sámediggevuogádagas leat ovddabealde.

Go mun dás lean árvoštallan organisašuvdnahámi ja bargovuogi, de lean mun ohcaladdan vuogádagaid ja struktuvrraid mat eai oro doaibmamin doarvái bures ja maiguin sáhtta dahkat juoga juoidá. Muhtun beliid sáhtta čoavdit oanehis áiggiis dálá organiserema váldomálla siskkobealde, go fas leat ollu bealit nugo olggut etáhta, dahje eanet sieiva politihka ovddidanrolla, mat gáibidit vuđoleappo čielggademiid ovdal go maidege sáhtta válljet. Dán lágan válljemiid oktavuodas šaddá ollu eanet birra sáhka go dušše barggu beavttálmahttima geahččaleami birra. Goappašiid málliin lea váldovárran mun oainnu mielde, ahte sáhtta dagahit politihkalaš “goarráneami”. Nana olggut etáhta sáhtta šaddat nu gievrá ahte politihkalaš dássi ii šat nagot stivret sihke politihkalaš sivaide ja resurssalaš sivaide geažil, muhto dušše čuvvot mielde. Jos vállje politihka ovddideami eará ásaheamis bokte, de lea váldovárran dat ahte sámedikki bargu šattašii menddo siskkáldas ja ahte politihkalaš fápmu dađistaga geahnohuvvá danne go hálldašanovddasvástádus jávkkašii. Dás lea deatalaš ahte ii vajálduhte dan ahte sámi hálldašeapmi ii jávkka jos vel Sámediggi sámi álbmotválljen orgánan geahnohuvašii ge dahje jávkkašii.

Sámediggi lea moalkás organisašuvdna danne go dat galgá doaibmat sihke stáhta hálldašanorgánan ja sámi álbmotválljen orgánan. Dát, oktan dainna go das leat lagabuidda ráddjekeahkes doaimmat ja gáržžes bušeahhta, dagaha ahte strategiijabargu ja jurddašeapmi iežas rolla birra šaddá erenoamáš guovddáži ja lea hástaleaddji, man oktavuodas oktilaččat leat váttis válljejumit maid ferte dahkat. Go muđui guoská dasa makkár váldolinjá boahhteáiggi organiseremis galggašii válljet, lea mun digaštallan golbma váldoválljema birra:

- A) *Heivehuvvon ossodatstruktuvra* nugo lei 2001-2005:s, muhto man oktavuodas ferte vuđolaččat geahčadit fágalaš juoga, ja ossodatstruktuvrrain mii dál lea ii berre jotkojuvvot. Dát sáhtta doaibmat, muhto buohtalaga ráđđelahtuid ođđa ossodatovddasvástádusain báhcá rabas gažaldahkan ahte mii de lea direktivrra rolla (gč. vuolábealde). Dán lágan vuogádagas lea maiddái hui váttis heivehit “bajimuš ossodaga”. Go guoská váiddaortnegii ja loahpalaš politihkalaš ovddasvástádussii de lea juoga juoidá mii lea eahpečielggas ja čoavddekeahhtá dan ortnegis mii dál lea. Sáhtta jurddašit ahte dán váldomálla siskkobealde livčče sierralágan ossodatstruktuvrrat vuolleossodagaiguin dahje daid haga, ja maiddái oktavuohra

hálddašeami ja politihka gaska sáhtáši organiseret májgga láhkai. Sáhtta maidái govahallat ahte huksejuvvošii sierra hálddašanossodat/- etáhta siskkáldasat Sámedikki siskkobealde, mas lea dihto gaska politihkalaš ja hálddahuslaš birrasii, muhto ahte ossodat siskkáldasat bisuhuvvošii viesus ja man oktavuodas de livččii sávaldat háhkat synergijja politihka ja hálddašeami gaska.

Guovddáš hálddahus olggut etáhtain. Várra dán bokte eanemusat gozihuvvošii riektasihkarvuohta (váidagat), fágalašvuohta ja vejolašvuohta doallat politihka guovddázis. Mu mielas dán lágan ođđasis organiseren ii dárbbas váldit eret politihka ovddidanvejolašvuođa oanehis áiggis, dahje dárbbas geahnohuhttit politihkalaš stivrejumi, muhto dat sáhtta šaddat johtilit duohtavuotán jos ii leat doarvái gozuid alde. Ain juo formálalaččat sáhtta bisuhit dan stivrejumi ja ovddasvástádusa maid háliida. Muhto mii, movt ja goas ferte čielggaduvvot ja plánejuvvoš vuđolaččat ja bures.

Sieiva politihka ovddidanrolla almmá hálddašandoaimmaid haga. Dás šaddá dat stuorra gažaldat ahte mainna lágiin Sámediggi sáhtáši bearráigeahččat stáhtalaš ja gielddalaš eiseválddiid. Muhtun lágan synergijja politihka ja hálddašeami gaska gal lea dattetge leamaš – ja muhtumat čuoččuhit ahte eanet politihkka lea dahkkojuvvoš maŋimus 7 jagis go ovddit 13 jagis oktiibuot. Dán mále birra dat ollugat jurddašit sihke politihkalaš ja hálddahuslaš dásis, muhto lea go dat eahperealisttalaš, ja geavahasas sáhtta loahpas šaddat stuorra lávkin maŋos guvlui?

Buot dáid váldomálliid siskkobealde leat bealit mat čuvodit mielde, ja maiguin Sámediggi liikká ferte dahkat juoidá *beroškeahhtá* organisašuvdnahámis. Dat guoská ovdamearkka dihtii ossodatstruktuvrii ja gažaldahkii vuolleossodagaid logu, sisdoalu ja vejolašvuođa hárrái, ja ahte galgágo ain joatkit čumpe-organiseremiin ja leago jodiheaddjistruktuvra nugo dat berrešii leat.

Dás leat maidái eará deatalaš dimenšuvnnat maid mii leat geahčadan beroškeahhtá gokko bijašii iežas ságastallamis golbma váldoválljejuimi ektui nugo lea namuhuvvoš ovdalis. Nubbi guoská geografijai ja *geográfalaš struktuvrii* mii álohii lea stuorra hástalus politihkalaš ja hálddašeami organiserema oktavuodas. Nu lea eahpitkeahhtá maidái go guoská sámediggevuogádahkii historjjálaš duogázin ja kultuvrralaš ja gielalaš variašuvnnaiguin maid dás gávdnat. Nuppi oasis lea earret eará sáhka das ahte movt Sámedikkis organisatuvrralaččat galggašii leat oktavuotán dan guovtti juhku mii lea Kárášjoga ja Guovdageainnu gaska maid

mii leat deattuhan ahte lea hástalussan, lea sáhka oktavuodas julev- ja máttasámiide, muhto dás lea maiddá sáhka das ahte movt Sámedikkis institušuvnnalaččat galgá leat oktavuohta sámiide geat ássat stuorra gávpgiin ja *berrešii* go vejolaččat *hukset báikkálaš kantuvrraid muhtun (stuorra)gávpgiidda* gos ássat sápmelaččat.

Jurdagat organiseremis leat dakkárat mat láddet áiggi mielde. Nu lea dáhpáhuvván dán oktavuodas ja mus leat *dál oainnut Sámedikki organiserema* birra mat várra eai doarvái čielgasit boađe ovdan ieš teavsttas ovddabealde (muhto dat lea doppe). Dat gusket erenoamážit guovtti beallái. Vuosttaš vuolgá jurdagis mii álggos lei viehka luovos jurdda II-ossodaga birra. Dat lei álggos oaivvilduvvon katalysáhtorin daid váttis hástalusaid mat Sámedikkis leat ovddabealde dan ektui ahte das leat measta geahčemeahttun ollu barggut maiguin sáhtášii bargat. Movt buoremusat vuoruhit? Dađistaga láttai jurdda *sierra strategiijaossodaga* (Strategiija ja servodatoktavuohta ossodat) hárrái, ossodat mii sáhtášii leat mielde ovttaštimin vuoigatvuođabarggu mealgat buorebut go movt dál dahkkojuvvo, nu ahte ávnnaslaš ja kultuvrralaš/gielalaš vuoigatvuođat gehččojuvvojit fárrolaga ja gávnašeimmet institušuvnnalaš čovdosiid maid bokte kultuvra ja giella šattašedje áibbas guovddázii organisatuvrralaš dihtomielalašvuodas.

Go mun de árvvoštalan Sámedikki struktuvrra dál, de oainnán mun ahte dat ii doaimmašii jos dát šattašii seammalágan ossodahkan go buot eará ossodagat, nappo oalgeossodat. Jos dán lágan málle válljejuvvošii, de dat ii galgga leat buohtalaga eará ossodagaiguin, muhto leat “bajimuš ossodat” mas Sámedikki direktvra – man rolla dálá málles lea eahpečielggas – livčče lunddolaš jođiheaddji. Dát buvttášii ollu čielgaseappo dihtomielalašvuoda organisašuvnnas dan ektui ahte maid Sámediggi berrešii ja ii berrešii dahkat áiggis áigái. Dán ossodaga sáhtášii hukset dálá váldomálle siskkobealde, muhto dalle ovttalágan “bajimuš ossodahkan” gos eanaš strategiijabargu ja politihka ovddidanbargu dahkkojuvvo, ja man oktavuodas šaddá erenoamáš deatalaš ovddidit buriid gulahallanlinnjáid eará ossodagaide. Dán ossodahkii sáhtta leat vealtameahttun dárbu beroškeahtta das ahte huksejuvvošii go sierra olggut etáhta vai deattuhuvvošii čielgaseappo politihka ovddidanrolla. Mun jáhkán muđui ahte jos vuolgá dien guvlui – ja mun doaivvun ahte Sámediggi dahká nu – de sáhtášii dát ossodat fertet váldit badjelasas nu ollu doaimmaid mat muđui lunddolaččat gulašedje Gulahallanossodahkii, ahte dan sierra ossodahkan fertešii heaittihit.

Mađi eanet vásihusat mu barggus lea vudjon mu sisa, de dađi eanet ihtá ovdan ossodat mii ain juo dihto muddui sáhtášii čorget eret ollu dain eahpeoiddolaš ovdánandovdomearčkain maidda mun lean buktán mearčkašumiid. Mun namalassii in jáhke ahte jođiheaddjjoavkku čoahkkimiid nannen livčče doarvái buorre dasa ahte oažžut strategiijabarggu dohko gos dat galggašii leat daid stuorra hástalusaid vuolggasajis mat leat vuoigatvuođaid, giela ja kultuvrra ektui, maid mun lean deattuhan. Dán lágan organiseren sáhtášii – ain juo ideálalaččat – dagahit dan ahte dárbbášlaččat rihkkut organisašuvdnajurddašeami dahje ođđasis jurddašit jos háliidit.

Dán lágan vuogádagas livčče maiddái Sámedikki direktvra ožžon eanet čielgaseappo ja konkrehta mandáhta go mii sus dál lea, go su rolla dál lea njulgestaga eahpečielggas politihkalaš dási ektui ja ossodatdirektevrraid ja jođiheddjiid ektui muđui. Dát ossodat galggašii de maiddái lávga bargat politihkalaš dási ektui ja erenoamážit sámediggeráđi ektui. Dieđusge gáibiduvvo bargu čilget oktavuodaid dán lágan bajimuš ossodaga ja eará ossodagaid gaskka, muhto mun jáhkán ahte dat ii dárbbášivčče buktit badjel beasakeahtes gulahallanválttisvuođaid, ja sámediggevuogádat hálldahus/hálldašanoassi oččošii čielgaseappo guovddáža man birra buot eará fertešii jorrat. Ollu das maid mii sáhttit gohčodit politihka ovddidanbargun dahkkojuvvošii dán ossodagas, vaikke dieđusge dán lágan barggus eai galggaše dábálaš ossodagat ge áibbas luvvejuvvot. Nuppiiguin sániiguin daddjojuvvon de sáhtášii dán lágan bures doaibmi ossodat čoavdit muhtun dain čoavdekeahes hástalusain mat leat politihka ja hálldašeami gaskka maid mii leat geahčadan ja mat odne báidnet olles sámediggevuogádaga. Ráđji livččii – nugo ollugat háliidit – šaddan čielgaseabbon ja dábálaš ossodagat livčče eanet sáhttán doaibmat hálldašanosodahkan, maid áinnas jođihit sierra fágadirektevrrat.

Dán lágan ossodaga huksema bokte fertešii ovddidit ráji politihkalaš dási ja hálldahusa/hálldašeami gaskka ođđasis, erenoamážit danne go dán lágan ossodaga bokte nannejuvvošii Sámedikki hálldahuslaš vuogádat mealgat. Dát livččii maiddái vástádussan dárbei bidjat ráji politihkalaš dási ja hálldašeami gaskka, man oktavuodas odne sáhtta leat nu ahte jurdda parlamentarisma birra (mii ii leat duohta parlamentarisma) lea mannan menddo guhkás iige áibbas dávis dasa man lágan ásašus Sámediggi lea. Vaikke dieđusge dán lágan ođđasis organiserema oktavuodas leat maiddái politihkalaš implikašuvnnat (erenomážit dan ektui ahte gávdnat rájiid politihkalaš dási mearridanlegitimitehtii), de ádden mun dattetge ahte dán

lágan “bajimuš ossodaga” ásaheami oktavuodas eanemus livččii sáhka ieš organisašuvnna beavttálmahttimis dáláš organiserema váldomálla siskkobealde.

Nubbi eará deatlaš bealli mu barggus konkluderemiin lea ahte háliidan mannat veaháš guhkkeliin go maid áinnas sáhtá lohkat ieš teavsttas ovdalis, guoská dasa maid Sámediggi galggašii hálddašit ja galggašii go. Dáikko boahká gal sisa veaháš earálágan árvvoštallan go digaštallamis bajábealde, danne go dás lea sáhka das ahte guđe guvlui sámi politihkalaš prošeakta galggašii mannat. Mii leat guoskkahan ahte Sámediggái lea váttis dat go das lea nu gáržžes rolla boazodoalu ektui, muhto mii leat maiddáid dadjan ahte váikkuhanfápmu sáhtá lea earálágan go dušše hálddašeami bokte. Mun oaivvildan ahte Sámediggi dás ferte bargat garrasit boazodoalu ođđa rolla ektui, muhto mun lean eahpesihkar das ahte livččii go ieš hálddašanovddasvástádusa badjelii váldin gal buorre čoavddus.

Mun lean proseassas oaivvildan ahte Sámediggi čielgaseappot sáhtá ja berre bidjat prinsihpalaš ráji dan gaskii mat leat bálvalusaaddi hálddašandoaimmat maid Sámediggi ii bargga (omd. skuvla ja čálgostáhta ásaheami eanet oppalaččat) ja mii fas lea bajimuš stivren- ja hálddašandoaimma guovddáš surggiin nugo areálaid, resurssaid, giela, oahpahusa, kultur- ja ealáhusovddideami (doarjagat) oktavuodas. Jos dán geahčadivčče ja boadášii (dihto muddui) ovtamielalašvuhtii, de duodai ollu livčče ávki dan hástalusaid ektui man ovddabealde álohii leat: Ahte prinsihpas buot measta sáhtá leat áigejuovdil sámediggái. Oaivilis livčče “buot” ain sáhtášii leat áigejuovdil, muhto ii hálddašanovddasvástádussan. Vuoruhemiide šattašii de hálti ja diedášeimmet masa ain juo eat galggašii seaguhit.

Das maid mii leat dadjan ovdalis lea diedusge oktavuodas ságastallamii olggut etáhta birra. Jos doallá olggobealde stuorra servodatásahusaid stivremis, de ii leat sihkar ahte livčče seamma dárbu oazžut olggut etáhta man birra ollugat dál jurddašit. Soaitášii ahte vuogádat dalle livččii menddo unni dan ektui ahte hukset gaskka dán hámmis politihka ja hálddašeami gaskka, vaikke maiddáid dain organisašuvnnain muhtumat juo oaivvildit ahte doaimmat juo dál leat doarvái stuorrá dán lágan ráji bidjamii. Dán oktavuodas lea dasto gažaldat das ahte gosa vejolaš dán lágan hálddašanossodaga galggašii bidjat.

Mu árvvoštallama mielde lea dalle nu ahte Sámediggi otnáš dilis ii dárbbas hukset sierra olggut etáhta. Soaitá dattetge leat dárbu hukset sierra hálddašanossodaga siskkáldasat Kárášjogas, muhto movt dat šattašii lea dan duohken huksejuvvo go ođđa “bajimuš ossodat”

ja maid mearriduvvo ahte dat galgá bargat. Sáhttá nugo lea namuhuvvon ahte dán ossodagas dat hui ollu berre politihka ovddidanrolla doaibmat, go fas eará ossodagat šattašedje eanet sieiva hálddašanossohkan.

Muhto dán sagastallamis lea maiddái lagaš oktavuoha ságastallamiidda dan birra ahte galggašii go Sámediggi šaddat eanet politihka ovddidanorgánan. Jos doarju dán lágan ráji daid doaimmaid ektui maid berre hálddašit ja maid ii berre hálddašit, de dat mielddisbuvttášii ahte dát málle guđđošii.

Oanehis čoahkkáigeassu mu váldokonklusuvnnain lea dalle:

1. Sámediggi hukse odđa ”bajimuš ossodaga”, strategiija- ja servodatoktavuohta, man Sámedikki direktvra jodiha, ossodat mii bargá lávga sámediggeráđiin ja politihkalaš dásiin eanet oppalaččat. Dát mearkkašivčče dalle dan ahte gulahallanossohat iešheanalisa ossodahkan várra berrešii heaittihuvvot. Hástalus mii dás bohtá ovdan lea ahte gulahallanbargu várra ii doaimmašii almmá strategiijadoaimmaid haga (dát lea vissa hástalus dál ge). Dalle fertešedje dán lágan doaimmat gullat “bajimuš ossodahkii”. Jos nu dáhpáhuvvá, de sáhttá dábálaš diehtujuohkinbarggu várra bidjat hálldahusossodahkii. Eai várra liikká báze doarvái olbmot sierra ossodahkii.

2. Doarjut ráji dan gaska maid berre hálddašit ja maid ii sáhte hálddašit nugo dán birra lea ságastallojuvvon ovdalis, man oktavuoda dábálaš bálvalusaaddi hálddašandoaimmat (čálgostáhta doaimmat) eai biddjojuvvoše sámediggevuogadahkii. Jos doarjut dán, de báhcá jurdda sieiva politihka ovddidanrolla birra eret.

3. Jos dát ráđji gessojuvvošii, de mu árvvoštallama mielde ii leat sturrodat doarvái ahte hukset sierra olggut etáhta, ii ain juo dán lágan etáhta olggobeallái Kárášjoga. Muhto dattetge báhcá bargun dahkat juoidá dainna seaguhusain maid dál oaidnit politihka ja hálddašeami gaska. Muhtun muddui sáhtášii odđa bajimuš strategiijaossodat čoavdit dáid hástalusaid.

Ossodatstruktuvra

Go guoská gažaldahkii ossodatstruktuvrra birra ja man galle ossodaga, vejolaččat vuolleossodagaiguin berrejit leat, de čujuhan mun dušše digaštallamii ovdalis ja erenoamážit čuoggás 5.2. Dálá ossodatjuohku lea menddo soaitáhagas iige čoavdde daid

hástalusaidd maid ovddabealde sámediggevuogádat lea, seammás go dás dárbbášuvvošii čavgadet institušonaliseren. Sáhtta leat nu ahte barggus vejolaš “bajimuš ossodaga” ektui oainnašeimmet čielgaseappot movt ossodatstruktuvra berrešii leat. Lassin “bajimuš ossodahkii” sáhtášii leat molssaeaktun stuorát hálddašanossodat vuolleossodagaiguin (vejolaččat fágadirektevrraiguin), ja dasto hálldahusossodat ja diehtjuohkinossodat. Dán lágan bajimuš ossodagas livčče ain juo váikkuhusat dasa movt muđui galggašii organiseret.

Beroškeahhtá organisašuvdnastruktuvrras de berrešii bidjat čielgaseappo ráji das mii lea hálddašeapmi ja mii fas politihka ovddideapmi, man oktavuodas Sámediggi dárbbáša deaivvadit sámi siviila servodagain, gielddaiguin ja fylkkagielddaiguin eanet viidát ja geatnegahtti vuogi mielde go dál. Dalle lea deatalaš ahte daid hástalusaidd birra mat fágaolbmuin/profešuvnnain leat sámediggevuogádagas digaštallojuvvo vuđolaččat. Dalle sáhtta leat áigi fas eanet go láddan geavahišgoahhtit fágadirektevrraid. Jos oazžu čielgaseappo ráji politihka ovddideami ja hálddašeami gaskka, de oaidnit várra maiddá čielgaseappot dan dárbbu. Mun in eahpit ahte ii go dás livčče ollu viežžamuš, muhto ahte sáhttit dás dahkat juoidá vuđoleappot, lea dan duohken maid dahkat čumpe-organiseremiin.

Čumppet

Nugo boahhtá teavsttas čielgasiid ovdan ovdalis, de mun evttohan ahte Sámediggi guođđá čumpe-organiserema váldomállen, muhto áinnas bisuhuvvošii čumpejurdda politihka ovddidanbarggus (nugo lei álgoevttohusas 2005:s) ja dihtomielalaččat geavahit ad hoc čumppiid deatalažžan gelbbolašvuoda ja oktavuoda ovddideapmái čumppiid/ossodagaid rastá. Dán lágan gulahallan rastá lea juoga mainna Sámediggi ferte eanet go dál bargat go buot daid dieđuid vuodul maid mun lean ožžon, lea menddo unnán oktavuoha čumppiid gaskka ja ossodagaid gaskka. Oppalaš čumpe-filosofijja heaittihemiin oaiivvildan mun dan ahte lea mearrideaddji deatalaš huksejuvvošii dal juogo ođđa “bajimuš ossodat” vai ii, dahje vállješii go olggut etáhta dahje bargat eanet sieiva politihka ovddidanrollain.

Jodiheapmi

Čumpe-organiseren čielggasmahtta maiddá nugo mii ovdal leat oaidnán stuorra hástalusaidd jodiheaddjirolla ektui dálás vuogádagas. Organisašuvnnas lea lágva čanas jodiheaddji váttisvuoda ja čumpe-organiserema gaskka. Jos čumpe-organiseren

guđđojuvvo, de ferte maiddái jodiheaddjifilosofii ja rievdaduvvot. Muhto mii leat maiddái čujuhan ahte organisašuvdna berre geahčadit jodiheaddjirekrutterema ja jodiheaddjirolla eanet oppalaččat, eanet go čumpe-organiserema váikkuhussan. Dás lea sáhka ahte makkár oahpu ja jodiheaddjivásihusa galgat ohat. Dás ii leat vealtameahttumit sáhka dušše oahppo- ja jodiheaddjivásihusa birra, muhto maiddái ahte leago gelbbolašvuohta dain fágasurggiin main lea ovddasvástádus. Go ossodagain dál leat áššesuorggit biedgguid ja soaitáhagas, de ii leat jodiheaddjiin ii dárbbalaš áddejupmi iige geahčastat áššis dahje proseassas buot surggiin. Dát váttasmahtta maiddái duohta strategiijabarggu čadaheami.

Sámedikki direktivra (ja jodiheaddjit) berrejit dalán bargat hástalusain čumppiid ja jodiheami ektui. Dát lea maiddái dáláš málle siskobealde viehka viiddis ja deatalaš hástalus. Dat mearkaša namalassii dan ahte ferte bargat eará láhkai man oktavuodas organisašuvnna gulahallanrávnjit ja mearrádušvuogádagat hábmejuvvojit. Dán barggus sáhttet maiddái boahit ovdan ođđa áddejupmi das movt ossodatstruktuorra berrešii leat huksejuvvoš dal “bajimus ossodat” vai ii. Galggašedje go stuorimus čumppet šaddat sierra ossodahkan (omd. váikkuhangaskaomiid ja kulturmuittuid ektui) vai vuolleossodagat stuorát ollislašvuođa siste?

Váikkuhangaskaoamit

Váikkuhangaskaoapmeapparáhta ja doarjjavuogádat lea organisatuvrralaš hástalus Sámediggái. Maŋŋá maŋimus organiserema 2010:s gávdnojit dál guokte viehka stuorra váikkuhangaskaoapme-čumpe mat gullet “bušeahhta”-ossodahkii. Organiseren dás lea nugo ovdal namuhuvvon ain “gaskaboddosaš” ja áigumuššan lea ahte maŋjeleappos gidđat galget organisašuvnnat digaštallat ja gávdnat eanet loahpalaš organisašuvnavuogi dákkko (jodiheaddjit, váikkuhangaskaoapmečumppet ja fágačumppet). Dás lea sáhka deatalaš beliid maid birra mii árat raporttas leat digaštallan viehka detálja dásis. Organisašuvnnas leat máŋggalágan oainnut stuorra váikkuhangaskaoapme ossodaga huksema rájes gitta dan rádjai ahte váikkuhangaskaoapmeapparáhta juhkkojuvvo ovttaskas čumppiide ja ossodagaide. Dákkko lean mun eahpesihkar, muhto jáhkán ahte profesonalitehta ja dásásaš meannudeami dihte – ja dieinna lágiin maiddái unnit váidagiid dihte – berrešii hukset stuorát ossodaga.⁴⁴ Erenoamážit jos huksejuvvošii sierra “bajimus ossodat”, de šattašii hui deatalaš bargun dán ossodagas gulahallat lávga

⁴⁴ Dás lea stuorra hástalus ahte eai go doarjjaruđat láhkahálldasandoaimmaide berrešedje biddjojuvvot njuolga daid hálldasanoossodagaide.

váikkuhangaskaoapmeossodagain, amas dat mii dahkkojuvvo váikkuhangaskaomiiguin nu ollu go dál eallit iežas eallima. Dasto lea deatalaš deattuhit ahte beroškeahtá makkár organisašuvdnahápmi dáikko vállejuvvošii, ahte sihkarastojuvvo váiddameannudan vuogádat mii goziha lágaid ja riektesihkarvuoda buori vuogi mielde. Lea sihke imašlaš ja suorggahahtti go váikkuhangaskaomiid geavaheapmái mii ollu stivrejuvvo njuolggadusaiguin, ja erenoamážit doarjjaáššiid váiddameannudanorgánii lea seaguhuvvon politihkka nugo orru leamen.

Geografiija

Geográfalaš organiseren lea nugo namuhuvvon deatalaš bealli Sámedikki doaimmas.

Deatalaš áššiid gaskkas leat:

- Galgá go dahkat erenoamáš álgagiid julev- ja máttasámiid ektui vai galgá go joatkit sullii nugo dán rádjai
- Galgá go ain hukset smávva kantuvrraid vai ii
- Movt galggašii oktavuoha Kárášjoga ja Guovdageainnu gaska leat, ja bargojuohku vai guovtti sadjái juohkin nugo lea šaddan. Guovtti oassái juohku dat dávistivčče sáme politihka guovtti váldooassái – giella/oahpahus/kultuvra ávnnaslaš beali (ealáhusat) ektui.
- Ja erenoamážit, movt Sámediggi institušuvnnalaččat galggašii heivehit iežas sámiide geat ássat stuorát gávpoigiin, go dát joavku stuorru

Jus mii álggahit oktavuodain Kárášjoga ja Guovdageainnu gaska ja guovtti sadjái juoguinn mii lea šaddan, de mu árvoštallama mielde ferte sámediggevuogádat váruhit amas dát guovtti sadjái juohku šaddat menddo nanus ja amas hukset ođđa ossodagaid ja ovttasbargoorgánaid rastá dán geográfalaš ráji. Dán ráji oktavuodas lea muđui sáhka juoga eará birra go dušše oktavuoda birra Kárášjoga ja Guovdageainnu gaska. Lea mearrideaddji deatalaš institušuvnnalaččat heivehit ávnnaslaš ja kultuvrralaš/gielalaš beali áibbas eará láchkai go dán rádjai lea dahkkojuvvon. Dasto lea deatalaš bisuhit dan dihtomielalašvuoda organisašuvnnas ahte ođđa áiggi sáme politihkalaš guovddáš lea Kárášjogas.

Julev- ja máttasámiid ektui lean eanet eahpesihkar, danne go oaidnu das sorjá makkár resurssat gávdnojit olggobealde (ja ieš Sámedikkis). Muhto liikká mun oaivvildan ahte

Sámedikkis lea erenoamáš ovddasvástádus das ahte kantuvrrain mat juo gávdnojit leat doarvái resurssat doaibmat dynámalaš kantuvran. In oaivvil ahte galggašedje leat báikkálaš kantuvrrat juohke njárggas ja leagis. Mun oaivvildan muđui ahte Snoasa-kantuvra dárbbáša ođđa virggiid.

Go guoská sámiide stuorát gávpogiin gos sii lassánit ja movt Sámedikkis berrešii leat oktavuolta singuin, de lean mun ákkastallan ahte otnáš dilis lea várra Romsa stuorámus hástalus, vaikke sihke Oslo ja Áltá “bahkkejit ovdan”. Guođestan dihte veaháš dan nana smávvalágan ja ealáhus jurddašemi mii lea sámediggevuogádagas ja mas dan muttos ollu deattuhuvvo árbemáhttu, de livččii sierra báikkálaš kantuvra Romssas čielga signála dieinna lágiin. Sámit geat ássat (stuorra)gávpogiin eai leat – várra jos eat váldde mielde vuosttaš buolvva – seamma láhkai čadnojuvvon eatnamiidda, luondduresurssaide ja ávnaslaš vuđđui go sii geat ássat sieiva sámi guovddáš guovlluin. Ángirusšan gielain, oahpahasain ja kultuvrrain eanet oppalaččat lea eanemus deatalaš dán sámi jovkui. Go dát sámi joavku dušše lassána boahteáiggi ja Sámediggi ferte oažžut doarjaga maiddáii ollu dán joavkkus jos galggaš leat doaivva bisuhit lobálašvuohtas buot sámiid sáhkaguoddin, de jáhkán mun ahte áigi lea láddan ođasmahttimii ja ođđa vugiiguin jurddašepmái. Mun jáhkán namalassii ahte mii dás hállat ovttá daid stuorámus hástalusaid birra mii sámediggevuogádagas lea ovddabealde áiggi mielde. Jos huksejuvvošii nana báikkálaš kantuvra Romsii, de livččii dat nana signála das ahte háliidit váldit dán sámi joavkku duođalaččat.

Muhtun eará bealit

Mun lean muđui geahčadan juoga maid várra ferte dadjat lea unnit guovddáš bealli, muhto mii dan geažil ii dárbbáš leat mearkkašmeahtun. Ollugat organisašuvnnas oaivvildit ahte *telefongozihanguovddáš* berrešii biddjojuvvot Kárášjohkii ja ahte *arkiivabargu* maiddáii eanet berrešii biddjojuvvot Kárášjohkii. Mu mielas orru ahte dát goappašat bealit leat jierpmálaččat. Mun lean maiddáii ákkastallan ahte Hálldahusossodaga direktivrra kántursadji álohii berre leat Kárášjohka.

Deataleappo ášši lea ahte galgá go Sámediggi hukset albma *hálddašanbibliotehka*. Dat válddášii bargguid dáláš bibliotehkas ja fertešii ságastallat dan birra ahte maid galggašii dahkat bibliotehkain, galgá go dat leat Sámedikkis vai ii. Ovddasvástádus sierra hálddašanbibliotehkas berrešii leat Hálldahusossodagas, muhto das lávga ovttasbargu

Gulahallanossodagain, jos de liikká ii šattaš odđa “bajimuš ossodat”. Mu oaivila mielde berrešii Gulahallanossodat dalle beassat stuorrut veaháš.

Mu oaivila mielde lea okta hui deatalaš bealli maid lean čujuhan ja guoská bealátkeahtesvuoda hástalusaide sámediggevuogádagas. Dákko berre dihtomielašvuoha lassánit dan ektui makkár váikkuhusat das leat áiggi mielde jos ii dán válde duođalaččat.

Muhto jos deatalaš oasit sámediggevuogádagas galggašedje doaibmat, de ferte maiddái politihkalaš dássi čájehit gievravuodas, muhto seammás leat dihtomielaš iežas ráddjemiid ektui. Mun lean čujuhan eahpidahtti beliid politihkalaš kultuvrras ja ákkastallan ahte ovttasbargu ferte buoriduvvot mealgat jos Sámediggi galggaš sáhttit čadahit servodatdoaimmas buori vuogi mielde. Mun evttohan maiddái ahte biddjojuvvot doarespolitihkalaš lávdegoddi geahčadit dáid hástalusaid hui duođalaččat. Dán oktavuodas lean mun maiddái čujuhan ahte hárve lea dahje ii goassige leat buorre demokrátalaš jurdda ahte álbmotválljen olbmot bálkká dáfus nu ollu leat ovddabealde, sin ektui geaid galget bálvalit. Das ahte lea buorre hálldahus ja hálldašepmi okto ii leat ávki ja politihkalaš dásis lea maiddái čielga ovddasvástádus das ahte hálldašepmi ja hálldahuslaš bealli leat huksejuvvon bures ja doibmet buori vuogi mielde.

Dasto lean mun čujuhan ahte leat várra mannan menddo guhkás politihkalaš profeshonaliserema ektui (menddo ollu ollesáigepolitihkkárat) ja ahte duohta parlamentáralaš mále ii leat vejolaš čadahit dakkár vuogádagas go Sámediggi lea, mii seammás lea stáhtalaš gulaskuddan- ja hálldašanorgána. Dárbu lea digaštallat dan birra ahte gokko galggašii mannat ráddji politihkalaš ja hálldahuslaš/hálldašandási gaskka. Go dilli lea nu nugo mun oainnán, de ii leat maiddái stuorra dárbu hukset áibbas autonoma hálldahuslaš ossodaga Dievasčoahkkinjođihedjiid várás. Deatalaš lea oazžut dán beali doaibmat, muhto jos muhtun bargit barggašedje ge maiddái áibbas eará doaimmaid dalle go lea dilli, de mun in oainne dan stuorra hástalus. Dán lágan spesialiseren várra mávssášii eanet go das livččii ávki ja mun in sáhte oaidnit ahte dat livččii formálalaččat dárbbášlaš.

Mun oaivvildan baicce ahte *Bearraigeahččanlávdegotti* profeshonaliseren ja dasa odđa ruđaid bidjan livččii hui deatalaš, erenoamážit nu guhká go Sámediggeráddi ii leat Dievasčoahkkima oassi. Mun oaivvildan ahte buorit bargoeavttut ja profeshonála

miellaguottuid ovddideapmi dán deatalaš bargui sihke posišuvnna ja opposišuvnna beales lea hui deatalaš jagiin mat bohtet. Dás lea nugo mun oainnán vuosttažettiin sáhka Sámedikki lobálašvuoda sihkkarastimis guhkkit áiggi vuollái. Muhto jos nu galggaš dáhpáhuvvat, de fertet seammás ieš politihkalaš kultuvra Sámedikkis hábmejuvvot áibbas ođđasis.

Sámedikki viidáset ovddideapmái lea maiddá deatalaš dat ahte stáhta rievdaivčče dan bušeahttamálla mii dál lea, ja mii addá Sámediggái menddo gáržžes posišuvnna. Dán ektui fertet bargat hui garrasit, go ii leat govtolaš nugo dál lea. Muhto vaikke bušeahtadilli lea nu nugo lea, de lea deatalaš ahte politihkalaš dássi iige hálddahušlaš dássi buvttet ovdan Sámedikki ja dan bargguid dego dain livččii unnit mearkkašupmi go dain duđai lea.